

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

На правах рукопису

ЖИТНИК ГАЛИНА ВАЛЕНТИНІВНА

УДК 343.81

**ВИКОНАННЯ ТА ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ
У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ПРАВА ОБІЙМАТИ ПЕВНІ ПОСАДИ
АБО ЗАЙМАТИСЯ ПЕВНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ
(за матеріалами органів пробації)**

12.00.08 – кримінальне право та криминологія;
кримінально-виконавче право

**Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата
юридичних наук**

Науковий керівник
Колб Олександр Григорович,
доктор юридичних наук, професор

Київ – 2017

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	4
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ВИКОНАННЯ ТА ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ПРАВА ОБІЙМАТИ ПЕВНІ ПОСАДИ АБО ЗАЙМАТИСЯ ПЕВНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ.....	14
1.1. Стан дослідження та генезис покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.....	14
1.2. Поняття та зміст покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.....	41
1.3. Порівняльно-правовий аналіз виконання та відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю в зарубіжних державах.....	65
Висновки до розділу 1.....	86
РОЗДІЛ 2. ХАРАКТЕРИСТИКА ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ПРАВА ОБІЙМАТИ ПЕВНІ ПОСАДИ АБО ЗАЙМАТИСЯ ПЕВНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ТА ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ЦЬОГО ПРОЦЕСУ.....	89
2.1. Правове регулювання виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю та шляхи його удосконалення.....	89
2.2. Орган пробації як суб'єкт виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю та основні напрями підвищення рівня його діяльності.....	113
Висновки до розділу 2.....	137

РОЗДІЛ 3. ХАРАКТЕРИСТИКА ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ПРАВА ОБІЙМАТИ ПЕВНІ ПОСАДИ АБО ЗАЙМАТИСЯ ПЕВНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ТА ОСНОВНІ НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЦІЄЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	140
3.1. Соціально-демографічна характеристика засуджених до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю та шляхи її удосконалення.....	140
3.2. Кримінально-правова характеристика засуджених до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю та напрями її більш ефективного використання на практиці.....	147
3.3. Кримінально-виконавча характеристика засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, та головні напрями її реалізації в діяльності органу пробації.....	167
Висновки до розділу 3.....	174
ВИСНОВКИ.....	177
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	185
ДОДАТКИ.....	212

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВТК	Виправно-трудоий кодекс
ДДУПВП	Державний департамент України з питань виконання покарань
ДКВС	Державна кримінально-виконавча служба України
ДПтС	Державна пенітенціарна служба України
КВК	Кримінально-виконавчий кодекс
КК	Кримінальний кодекс
КПК	Кримінальний процесуальний кодекс
МВС	Міністерство внутрішніх справ
ОВС	Органи внутрішніх справ
ООН	Організація Об'єднаних Націй
УВП	Установи виконання покарань
УРСР	Українська Радянська Соціалістична Республіка
УСРР	Українська Соціалістична Радянська Республіка
ФРН	Федеративна Республіка Німеччина

ВСТУП

Актуальність теми. Одним із завдань, що визначені в чинному законодавстві України (ст. 1, 50 Кримінального кодексу (КК) України; ст. 1 Кримінально-виконавчого кодексу (КВК) України), є запобігання вчиненню злочинів з боку засуджених. Водночас, як свідчить практика, однією з глобальних проблем, яку досі не може вирішити Державна кримінально-виконавча служба України, розпочинаючи з часів незалежності нашої держави, є високий рівень рецидивних проявів злочинів, що вчиняють раніше судимі особи, у тому числі засуджені до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Незважаючи на щорічне зменшення у структурі покарань питомої ваги зазначеного державного примусу, рівень рецидиву з боку цієї категорії засуджених залишається незмінним. Так, у 1990 р. до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю було засуджено 157 осіб або 0,1 % від загальної кількості засуджених в Україні; у 1991 р. – 165 (0,1 %); 1992 р. – 231 (0,2 %); 1993 р. – 319 (0,2 %); 1994 р. – 351 (0,2 %); 1995 р. – 427 (0,2 %); 1996 р. – 1121 (0,5 %); 1997 р. – 1401 (0,6 %); 1998 р. – 1284 (0,6 %); 1999 р. – 1035 (0,5 %); 2000 р. – 872 (0,4 %). При цьому рецидив злочинів становив у 1990–2000 рр. загалом в Україні щорічно 15–17 %, а щодо засуджених до позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю – до 0,1 %.

Тенденція щодо зменшення питомої ваги зазначеного кримінального покарання в загальній структурі покарань суттєво не змінилась і у зв'язку з прийняттям у 2001 р. нового КК України. Зокрема, якщо у 2002 р. покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю в цій структурі становило 0,1 %, то у 2011 р. (період відносного спаду рівня злочинності в Україні) – менше 0,05 %. Суттєво не змінилося це співвідношення у структурі покарань й у подальші роки (2012–2016 рр.). Зокрема, у 2014 р. питома вага покарання у виді позбавлення права обіймати

певні посади або займатися певною діяльністю скоротилася до 0,01 %, і ця тенденція стала визначальною й сьогодні. Рівень рецидивної злочинності в Україні в цей період становив не менше 27 % щорічно, а серед зазначеної категорії засуджених – до 0,03 % у структурі осіб, які вчинили злочини в період не знятої та непогашеної судимості¹. Отже, у наявності складна прикладна проблема, що потребує вирішення на науковому рівні.

Актуальність дослідження означеної тематики обумовлена також тим, що Україна як член відповідних міжнародних організацій не тільки взяла на себе низку зобов'язань правового характеру, а й затвердила План дій у цьому напрямі, включаючи питання, що пов'язані із зменшенням випадків застосування до засуджених такого покарання, як позбавлення волі, та одночасного збільшення питомої ваги альтернативних до нього видів державного примусу.

Одним із таких кроків у цьому напрямі стало створення в Україні Служби пробації та покладення на неї функцій із забезпечення виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, що також потребує наукового розроблення й вирішення складних проблем практичного характеру.

Додатковим аргументом з цього приводу стало й те, що Кабінет Міністрів України в липні 2016 р. ліквідував територіальні управління Державної пенітенціарної служби України та створив міжтериторіальні управління юстиції з питань виконання покарань, а також те, що Державна кримінально-виконавча служба України повністю підпорядкована Міністерству юстиції України, що також потребує активного наукового супроводження означеної діяльності.

Питання законодавчого визначення і практичного застосування такого виду покарання, як позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, досліджено в роботах відомих вітчизняних та зарубіжних учених: Л. В. Багрій-Шахматова, М. І. Бажанова, Ю. В. Бауліна, В. А. Бадири, І. Г. Богатирьова, О. І. Богатирьової, І. В. Вартилецької, М. Г. Вербенського, В. К. Грищука, Р. М. Гури, О. М. Джужі, Т. А. Денисової, В. К. Дуюнова,

¹ Статистична звітність Державної судової адміністрації України. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://rv.court.gov.ua/>

З. В. Журавської, О. Г. Колба, В. О. Корчинського, В. М. Кудрявцева, О. М. Литвинова, А. В. Лужбіна, В. П. Махоткіна, М. І. Мельника, В. О. Меркулової, О. С. Міхліна, В. О. Навроцького, А. Х. Степанюка, В. М. Трубникова, Б. М. Телефонка, О. В. Ткачової, В. І. Тютюгіна, П. Л. Фріса, О. Г. Фролової, С. Я. Фаренюка, О. Л. Цветиновича, С. В. Черкасова, М. П. Черненко, С. І. Халимона, Д. С. Шияна, Ю. В. Шинкарьова, І. С. Яковець, С. С. Яценка та ін.

У сучасній українській кримінально-правовій науці деякі питання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю були предметом низки дисертаційних досліджень, зокрема: Р. М. Гури («Виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю», 2003 р.) та Д. С. Шияна («Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як вид кримінального покарання», 2008 р.) Науковий внесок зазначених учених у розроблення проблем виконання та відбування цього покарання є досить вагомим, він суттєво збагатив кримінально-правову та кримінально-виконавчу науку, а також має значну прикладну цінність. Однак їхні праці стосувалися лише окремих питань покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, які не стосуються змісту завдань, що визначені в цьому дисертаційному дослідженні.

Зокрема, донині на теоретичному рівні не досліджено такі з них, як сучасний стан, а також поняття виконання і відбування даного покарання; характеристика осіб, які відбувають це покарання; упровадження зарубіжного досвіду з означеної тематики дослідження в діяльність органів пробації України.

Викладене й обумовлює актуальність обраної теми дисертації та стало вирішальним при визначенні об'єкта, предмета та мети і завдань даного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України, схваленої

Указом Президента України від 8 листопада 2012 р. № 631/2012, Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016–2020 рр., затверджених постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 р., відповідає тематиці Пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів та установ, що належать до сфери управління Державної пенітенціарної служби України, на період 2013–2017 рр., затверджених наказом Державної пенітенціарної служби України від 4 січня 2013 р. № 8/ОД–13, плану науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт Національної академії внутрішніх справ на 2016 р. Тема дисертації затверджена Вченою радою Національної академії внутрішніх справ 26 лютого 2013 р. (протокол № 2) і схвалена Координаційним бюро Національної академії правових наук України (№1081, 2013 р.).

Мета і задачі дослідження. *Метою* дослідження є комплексний аналіз теоретичних і практичних аспектів виконання та відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю в Україні та розроблення на цій основі науково обґрунтованих пропозицій з удосконалення чинного законодавства й концептуальних теоретичних засад, спрямованих на підвищення рівня діяльності органів пробації з відповідною категорією засуджених.

Для досягнення цієї мети поставлено такі *задачі*:

- визначити стан дослідження та генезис покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю;
- з’ясувати поняття та зміст покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю;
- здійснити порівняльно-правовий аналіз виконання та відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю в зарубіжних державах;
- встановити потенційні можливості органу пробації як суб’єкта виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю та визначити основні напрями підвищення рівня його діяльності;

– проаналізувати стан правового регулювання виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю та обґрунтувати шляхи його удосконалення;

– здійснити соціально-демографічну характеристику засуджених до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю та вивести основні напрями її удосконалення;

– з’ясувати зміст кримінально-правової характеристики засуджених до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю та обґрунтувати напрями її більш ефективного використання на практиці;

– визначити кримінально-виконавчу характеристику засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю та встановити головні шляхи її реалізації в діяльності органу пробачії.

Об’єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають при виконанні та відбуванні покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю та охороняються нормами права.

Предметом дослідження є виконання та відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Методи дослідження. У процесі дослідження застосовано такі наукові методи: *діалектичний метод* наукового пізнання соціальних явищ, що виникають у сфері виконання та відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, що надав можливість дослідити сутність, зміст і роль цього покарання в системі покарань (підрозділи 1.1, 1.2); *формально-логічний метод* використано для виведення та аргументування (підрозділи 1.3, 3.2); *історико-порівняльний метод* дав змогу прослідкувати становлення і розвиток покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, а *порівняльно-правовий* – співставити національне законодавство про застосування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю з відповідними нормами законодавства інших держав (підрозділи

2.2, 2.3); *формально-юридичний метод* застосовано для проведення аналізу норм чинного кримінального і кримінально-виконавчого законодавства, що дало змогу виявити властиві йому переваги й недоліки та сформулювати пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання застосування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (підрозділи 1.3, 3.2); *статистичний метод* використано для обробки та використання офіційної державної і власноручно сформованої статистичної інформації як одного з джерел надходження відомостей про предмет дослідження (підрозділи 3.1, 3.3).

Емпіричну базу дослідження становлять дані державної статистики Верховного суду України, МВС України та Міністерства юстиції України за 2011–2016 рр., узагальнені дані результатів анкетування 262 працівників кримінально-виконавчих інспекцій (органів пробації) з різних регіонів України (Волинської, Рівненської, Київської та Чернігівської областей), які проходили підготовку на базі Інституту кримінально-виконавчої служби (2011–2016 рр.), узагальнені дані анкетування 328 осіб, засуджених до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, результати вивчення 250 особових справ засуджених, які перебували на обліку органів пробації, відбуваючи покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що за характером і змістом розглянутих питань дисертація є одним із перших в Україні комплексних досліджень виконання та відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю в сучасних умовах. У роботі сформульовано низку нових концептуальних положень, висновків і рекомендацій, що мають важливе теоретичне та практичне значення, зокрема:

вперше:

– встановлено чотири періоди становлення розвитку та функціонування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, а також проведення фундаментальних наукових

досліджень, що супроводжували процес виконання та відбування даного покарання, а саме: 1) 1922–1970 рр.; 2) 1971–2003 рр.; 3) 2004–2012 рр.; 4) 2013 р. – до сьогодні;

– сформульовано авторське поняття покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, під яким слід розуміти один із видів кримінальних покарань і такий захід державного примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом та зазначеному в рішенні суду обмеженні прав і законних інтересів особи у сфері певної суспільної діяльності на певний строк, що здійснюють органи пробації;

– з’ясовано зміст соціально-демографічної характеристики засуджених до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, що дозволить на практичному рівні, зокрема під час призначення судом кримінального покарання, більш чітко й точно приймати рішення щодо застосування до осіб, винних у вчиненні злочинів, зазначеного покарання, а в кінцевому підсумку – збільшити питому вагу цього покарання в загальній структурі кримінальних покарань в Україні;

– розроблено науково обґрунтовані заходи щодо удосконалення правового механізму з питань виконання та відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, зокрема запропоновано: 1) доповнення ст. 30-1 КВК України; 2) нову редакцію ч. 1 ст. 50 КК України; 3) доповнення ч. 1 ст. 34 КВК України; 4) внесення змін до ч. 1 ст. 389 КК України; 5) приведення у відповідність з вимогами КВК України положень Інструкції про порядок виконання покарань, не пов’язаних з позбавленням волі, та здійснення контролю щодо осіб, засуджених до таких покарань;

удосконалено:

– теоретичні положення, що стосуються змісту позитивного зарубіжного законодавства (країни ЄС, США й колишнього СРСР) та практики, пов’язаної з виконанням і відбуванням покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю;

– теоретико-прикладні положення щодо змісту та ролі кримінально-правової характеристики засуджених у правовому механізмі стосовно запобігання рецидивним злочинам з боку осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю;

дістало подальший розвиток:

– доктринальні підходи, що стосуються з'ясування кримінально-виконавчої характеристики та її місця і значення у процесі виконання та відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю;

– теоретичні та практичні напрацювання щодо шляхів удосконалення діяльності органів пробації у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що положення дисертації мають як теоретичне, так і практичне значення, і використовуються в різних сферах діяльності, зокрема у:

– *сфері правотворчості* – як одне із джерел для розробки концептуальних положень кримінально-правової, кримінологічної та кримінально-виконавчої політики, а також для підготовки нормативно-правових актів щодо запобігання злочинам й удосконалення діяльності органів і установ виконання покарань (лист Комітету Верховної Ради України від 7 листопада 2016 р. № 04-18/12-2287);

– *практичній діяльності* – у процесі удосконалення діяльності органів пробації з питань виконання та відбування даного покарання (акт впровадження Бориспільського МРВ КВІ управління ДПтС України в м. Києві та Київській області від 14 грудня 2016 р. № 25/1735).

– *навчальному процесі та науково-дослідній діяльності* – узагальнені й викладені в дисертації положення використовуються в навчальному процесі Інституту кримінально-виконавчої служби при викладанні дисциплін «Кримінально-виконавче право», «Актуальні проблеми пробації в Україні», при підготовці навчальних посібників і методичних рекомендацій та мають як загальнотеоретичне, так і прикладне значення для науки кримінального,

кримінально-виконавчого права (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 5 вересня 2016 р.).

Особистий внесок здобувача. Викладені в дисертації положення, що становлять новизну роботи, розроблено автором особисто. Наукові ідеї та розробки, які зазначено в списку опублікованих праць та виконано у співавторстві, у дисертаційному дослідженні не використовувалися (авторський доробок становить 50 %).

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації, теоретичні і практичні засади оприлюднено на міжнародних, всеукраїнських та міжвузівських науково-практичних конференціях: «Протиправна поведінка: погляд крізь призму юридичної науки» (м. Ніжин, 24 лютого 2012 р.); «Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю неповнолітніх: вітчизняний та міжнародний досвід» (м. Дніпропетровськ, 27 квітня 2012 р.); «Ступенева професійна освіта у вітчизняному та європейському освітньому просторі» (м. Чернігів, 7 червня 2012 р.); «Уголовно-исполнительная система Российской Федерации в условиях модернизации: современное состояние и перспективы развития (г. Рязань, 22-23 ноября 2012 г.); «Державна пенітенціарна служба України: історія, сьогодення та перспективи розвитку у світлі міжнародних пенітенціарних стандартів та концепції державної політики у сфері реформування державної кримінально-виконавчої служби України» (м. Київ, 28 березня 2013 р.); «Сучасна наука – пенітенціарній практиці» (м. Київ, 24 жовтня 2013 р.); «Пенітенціарна ідея Георгія Радова: минуле, сьогодення, майбутнє» (м. Київ, 6 лютого 2014 р.); «Сучасний стан та перспективи розвитку кримінально-виконавчої інспекції» (м. Київ, 19 лютого 2014 р.); «Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення» (м. Київ, 25 березня 2015 р.).

Публікації. Основні положення дослідження відображено в 16 наукових публікаціях, серед яких п'ять статей – у наукових фахових виданнях України, одна стаття – у зарубіжному періодичному виданні, дев'ять тез наукових доповідей, оприлюднених на науково-практичних конференціях, а також методичні рекомендації.

РОЗДІЛ 1

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ВИКОНАННЯ ТА ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ПРАВА ОБІЙМАТИ ПЕВНІ ПОСАДИ АБО ЗАЙМАТИСЯ ПЕВНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ

1.1. Стан дослідження та генезис покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю

Як показали результати вивчення наукової літератури, теоретико-прикладні засади виконання та відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю було створено в попередні роки, зокрема, під час дії КК УРСР 1960 [80] і ВТК УРСР 1970 р. [25] та прийняття КК України у квітні 2001 р. [78], а також КВК України в липні 2003 р. [82].

У цьому контексті можна виокремити наукові розробки всіх фахівців за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право, незважаючи на те, що предметом нашого дослідження є лише питання, які пов'язані з виконанням та відбуванням цього кримінального покарання. Зокрема, деякі аспекти зазначеної проблематики викладено як окремі завдання в дисертаційних розробках на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук у галузі кримінального права П.Л. Фірса [202] та М.І. Хавронюка [205]. Проте безпосередньо і в цих дисертаціях питання щодо процесу виконання та відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю не розглядались – йшлося лише про змістовні елементи та можливості альтернативних до позбавлення волі покарань, які є пріоритетними в європейській практиці, та обґрунтовано необхідність їх більш активного застосування в Україні в контексті змісту сучасної кримінально-правової політики.

Важливим у цьому сенсі стали й результати досліджень на рівні кандидатських дисертацій з кримінального права. Так, В.П. Козирьова, розглядаючи зміст кримінальних покарань майнового характеру, дійшла обґрунтованого висновку про їх більшу, ніж позбавлення волі, ефективність у боротьбі зі злочинністю [64], що важливо з огляду на доведення необхідності розширення практики та значення покарання, що досліджуємо, у загальній структурі всіх визначених у законі видів і форм державного примусу, які застосовуються до осіб, винних у вчиненні злочинів.

До аналогічних висновків дійшли у своїх дисертаціях М.Є. Короткевич «Кваліфікація зайняття забороненими видами господарської діяльності» [71]; Я.О. Лантінов «Кримінальна відповідальність за порушення зайняття господарською та банківською діяльністю за ст. 202 Кримінального кодексу України» [93]; В.В. Полтавець «Загальні засади призначення покарання та їх кримінально-правове значення» [133]; Т.В. Сахарчук «Загальні засади призначення покарання за кримінальним правом України та зарубіжних країн: порівняльний аналіз» [162] та інші вчені [43].

Зазначений доробок у вирішенні проблематики роботі, що розглядаємо, вніс Д.С. Шиян, який на дисертаційному рівні розглянув позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як вид кримінального покарання [218] у сенсі предмета та завдань кримінального права, залишивши при цьому поза увагою кримінально-виконавчі аспекти даної тематики, а саме: питання виконання та відбування зазначеного кримінального покарання, особливо з урахуванням прийняття нового КПК України 2012 р. [81] та внесення суттєвих змін до чинного кримінально-виконавчого законодавства України у 2014–2016 рр. [84].

Окремі елементи досліджуваного предмета розроблено також у роботах учених-кримінологів. Зокрема, у докторській дисертації «Державний контроль за злочинністю (кримінологічний аспект) О.М. Литвак обґрунтовано довів необхідність посилення контролю і за сферою виконання покарань, вважаючи

це одним із засобів запобігання рецидивній злочинності в Україні [95], що є досить важливим з огляду на вирішення завдань цього дослідження.

Важливими в контексті визначення методологічних засад цієї роботи є висновки В.Г. Лихолоба в дисертаційній роботі «Проблеми ефективності правозастосовної діяльності органів внутрішніх справ у боротьбі із злочинністю (кримінологічний та теоретико-правовий аспекти)» [96], що стосуються питань запобігання рецидивним злочинам, у тому числі з боку колишніх засуджених у період непогашеної (ст. 89 КК) та незнятої (ст. 91 КК) з них судимості.

Засади запобігання рецидивним злочинам викладено у праці В.С. Батиргарєвої [6], проте й вона розглянула ці питання в сенсі вирішення соціально-правових та кримінологічних проблем, водночас надзвичайно важливими є й кримінально-виконавчі аспекти означеної проблематики, передусім у контексті застосування до винних у вчиненні злочинів кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі.

Відповідне методологічне підґрунтя для проведення даного дослідження створено й у деяких кандидатських дисертаціях учених-кримінологів. Зокрема, це дисертації П.М. Коваленка «Запобігання шахрайству на фінансових ринках у біржовій торгівлі» [62]; Ю.О. Левченка «Запобігання злочинам, що вчиняються у нафтогазовому комплексі України» [94]; С.О. Лук'яненко «Кримінологічна характеристика злочинів у кредитно-фінансовій системі та їх запобігання в Україні» [99]; А.С. Мацка «Теоретичні і практичні аспекти діяльності інспектора міліції органів внутрішніх справ по попередженню рецидиву злочинів серед осіб, засуджених умовно, і тих, до кого застосована відстрочка виконання вироку» [108]; А.В. Микитчика «Кримінологічні засади запобігання шахрайству з нерухомістю» [110]; О.С. Новакова «Кримінологічна характеристика та профілактика злочинів, які вчиняються працівниками міліції у сфері діяльності» [120]; В.В. Пивоварова «Податкова і кредитно-фінансова злочинність: кримінологічна характеристика та попередження» [126]; О.Б. Сахарової «Попередження органами внутрішніх справ злочинів, що вчиняються на ринку цінних паперів» [161]; В.Г. Сюравича «Запобігання

корисливим злочинам в аграрному секторі економіки України» [172]; С.І. Халимона «Запобігання злочинам серед осіб, які перебувають на обліку в кримінально-виконавчій інспекції» [207]; С.В. Черкасова «Кримінологічна концепція альтернативних мір покарання» [213] та ін. [43, с. 344–356].

Проте найбільш предметне наукове підґрунтя з питань виконання та відбування кримінального покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю створили науковці кримінально-виконавчого профілю. Зокрема, І.Г. Богатирьов у докторській дисертації «Кримінальні покарання, не пов'язані з позбавленням волі (теорія і практика їх виконання кримінально-виконавчою інспекцією) [8] розробив наукову концепцію реалізації на практиці зазначених видів державного примусу та обґрунтував необхідність розширення питомої ваги альтернативних видів покарань у їх загальній структурі.

Водночас, у зв'язку з прийняттям Закону України «Про пробацію», а також внесенням змін до чинного кримінально-виконавчого законодавства, деякі положення дисертації І.Г. Богатирьова потребують наукового переосмислення та більш широкого викладення в контексті змістовного наповнення процесу виконання та відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, що й обумовило наукову новизну нашого дослідження.

Теоретико-правові засади вирішення актуальних проблем виконання покарань, які покладено в основу цієї дисертації, розробив у своїй докторській дисертації А.Х. Степанюк [169].

Деякі елементи підвищення ефективності виконання покарань викладено в докторській дисертації І.С. Яковець [220].

Концептуальні засади діяльності служби пробації в Україні обґрунтовано в докторській дисертації О.Г. Богатирьова [16]. Проте безпосереднім предметом дослідження не визначено процес виконання та відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, що

й стало додатковим аргументом при виборі теми цього дисертаційного дослідження.

Серед інших теоретичних розробок, у яких сформульовано наукові конструкції щодо запобігання рецидивній злочинності у сфері виконання покарань, слід назвати роботи О.М. Джужі [40] та О.Г. Колба [65].

Значний внесок в обґрунтування загальної концепції процесу виконання та відбування кримінальних покарань в Україні зробили й кандидатські дисертаційні дослідження, присвячені кримінально-виконавчій діяльності. Так, у 2003 р. Р.М. Гура захистив дисертацію «Виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю» [32], що стала основним науковим джерелом при проведенні даного дослідження.

Прийняття у 2003 р. нового КВК, Закону України «Про пробацію» та інших нормативно-правових актів у сфері виконання покарань, а також значні соціально-політичні, економічні, правові та інші зміни, що відбувались у результаті проведення правової реформи в Україні в період 2014–2016 рр., зумовлюють необхідність подальшого розроблення цієї теоретико-прикладної проблеми, що й виступило одним з аргументів при виборі теми дисертації.

Положення щодо змісту означеної проблематики обґрунтовано й в інших кандидатських дисертаціях, присвячених сфері виконання покарань, а саме: М.П. Черненко «Проблеми теорії і практики виконання майнових покарань» [214]; В.І. Тютюгін «Позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю як вид покарання по радянському кримінальному праву» [181]; О.В. Ткачова «Виконання покарань у виді виправних і громадських робіт» [177]; М.О. Селезньов «Кримінально-виконавча характеристика покарання у виді виправних робіт» [163]; О.Б. Пташинський «Правові проблеми реформування пенітенціарної системи в Україні» [156]; О.М. Павлік «Захист прав потерпілого від злочину в кримінально-виконавчому праві» [125]; О.М. Неживець «Забезпечення соціальної та трудової реабілітації осіб, звільнених з місць позбавлення волі» [119] та ін. [43, с. 357–359].

Загальнотеоретичні засади виконання та відбування покарань сформульовано та науково обґрунтовано в роботах В.М. Трубникова [179]; М.М. Яцишина [222]; І.М. Копотуна [70] та Т.А. Денисової [38].

У цій дисертації використано й історичні правові та доктринальні джерела, у яких закладено фундаментальні засади виникнення, розвитку та функціонування зазначеного виду кримінального покарання.

Історико-правовий досвід і практика виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, свідчать про те, що ці покарання, як правило, перебувають у тісному взаємозв'язку та взаємодіють з конкретними умовами розвитку історичної епохи, економічним та суспільно-політичним станом держави, її ідеологічними, моральними та правовими засадами, звичаями і традиціями, які існують у суспільстві. Крім того, історія вітчизняного кримінального законодавства свідчить про достатньо широкий спектр покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, а саме: у різні історичні періоди розвитку суспільства вони призначалися як засіб відплати за вчинений злочин, реституції, залякування, виправлення й перевиховання, а нині – виправлення і ресоціалізації.

Покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю є одним із найстаріших у кримінальному законодавстві України, в історії кримінального законодавства України воно пройшло багато етапів розвитку та перетворень. Із метою дослідження цього виду покарання в умовах сьогодення розглянемо історію й умови становлення та розвитку на українських землях нормативно-правового забезпечення виконання цього виду покарання та функції державних органів, на які було покладено його виконання в різні історичні періоди, починаючи з 1922 р. по 2016 р.

З метою встановлення єдності кримінального законодавства всіх союзних республік у 1922 р. на територію України було поширено дію КК Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки 1922 р. як першого КК УСРР, який по суті його копіював. Постановою Всеукраїнського Центрального Виконавчого комітету від 23 серпня 1922 р. Кодекс набрав чинності на всій

території УСРР. Із моменту вступу в законну силу припинялася дія всіх інших кримінально-правових норм, що діяли до його прийняття.

У ст. 32 КК УСРР 1922 р. були передбачені такі покарання: у п. «ж» – ураження прав, у п. «з» – звільнення з посади [22, с. 456]. Серед інших заходів соціального захисту, що замінювали за вироком суду покарання, або наступних за ним КК УСРР 1922 р. визначав і заборону обіймати ту чи іншу посаду або займатися тією чи іншою діяльністю або промислом (п. «в» ст. 46) [22, с. 460].

У ст. 40 КК УСРР 1922 р. містилася така норма: «Позбавлення прав полягає в позбавленні на строк не більше п'яти років: а) активного й пасивного виборчого права; б) активного й пасивного виборчого права до професійних та інших організацій; в) права займати відповідальну посаду».

Строк позбавлення прав для засуджених до позбавлення волі обчислювався з моменту відбуття цього покарання або умовного дострокового звільнення від нього.

Згідно зі ст. 42 КК УСРР 1922 р., позбавлення прав призначалося судом як додаткове покарання при оголошенні обвинувального вироку за злочини, що передбачались КК, якщо суд визнавав засудженого «підданим ганьбі» [36, с. 254]. Закон не розкривав цього поняття, передусім, малося на увазі внутрішнє переконання суду. Проте постановка питання про позбавлення прав при засудженні для суду була обов'язкова, якщо в КК було визначено покарання у виді позбавлення волі на строк більше одного року або інше більш тяжке покарання.

У ст. 48 та 50 КК УСРР 1922 р. було зазначено, що особі, засудженій судом і визнаній соціально небезпечною через систематичні зловживання при виконанні професійних обов'язків чи промислу або при виконанні посадових обов'язків, суд мав право призначити покарання у виді позбавлення права займатися цією професією або промислом або брати на себе виконання певних обов'язків на строк до п'яти років.

Поряд із дією КК УСРР 1922 р. починається розроблення проекту ВТК УСРР, який пройшов попередню громадську експертизу. Так, 18–24 жовтня

1923 р. проект обговорювався на Всеросійському з'їзді працівників пенітенціарної справи, де отримав позитивну оцінку. Перший в історії ВТК було прийнято у 1925 р. [24]. Його завданням проголошувалося здійснення кримінальної політики шляхом організації виконання позбавлення волі і примусових робіт без утримання під вартою, метою яких було загальне та спеціальне попередження злочинів. Виконання покарань поєднувалося із застосуванням заходів виправо-трудового впливу.

25 грудня 1958 р. Верховна Рада СРСР затвердила Основи кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік й доручила привести кримінальне законодавство союзних республік у відповідність із ними [123, с. 6]. 1960 р. на базі цих Основ було прийнято КК УРСР [80], у якому визначалися цілі покарання: виправлення і перевиховання засуджених у дусі чесного ставлення до праці, точного виконання законів, поваги до правил соціалістичного співжиття, а також попередження вчинення нових злочинів як засудженими, так і іншими особами. До системи покарань увійшли: 1) позбавлення волі; 2) заслання; 3) висилка; 4) виправні роботи без позбавлення волі; 5) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; 6) штраф; 7) звільнення з посади; 8) покладання обов'язку відшкодування заподіяних збитків; 9) громадський осуд; 10) конфіскація майна; 11) позбавлення військового чи спеціального звання; 12) направлення військовослужбовців до дисциплінарного батальйону.

У ст. 31 КК УРСР 1960 р. передбачалося, що позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю могло бути призначене судом на строк до п'яти років як основне або як додаткове покарання. Це покарання могло бути призначене у випадках, коли за характером вчинених винним злочинів за посадою або при зайнятті певною діяльністю суд визнає неможливим збереження за ним права займати певні посади або займатися певною діяльністю [80].

Уже на той час вчені висловлювали думку про доцільність, з метою більш чіткого конструювання відповідної норми КК УРСР, встановлення, за

прикладом кримінального законодавства інших союзних республік, мінімальної межі покарання цього виду один рік.

Як основна міра покарання позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю передбачалося в санкціях семи статей КК УРСР 1960 р., як альтернатива виправним роботам, штрафу, позбавленню волі, а також у випадках, коли суд призначав його в порядку ст. 44 КК УРСР, тобто як більш м'яке, ніж передбачене законом.

Як додаткова міра це покарання застосовувалося не тільки тоді, коли воно зазначалося в санкції статті (у КК УРСР їх було тринадцять), а завжди, коли, на думку суду, як додатковий захід було необхідне запобігання можливій протиправній діяльності засудженого з використанням службового становища або спеціальності.

Указом Президії Верховної Ради УРСР «Про внесення змін і доповнень до Кримінального кодексу Української РСР» від 30 червня 1983 р. позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю було включено до додаткових покарань, які можуть застосовуватися при умовному засудженні [138].

Відповідно до п. 6 постанови Пленуму Верховного Суду СРСР «Про практику призначення судами додаткових покарань» від 29 серпня 1980 р. № 6, та обставина, що на момент винесення вироку підсудний вже не обіймав посади або не займався діяльністю, з якими пов'язаний вчинений злочин, не визнавалася перешкодою для застосування додаткового покарання [149].

Судова практика того часу свідчить, що покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю переважно застосовувалося як додаткова міра покарання, причому досить часто при призначенні основного покарання у виді позбавлення волі й у поєднанні з конфіскацією майна. Значною була питома вага цього додаткового покарання при умовному засудженні до позбавлення волі з обов'язковим залученням засудженого до праці. І все ж, головним чином, це покарання застосовувалося як додаткове до виправних робіт, які здійснювалися переважно за місцем

роботи. Останнє було результатом того, що на момент розгляду справи в суді обвинувачені, як правило, працювали вже на іншій роботі, яка не перешкоджала реалізації додаткового покарання [203, с. 47].

На практиці покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю найчастіше застосовувалося за вчинення таких злочинів, як розкрадання державного і громадського майна шляхом привласнення, розтрата або зловживання службовим становищем, обман покупців, порушення правил торгівлі.

Проведений професором Ю.О. Фроловим аналіз судових справ того часу показав, що найбільша частина осіб, засуджених із позбавленням права обіймати певні посади, працювала в системі торгівлі й громадського харчування (продавцями, завідуючими і директорами магазинів та їдалень), на будівництві (виконробами, бригадами, старшими майстрами тощо), у сфері обслуговування (приймальниками фірм побутових послуг, контролерами, касирами). Якщо до засуджених названих категорій додати притягнутих до кримінальної відповідальності (в поодиноких випадках) провідників залізничних составів, вантажників, зубних лікарів-протезистів, експедиторів і поділити усіх на службових осіб та рядових працівників, то їх було приблизно порівну [203, с. 46].

Прийняття другого ВТК УРСР, затвердженого Законом Верховної Ради УРСР 23 грудня 1970 р., що набрав чинності з 1 червня 1971 р. та діяв на теренах УРСР [59], а потім і незалежної України аж до 31 грудня 2003 р., започаткувало новий етап у розвитку виправно-трудового права на більш прогресивних принципах, з урахуванням національних особливостей і міжнародного досвіду. У його перших статтях було чітко сформульовано завдання виправно-трудового законодавства УРСР – забезпечення кримінального покарання з тим, щоб воно було не тільки карою за вчинений злочин, а й виправляло і перевиховувало засуджених у дусі чесного ставлення до праці, точного виконання законів і поваги до правил соціалістичного співжиття, запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими

особами, а також сприяло викоріненню злочинності. Загалом, прийняття нового ВТК мало прогресивне значення, оскільки в ньому намітились реальні перспективи до формування виправно-трудового законодавства на демократичних і гуманістичних засадах, притаманних українському праву упродовж століть.

Водночас цей Кодекс регулював порядок і умови виконання та відбування тільки двох видів покарань: позбавлення волі та виправних робіт. Порядок і умови виконання та відбування інших видів покарань регулювалися низкою підзаконних нормативно-правових актів.

Виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю залишалося законодавчо неврегульованим до 1983 р., воно виконувалося на основі відомчих нормативно-правових актів (положень, інструкцій 5-го Головного управління виконання покарань МВС України).

Ні в кримінально-процесуальному, ні у виправно-трудовому законодавстві не було визначено того органу, на який покладался обов'язок виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Не було врегульовано це питання і в інших нормативно-правових актах [182, с. 126].

Відсутність спеціального обліку осіб, засуджених до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, контролю за його виконанням з боку державних органів і громадськості та правової відповідальності осіб, винних у його невиконанні, спричинило те, що більшість засуджених залишались на колишніх посадах або, змінивши місце роботи або місце проживання, влаштовувались на аналогічні посади в інших місцях [44, с. 80].

Цей вид покарання по суті виконували здебільшого особи, які в межах своєї компетенції користувалися правом найму та звільнення робітників і службовців. Роль суду полягала лише у винесенні вироку та направленні його копії до відповідних організацій, підприємств, установ (залежно від того, яке

було призначено основне покарання і яких прав позбавлявся засуджений). Отримавши копію вироку суду, адміністрація, як правило, звільняла цього працівника за п. 7 ст. 15 Основ законодавства про працю на основі вироку суду, який вступив у законну силу.

У подальшому покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю виконувала адміністрація підприємства, установи або організації, де працював чи відбував покарання засуджений. Оскільки до більшості засуджених до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як основний вид покарання застосовувались позбавлення волі, виправні роботи та умовне засудження з обов'язковим залученням до праці, то значну роль у цьому відігравали органи, які виконували вищезазначені покарання (передусім інспекції виправних робіт та працевлаштування засуджених). Але оскільки законодавцем на них не було покладено обов'язку виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, це питання вирішувалось не завжди на належному рівні [127, с. 156].

Доводиться констатувати, що обов'язок з виконання покарання фактично покладался на самого засудженого, контроль за яким з боку державних органів та громадськості не було встановлено. В одному зі своїх виступів міністр юстиції СРСР із цього приводу зазначив, що на той час облік осіб, засуджених до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, не ведеться і ніхто фактично не слідкує, де й ким ці особи працюють, чим займаються після винесення вироку [182, с. 131].

В.І. Тютюгін окреслив недоліки практики виконання цього покарання в той період, зокрема, він вважав, що неврегульованість порядку виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю в законодавстві, відсутність єдиної системи органів, які повинні його виконувати, «різномірність та роз'єднаність» органів, на які фактично було покладено такі функції, – усе це породжувало значні труднощі,

зменшувало ефективність цього покарання, негативно позначалося на досягненні цілей, які перед ним стояли [182, с. 129].

Вказані обставини зумовлювали нагальну необхідність удосконалення порядку і умов виконання цього виду покарання, насамперед шляхом законодавчого врегулювання процесу його виконання. Іншими словами, потрібно було насамперед встановити правові (законодавчі) гарантії його виконання.

У літературі того часу неодноразово висловлювалися думки щодо удосконалення порядку виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Низку наукових статей присвятили цьому виду покарання О.С. Міхлін [113], Н.В. Кузнеченко [87], В.К. Дуюнов, О.Л. Цветинович [44]. Деякі питання підвищення ефективності застосування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю розглянуто в наукових публікаціях В.І. Плохової [127], Ю.Б. Мельникової та Н.Б. Алієва [109] та інших учених.

Головними причинами недостатньо високого рівня виконання цього покарання науковці називали: судові помилки під час призначення; недосконалість нормативно-правових актів, які регламентують виконання покарання; недотримання суб'єктами та учасниками виконання покарання своїх обов'язків [97, с. 16].

Відповідно до Указу Президії Верховної Ради СРСР «Про затвердження Положення про порядок і умови виконання кримінальних покарань, не пов'язаних із заходами виправно-трудового впливу на засуджених» від 15 березня 1983 р. [122, ст. 175], у 1984 р. було прийнято відповідне республіканське Положення [130]. Цим нормативно-правовим актом було регламентовано порядок і умови виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Відповідно до зазначеного Положення, виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, призначеного як основне покарання або як додаткове до покарання, не пов'язаного з

позбавленням волі, засудження умовно або з відстрочкою виконання вироку, покладалося на адміністрацію підприємства, установи, організації за місцем роботи засудженого, а здійснення контролю за виконанням зазначеної міри покарання – на ОВС за місцем проживання засудженого.

Цей контроль здійснювали інспекції виправних робіт. Однак багато аспектів контрольної діяльності залишилися неврегульованими: не було розроблено ефективного механізму координації дій інспекцій з іншими державними органами, хоча дієвість контролю за особами, яким заборонено обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, багато в чому залежить від того, наскільки добре налагоджена взаємодія інспекцій з іншими службами ОВС [58, с. 65], та й сама діяльність мала передусім обліковий, ніж контрольний, характер і була переважно формальною.

Виконання вироку полягало в тому, що адміністрація підприємства, установи, організації за місцем роботи засудженого не пізніше наступного дня після одержання копії вироку припиняла, відповідно до п. 7 ст. 36 Кодексу законів про працю УРСР, трудовий договір із засудженим, який обіймав посаду або займався діяльністю, права на які його було позбавлено, і вносила до трудової книжки засудженого в точній відповідності з вироком суду запис про те, на якій підставі, на який строк і які посади його було позбавлено права обіймати або якого виду діяльністю було позбавлено права займатися [63].

Цікавою є норма, що закріплена в Положенні 1984 р., яка передбачала в разі, коли особа, засуджена до цього виду покарання, відбула його або була звільнена у встановленому законом порядку, на її прохання замість трудової книжки особі видавався дублікат без внесення до неї запису про покарання [130]. Ця норма не збереглася в чинній Інструкції про порядок виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та здійснення контролю щодо осіб, засуджених до таких покарань, від 19 грудня 2003 р. № 270/1560 [60].

Положення 1984 р. не передбачало жодних додаткових правообмежень для засуджених. Відповідно до цього, встановлений порядок контролю за виконанням покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або

займатися певною діяльністю мав поширюватися на всіх засуджених, які до моменту вступу в законну силу Положення не відбули призначеного судом покарання. У зв'язку з цим, судді мали перевірити усі архівні справи за п'ять років (максимальний строк, на який могло бути призначене покарання).

У справах, в яких позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю було призначене як основне або додаткове до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, або в поєднанні з умовним засудженням або відстрочкою виконання вироку, потрібно було направити копію вироку на виконання до ОВС. Ці вироки мали бути прийняті до виконання поряд із тими, які вже вступили в силу після того, як було прийняте Положення [113, с. 5].

Органи внутрішніх справ перевіряли виконання адміністрацією підприємств, установ, організацій вимог, передбачених вироком суду про позбавлення засудженого права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, а також контролювали додержання засудженим заборони обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Якщо особа, засуджена до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, вступала на роботу, виконання якої їй було заборонено вироком суду, адміністрація підприємства, установи, організації за своєю ініціативою або за поданням ОВС чи прокурора припиняла трудовий договір із засудженим у порядку, передбаченому законодавством про працю.

Особа, засуджена до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, а також службова особа, винна в невиконанні вироку суду про позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, несли передбачену законом відповідальність.

Ухилення від відбування покарання було грубим порушенням порядку його виконання, тому не випадково за ухилення від відбування майже усіх видів покарань за КК УРСР 1960 р. передбачалась або кримінальна відповідальність, або можливість заміни іншим видом покарання. До того ж такий вид покарання, як позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю,

досить тривалий час не охоронявся правовими санкціями, хоча ухилення від його відбування завдає не менш значної шкоди.

Дослідники того періоду висловлювали різні пропозиції щодо того, якою має бути відповідальність за невиконання вимог вироку суду та ухилення від відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. В.І. Тютюгін вважав за доцільне встановити диференційовану відповідальність за ухилення від відбування цього виду покарання: за ухилення від відбування покарання, вчинене вперше, – адміністративну відповідальність, за злісне ухилення (протягом року після накладення адміністративного стягнення) – кримінальну [181, с. 89]. Зокрема, цікавою була пропозиція Л.Г. Крахмальника та А.М. Яковлева про встановлення штрафу для посадових осіб, які прийняли на заборонену посаду засуджених до позбавлення права обіймати певні посади, а засуджених, які порушили вимогу вироку вперше, – звільняти з роботи або відстороняти від діяльності й офіційно попереджати, що при повторному ухиленні вони будуть притягнуті до кримінальної відповідальності [72, с. 121–122]. Водночас В.П. Махоткін дотримувався думки, що за порушення заборони обіймати певну посаду або займатися певною діяльністю має бути передбачено адміністративну відповідальність [107, с. 47]. М.Н. Тагієв висловився за кримінальну відповідальність за ухилення від відбування цього виду покарання [173, с. 27].

Покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю відбувається протягом визначеного, іноді досить тривалого, строку, наділене відчутними каральними властивостями, пов'язане з відстороненням засудженого від такого виду діяльності, злочинне використання якої було серйозною загрозою для охоронюваних законом інтересів. Ухилення від відбування цього покарання було досить поширеним на той час (наприклад, за даними В.П. Махоткіна, із загальної кількості засуджених до цього виду покарання 17 % на момент перевірки працювали на тих посадах, права обіймати які вони були позбавлені вироком суду, 18 % – займались іншою професійною діяльністю, здійснюючи яку мали змогу

вчинити новий аналогічний злочин [105, с. 131], що призводило до повторного використання винним відповідних прав та повноважень зі злочинною метою. У зв'язку з цим, не існувало жодних підстав виключати покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю із числа покарань, ухилення від яких передбачало кримінальну відповідальність згідно із законодавством. Тому до КК УРСР була введена і діяла з 30 червня 1983 р. стаття 183-2 «Невиконання вироку суду про позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю», що містила дві частини. Диспозиція першої частини передбачала відповідальність за невиконання вироку суду про позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю особою, щодо якої було винесено вирок. У другій частині була встановлена відповідальність за невиконання службовою особою, яка користувалася правом прийняття на роботу і звільнення, вироку суду про позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Але практика свідчила, що кримінально-правовий вплив на осіб, які не виконували це покарання, не був завжди ефективним, оскільки, незважаючи на досить велику кількість випадків порушення вимог вироку суду, зазначена норма застосовувалась дуже рідко, крім того траплялися випадки неправильного її застосування.

До проблемних питань, пов'язаних із відбуванням розглядуваного покарання, належала й невизначеність обов'язків органів, які мали право на анулювання дозволів на заняття певними видами діяльності. Серед різних видів діяльності, зайняття якими може бути заборонено засудженому, деякі потребують наявності відповідного документа, що засвідчує його право та видається уповноваженим органом або установою. Наприклад, право на керування транспортними засобами мають лише ті особи, у яких є водійське посвідчення, що видає Державна автомобільна інспекція.

Зазвичай позбавлення права керувати транспортним засобом є наслідком дорожньо-транспортної пригоди, про яку відомо органам Державної автомобільної інспекції. Але суди не інформували їх про винесення

відповідного вироку. Копія вироку суду направлялась лише до ОВС на виконання і практично потрапляла до інспекції виправних робіт. Згідно з Положенням 1984 р., ОВС не зобов'язані були інформувати Державну автомобільну інспекцію про взяття на облік засудженого до позбавлення права керувати транспортними засобами або направляти копію вироку суду. Це стосувалося й інших видів діяльності, зайняття якими могло бути заборонено засудженому [130].

Положення про порядок і умови виконання кримінальних покарань, не пов'язаних із заходами виправно-трудоного впливу на засуджених, не містило норм, які хоч якимось чином стосувалися би процесу здійснення виховного впливу на засуджених до позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. По суті, цей вид покарання був єдиним серед строкових видів покарань, який, незважаючи на те, що відбувався засудженим протягом певного, іноді досить тривалого часу, не пов'язувався законодавцем із системою виховних заходів.

Звичайно, коли цей вид покарання був додатковим до позбавлення волі, виправних робіт, умовного засудження до позбавлення волі з обов'язковим залученням до праці, робота з виправлення і перевиховання засуджених велася у процесі відбування основної міри покарання з використанням таких заходів виховного впливу, як режим, праця, політико-виховна робота і навчання. Коли ж позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю відбувалося як основне покарання або після нього, питання про виховну роботу із засудженими не можна було вважати вирішеним у законодавчому порядку.

Ю.О. Фролов пропонував визначити в законі хоча б мінімальне коло конкретних виховних функцій, якими має бути наділений колектив щодо свого працівника, який відбуває покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. На думку вченого, з такими особами мали проводитися бесіди виховного характеру; на громадські організації за місцем роботи засудженого, а також на ОВС за місцем його проживання мав бути покладений контроль за його поведінкою на виробництві й у побуті. Усе

це в сукупності повинно було створити таке соціальне середовище, в умовах якого забезпечувалась би ефективність виконання цього покарання [203, с. 48].

Багато правознавців вказували на необхідність покладення обов'язку з контролю за виконанням цього покарання на певний державний орган, що було встановлено Положенням про порядок і умови виконання кримінальних покарань, не пов'язаних із заходами виправно-трудового впливу на засуджених, 1984 р. Обов'язок контролювати виконання позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, як вже зазначалося, було покладено на інспекції виправних робіт, що входили до системи МВС. Але навіть після цих позитивних змін ефективність контрольної діяльності була досить низькою. Не було розроблено механізму взаємодії інспекцій виправних робіт з іншими державними органами, і сам контроль мав скоріше формальний характер.

22 квітня 1998 р. Президент України з метою подальшого вдосконалення управління системою виконання покарань, створення передумов для її реформування та подальшого виведення зі складу МВС України своїм Указом утворив на базі Головного управління виконання покарань України, що ліквідувався, як центральний орган виконавчої влади [153]. Прийняття такого рішення передували рекомендації Ради Європи про відокремлення органів і УВП від України [124].

ДДУПВП, згідно з Положенням про нього, затвердженим Указом Президента України від 31 липня 1998 р. № 827/98 [129], визнавався центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, який безпосередньо реалізовував єдину державну політику у сфері виконання кримінальних покарань. Отже, ДДУПВП був самостійним структурним підрозділом, центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом з березня 1999 р. [137]

17 липня 1999 р. спільним наказом ДДУПВП та МВС України було затверджено Тимчасову інструкцію про порядок виконання кримінального покарання у вигляді позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю [174]. Відповідно до цієї Інструкції, облік засуджених до

покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю та контроль за його виконанням здійснювався кримінально-виконавчою інспекцією ДДУПВП.

Контроль за виконанням вироку суду щодо засуджених, яким було заборонено керувати автотранспортом, здійснювався органами виконання покарань спільно з працівниками Державної автомобільної інспекції, а щодо засуджених, яким було заборонено займати посади, що були пов'язані з матеріальною відповідальністю або виконанням організаційно-розпорядчих функцій, – спільно з працівниками Державної служби боротьби з економічною злочинністю.

Кримінально-виконавчі інспекції, відповідно до Тимчасової інструкції, виконували такі функції:

- здійснювали облік засуджених до позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Ця функція має важливе значення, оскільки надає діяльності з виконання покарань організованого і планомірного характеру;

- направляли до адміністрації підприємства, установи чи організації, де працював засуджений, копію вироку стосовно нього, а також повідомлення про необхідність внесення до його трудової книжки запису про те, які посади, на який строк і на якій підставі йому заборонено обіймати;

- вирішували питання стосовно звільнення засуджених, у тому числі згідно із законами про амністію та актами про помилування;

- готували матеріали про порушення порядку виконання-відбування розглядуваного покарання для вирішення питань притягнення винних до відповідальності згідно з чинним законодавством. Порушниками могли бути як засуджені, так і посадові особи підприємств, установ, організацій, які зобов'язані були виконати вимоги вироку про позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю;

- здійснювали взаємодію і координацію діяльності з виконання розглядуваного покарання між різними державними органами;

– проводили роботу із засудженими, у тому числі з роз'яснення їхніх прав та обов'язків тощо.

Головне, що інформація про поведінку засудженого до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю до кримінально-виконавчих інспекцій надходила з декількох джерел:

– по-перше, самі працівники кримінально-виконавчої інспекції відвідували підприємства, установи або організації, на яких працювали засуджені, за результатами цих перевірок складався акт перевірки правильності виконання вироку відповідно до п. 15 Тимчасової інструкції;

– по-друге, згідно з п. 9, 10 вказаної Інструкції, після постановки на облік засуджених орган виконання покарання надсилав до ОВС за місцем проживання засудженого повідомлення; працівники відповідних служб ОВС періодично здійснювали перевірку дотримання засудженими вимог вироку суду;

– по-третє, інформація надходила від інших державних органів, які під час перевірок на підприємствах, в установах, організаціях виявляли порушення заборони вироку суду і сповіщали про це кримінально-виконавчі інспекції. Як правило, такі повідомлення мали випадковий характер і потребували додаткових перевірок.

Ми поділяємо думку Д.В. Лученка, що загальний зміст контрольної діяльності, перевірки з боку ОВС один раз на квартал, а також перевірки з боку кримінально-виконавчих інспекцій один раз на півроку, як це визначено нормами Тимчасової інструкції, нездатні були забезпечувати постійне надходження об'єктивної інформації, тому що для успішного здійснення контрольної діяльності контролюючі суб'єкти повинні були мати у своєму розпорядженні урегульований порядок реалізації контрольних функцій у вигляді чітких, законодавчо закріплених і розроблених на основі передових досягнень юридичної науки процедурних правил, які у своїй сукупності складали контрольне провадження [100, с. 119].

Водночас механізм виконання позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю характеризувався численними проблемами. Багато дослідників вказують на неефективність виконання цього виду покарання [29, с. 77; 185, с. 137; 109, с. 7]. Причин неналежного його виконання декілька. Зокрема, Р.М. Гура, надаючи характеристику покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, серед означених причин виділив такі:

1) недосконалість встановленого в нормах права порядку виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю;

2) недотримання суб'єктами й учасниками виконання покарання своїх обов'язків. Це виявлялося в тому, що, з одного боку, засуджені продовжували займатися забороненою діяльністю або обіймати заборонені посади, найчастіше за згодою посадових осіб підприємств, установ і організацій, які повинні були виконувати вимогу вироку; з іншого – працівники кримінально-виконавчих інспекцій формально ставилися до обов'язків контролювати виконання вимог вироку і не здійснювали його на належному рівні, що обумовлювало зазначені порушення з боку засуджених;

3) судові помилки під час призначення досліджуваного покарання. Суди іноді застосовували це покарання без урахування особи винного й обставин вчиненого злочину, тобто у випадках, коли покарання взагалі не мало застосовуватися; деколи неправильно визначали перелік заборонених посад або видів забороненої діяльності [33, с. 20].

У зв'язку з цим, прийняття Тимчасової інструкції про порядок виконання кримінального покарання у вигляді позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю, певним чином, зменшило наявність проблемних питань у виконанні та відбукванні цього виду покарання.

Новим етапом у виконанні кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, стає набрання чинності з 1 січня 2004 р. прийнятого Верховною Радою нового КВК України, в якому на законодавчій основі в

розділі II передбачено виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі [82].

Глава 6 КВК України під назвою «Виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю» регламентує порядок виконання досліджуваного покарання, обов'язки кримінально-виконавчої інспекції щодо його виконання, обов'язки власника підприємства, установи, організації за місцем роботи засуджених, обов'язки органів, які мають право анулювати дозвіл на заняття певними видами діяльності, та вперше на законодавчому рівні закріплено обов'язки засуджених до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Однак положення цих статей мають загальний характер і не охоплюють увесь кримінально-виконавчий процес. Тому 19 грудня 2003 р. було прийнято відомчий наказ «Про затвердження Інструкції про порядок виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та здійснення контролю щодо осіб, засуджених до таких покарань» № 270/1560 [60] (Інструкція), що доповнює нормативно-правове регулювання процесу виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Аналізуючи Інструкцію, можна констатувати, що головна увага в ній приділяється процедурі взяття на облік та здійснення контролю. У першому розділі Інструкції визначено порядок виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Функції, що здійснює кримінально-виконавча інспекція під час виконання цього виду покарання, зводяться, головним чином, до обліку засуджених, контролю за ними і власником підприємства за місцем роботи засуджених осіб, ужиття заходів щодо припинення порушень вимог вироку, внесення подання до ОВС щодо здійснення приводу засуджених осіб, організації початкових розшукових заходів, участі у виховній роботі із засудженими та проведенні з ними індивідуальних бесід, контролю поведінки і роз'яснення порядку та умов відбування покарання.

На жаль, кримінально-виконавчі інспекції не проводять індивідуально-профілактичну роботу за місцем проживання осіб, засуджених до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, не проводять розшук засуджених осіб, місцезнаходження яких невідоме, або привід осіб, які не з'явилися за викликом до інспекції без поважних причин, оскільки ці функції кримінально-виконавчим законодавством покладено на ОВС [208, с. 40–44].

Серед вищезазначених функцій кримінально-виконавчої інспекції, на яку чинним законодавством покладено виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, не передбачено залучення засуджених до навчання для підвищення освітнього рівня, здобуття іншої професії, вирішення соціально-побутових проблем тощо. Водночас закріплення такого обов'язку органу пробації в чинному законодавстві підтримало 54,2 % опитаних у процесі дослідження працівників кримінально-виконавчих інспекцій (органів пробації) (додаток А).

Крім того, законодавством не передбачено умовно-дострокового звільнення від відбування цього виду покарання. Це суттєво позначається на процесі відбування покарання засудженими особами, оскільки відсутні дійові важелі впливу на їхню поведінку. Порядок виконання цього покарання на сучасному етапі та його недоліки ми розглянемо детальніше в наступному розділі.

Серед пріоритетів та шляхів реформування ДКВС України, що визначені Концепцією державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України, передбачено створення правових та матеріально-правових умов для реформування кримінально-виконавчої інспекції у службу пробації [142]. Питання щодо запровадження в Україні служби пробації обговорювалось владою, громадськістю, науковцями та практичними працівниками більше 20 років.

На розгляд Верховної Ради України було підготовлено декілька законопроектів, що були присвячені вказаному питанню. При цьому питання

впровадження пробації в Україні спочатку було закріплено у двох державних концепціях: Концепції реформування кримінальної юстиції України [144] та Концепції реформування Державної кримінально-виконавчої служби України [143]. Але, незважаючи на це, прийняття відповідних законів на той час не було вирішено.

У 2013 р. із двотижневою різницею у часі було зареєстровано нові законопроекти у сфері пробації, які характеризувались істотною відмінністю за її доктринальними питаннями, і, нарешті, 5 лютого 2015 р. було прийнято Закон України «Про пробацію» [151].

Відповідно до цього Закону, пробація – це система наглядових та соціально-виховних заходів, що застосовуються за рішенням суду та відповідно до закону до засуджених, виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого.

Метою пробації є забезпечення безпеки суспільства шляхом виправлення засуджених, запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинувачених, з метою прийняття судом рішення про міру їхньої відповідальності.

Завданнями пробації є:

підготовка досудових доповідей щодо обвинувачених;

здійснення нагляду за засудженими до покарань у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт, особами, яким покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк замінено покаранням у виді громадських робіт або виправних робіт, особами, звільненими від відбування покарання з випробуванням, звільненими від відбування покарання вагітними жінками і жінками, які мають дітей віком до трьох років;

виконання певних видів покарань, не пов'язаних з позбавленням волі;

направлення засуджених до обмеження волі для відбування покарання до виправних центрів;

реалізація пробаційних програм стосовно осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням;

проведення соціально-виховної роботи із засудженими;

здійснення заходів з підготовки осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, до звільнення;

реалізація інших заходів, спрямованих на виправлення засуджених та запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень.

Сьогодні штат працівників органів пробації нараховує 3145 посад. Маючи великий досвід виконання покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, персонал кримінально-виконавчої інспекції здатний забезпечити контроль за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням [221, с. 15].

Прийняття цього Закону є свідченням гуманізації кримінально-виконавчої політики держави [20] та формування в Україні системи виконання не пов'язаних із позбавленням волі кримінально-правових заходів та адміністративних стягнень, що сприятиме забезпеченню захисту інтересів особи, суспільства і держави.

Водночас цей Закон є лише «першою сходинкою» до пробації, вирішення питань, пов'язаних з упровадженням у законодавство України елементів пробації, потребує вивчення досвіду подібних служб у державах світу, відповідного законодавчого забезпечення (насамперед внесення змін до Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», КК України, КВК України, КПК України, підзаконних нормативно-правових актів та розроблення нових), створення матеріально-технічної бази, добору й підготовки кадрів, перегляду засад співпраці з державними та громадськими формуваннями тощо.

Таким чином, на підставі вивчення стану дослідження та генезису покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися

певною діяльністю можна визначити такі періоди виникнення, розвитку й функціонування на території України цього кримінального покарання у XX–XXI ст.:

1) 1922–1970 рр. – період прийняття першого КК УСРР (1922 р.) та ВТК УСРР (1925 рр.), у яких було закріплено зміст та правові засади виконання і відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, та який закінчився прийняттям КК УРСР (1960 р.) та ВТК УРСР (1970 р.), що дещо розширили правові гарантії та межі застосування зазначеного покарання до засуджених;

2) 1971–2003 рр. – період дії КК 1960 р. та ВТК 1970 р., які створили сучасні правові засади застосування цього покарання в судовій практиці, що завершився прийняттям КК 2001 р. та КВК України 2003 р.;

3) 2004–2012 рр. – період апробації на практиці положень КК і КВК та зменшення питомої ваги покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю в загальній структурі покарань в Україні (завершився прийняттям нового КПК України 2012 р., який суттєво розширив правові можливості застосування цього покарання, ввівши у правовий обіг такі поняття, як «примирення сторін», «правовий компроміс», «кримінальні проступки» тощо;

4) 2013 р. – і донині – період внесення суттєвих змін до чинного законодавства України у сфері боротьби зі злочинністю, у тому числі створення служби пробації, на яку покладено функції з виконання цього покарання, а також переведення ДКВС України в підпорядкування Міністерства юстиції України, що створило належні правові умови та гарантії, з одного боку, для підвищення ефективності виконання і відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, а з іншого – для збільшення питомої ваги цього покарання в загальній структурі покарань в Україні, що відповідатиме сучасній позитивній зарубіжній практиці та соціально-економічним й іншим можливостям нашої держави в боротьбі зі злочинністю, зокрема у сфері виконання покарань.

1.2. Поняття та зміст покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю

Конституція України, законодавство про кримінальну відповідальність та практика його застосування свідчать про те, що держава відводить покаранню значну роль у виконанні свого обов'язку стосовно забезпечення охорони прав і свобод людини, усіх форм власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного ладу України від злочинних посягань, миру і безпеки людства. Серед заходів державного реагування на вчинені злочини та осіб, які їх вчинили, покарання є необхідним і важливим інструментом. Воно є головною та найбільш поширеною формою реалізації кримінальної відповідальності.

Злочин і покарання тісно пов'язані між собою. Покарання – це адекватна рівню суспільної небезпеки посягання реакція держави на вчинений злочин. У випадку, якщо вчинення суспільно небезпечного діяння не передбачає можливість суду призначити винному покарання, то це діяння не може вважатися злочином.

Без встановлення караності злочинів і застосування закону про кримінальну відповідальність на практиці це було б лише переліком того, що держава вважає поведінкою, шкідливою для суспільства, і не могло б регулювати та охороняти суспільні відносини. Караність злочинів робить кримінальне право методом впливу на соціальні процеси, регулятором суспільних відносин [116, с. 14]. Водночас, як зауважує В.О. Навроцький, одним із принципів діяльності системи кримінальної юстиції є забезпечення невідворотності відповідальності за вчинений злочин [115, с. 66].

У юридичній літературі не всі вчені дотримуються думки про діалектичний взаємозв'язок злочину й покарання. Так, наприклад, відомий російський криміналіст А.Ф. Кістяківський стверджував, що провідне місце у кримінальному праві, без сумніву, належить покаранню. У ньому виражається душа, ідея кримінального права. А справжні прихильники примату покарання

доводять при цьому, що і сам інститут покарання з'явився в суспільному житті й суспільній свідомості раніше, ніж викристалізувалось поняття злочину.

Таку думку поділяє невелика кількість учених. Більшість науковців вважає, що і фактично, і логічно злочин передував покаранню і за змістом уся система покарань відіграє службову роль як система заходів протидії злочинності. Поняття злочину не може існувати без покарання, і навпаки.

Покарання – це один із центральних інститутів кримінального права, якому відведена важлива роль в охороні найбільш значущих суспільних відносин від злочинних посягань. Відповідно до ч. 1 ст. 50 КК України, покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав та свобод засудженого [82].

Таке визначення поняття покарання в законі наведено вперше. Його аналіз дає можливість виділити й розглянути основні ознаки покарання, які визначають його соціальний та правовий зміст і відрізняють цей вид державного примусу від інших. Такими розпізнавальними ознаками є:

1. Важливим завданням правової держави є охорона основних суспільних відносин від злочинних посягань. Його здійснення полягає, насамперед, у визначенні того, які суспільно небезпечні діяння є злочинними та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили. Тому першою важливою ознакою покарання є визнання покарання заходом державного примусу, що застосовується до осіб, які вчинили злочинне посягання.

Покарання примушує особу до законослухняної поведінки. Примусовість покарання означає, що з моменту набрання вироком законної сили засуджений зобов'язаний фактично зазнати обмеження певних прав і свобод, що становить зміст конкретного покарання, а відповідні державні органи зобов'язані виконати вирок суду, тобто реально застосувати призначене засудженому покарання [103, с. 189].

2. Другу ознаку покарання закріплено в ч. 2 ст. 2 КК України, у якій зазначено, що особа не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її

вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Отже, застосування покарання є одним із завершальних етапів реалізації кримінальної відповідальності. Це логічний юридичний наслідок злочину. Тому оцінка покарання як остаточного юридичного наслідку злочину є його характерною ознакою.

3. Третю розпізнавальну ознаку покарання встановлено в ч. 1 ст. 50 КК України. Вона полягає в тому, що покарання може бути застосовано лише за вироком суду від імені держави; це надає йому публічного характеру. Призначення покарання лише за вироком суду є конституційним принципом. Відповідно до ст. 124 Конституції України, правосуддя в Україні здійснюють виключно суди. Делегування функцій суддів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються.

Водночас вважаємо, що ця ознака покарання у ч. 1 ст. 50 КК України має окремі правові прогалини. Зокрема, унаслідок існування такого заохочувального інституту, як заміна невідбутої частини покарання більш м'яким (коли, наприклад, невідбута частина позбавлення волі замінюється обмеженням волі), наступне покарання (у наведеному прикладі – обмеження волі) застосовується судом через винесення не вироку, а постанови. Зважаючи на цю обставину, вважаємо за доцільне запропонувати таку редакцію ч. 1 ст. 50 КК України:

«1. Покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком або іншим рішенням суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого».

4. Четверту ознаку покарання законодавчо закріплено також у ч. 1 ст. 50 КК України, у якій зазначено, що покарання полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого. Саме в цьому виявляється така властивість покарання, як кара, що робить його найгострішим заходом державного примусу. Кара – це властивість будь-якого покарання. Вона

визначається видом і мірою (строком, розміром) покарання, наявністю фізичних, майнових і моральних позбавлень та обмежень.

5. П'ята характерна ознака покарання полягає в тому, що в ньому виражаються засудження, негативна оцінка з боку держави як вчиненого злочину, так і самого злочинця. Авторитетність такої оцінки закріплюється обвинувальним вироком, який постановляється судом від імені держави і містить конкретні вид та міру покарання. Таким чином, призначене покарання є правовим критерієм, показником негативної оцінки злочину й особи, яка його вчинила, з погляду закону про кримінальну відповідальність і моральності.

6. Шоста ознака покарання виявляється в його особистісно спрямованому характері. Це означає, що призначення покарання та його виконання можливі лише щодо самого винного. Воно не може бути покладене на інших осіб, навіть на близьких родичів. Через цю ознаку реалізується принцип індивідуалізації кримінальної відповідальності.

7. Сьома характерна ознака покарання полягає в тому, що будь-яке покарання передбачає судимість. Саме судимість відрізняє покарання від інших заходів кримінально-правового примусу. За своїм змістом судимість – це не тільки властивість кари; вона являє собою певний правовий статус засудженого, пов'язаний із різними видами правообмежень та іншими несприятливими наслідками протягом певного, визначеного в законі строку. Судимість як самостійна ознака визначається тим, що вона визнається обставиною, яка обтяжує покарання у разі вчинення нового злочину та зберігає певні обмеження прав засудженого і після відбуття ним покарання.

Незважаючи на винятковість і єдність джерела закріплення ознак покарання, кількість наведених ознак у теорії кримінального права не є чітко визначеною. Так, деякі науковці виділяють ще одну ознаку покарання, яка полягає в тому, що покарання призначається лише за вчинення злочину, тобто передбаченого КК України суспільно небезпечного винного діяння (дії чи бездіяльності), вчиненого суб'єктом злочину (ч. 1 ст. 11 КК України).

У цій ознаці відображено принцип кримінального права «немає злочину, немає покарання без вказівки на те в законі», тобто, якщо немає злочину без вказівки на те в законі, то і немає покарання, оскільки згідно з ч. 4 ст. 3 КК України застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено [116, с. 19].

Покаранню властиві й деякі інші ознаки загального характеру, які не визначені в КК України, зокрема: а) примусова сила закону про кримінальну відповідальність у частині визначення меж покарання має передумовою визнання її широкими верствами населення; іншими словами, визнання авторитету закону про кримінальну відповідальність всіма тими, кому він адресований, та його спроможність гарантувати спокій людині та безпеку держави й суспільства; б) покарання має бути справедливим, тобто відповідати тяжкості вчиненого злочину і небезпечності самого злочинця, незалежно від його становища в суспільстві [103, с. 190].

Наведені нами ознаки властиві усім видам покарань, закріпленим як система у ст. 51 КК України. Одним із видів покарань за КК України є покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Згідно з ч. 1 ст. 55 КК України, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю може бути призначене як основне покарання на строк від двох до п'яти років або як додаткове покарання на строк від одного до трьох років. Це покарання полягає в забороні засудженому обіймати посаду, яку він обіймав під час вчинення злочину, та аналогічні посади на державній службі, в органах місцевого самоврядування або при здійсненні певної професійної або іншої діяльності [85, с. 66].

Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю належить до таких підвидів покарань: а) «змішаних», оскільки призначається як основне і як додаткове; б) строкових, оскільки як основне покарання призначається на строк від двох до п'яти років, а як додаткове – від одного до трьох років; в) спеціальних, оскільки застосовується лише до тих

осіб, які на час вчинення злочину обіймали ті посади чи займалися тією діяльністю, з якими було пов'язане вчинення злочину [79, с. 197].

Окрім наведених критеріїв, можемо навести альтернативний характер такого покарання. Термін «альтернативні покарання» знайшов широке застосування у вітчизняній юридичній науці. Водночас поняття «альтернативне покарання» розглядається з двох позицій:

– по-перше, застосування покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, передбачено в тих випадках, коли поряд із санкцією кримінально-правової норми, що передбачає застосування покарання у виді позбавлення волі, існує інша норма, яка дозволяє суду впровадити альтернативу покарання, не пов'язаного з позбавленням волі;

– по-друге, альтернативи позбавленню волі передбачаються санкціями статей Особливої частини КК України і як основні, і як додаткові види покарань.

У цьому контексті для правової науки цікавою є позиція професора І.Г. Богатирьова, який запропонував поняття «кримінальні покарання, не пов'язані з позбавленням волі» визначити як види покарань, що за своїм статусом не позбавляють особу, яка вчинила кримінальний злочин і за вироком суду визнана винною в ньому, соціальних зв'язків, роботи, сімейних відносин і виконання яких передбачає створення необхідних умов для забезпечення досягнення мети покарання. А поняття «альтернативи позбавленню волі» необхідно вживати в тих випадках, коли санкція норми Особливої частини КК України передбачає застосування до особи, яка вчинила злочин, як покарання у виді позбавлення волі, так і покарання, не пов'язаного з ним [13, с. 66].

Не заперечуючи концептуального характеру запропонованого шановним ученим визначення, сама дефініція «кримінальні покарання, не пов'язані з позбавленням волі» одразу змушує будь-якого науковця, обізнаного з кримінально-правовою і кримінально-виконавчою проблематикою, поринути в дискусію щодо правильності використання поряд з іменником «покарання»

прикметника «кримінальне», адже базовим, вихідним законом, що визначає інститут покарання (і на це вказує ч. 2 ст. 1 КК України), є КК України, який не дає жодних правових підстав і лінгвістичних «підказок» застосовувати поряд із терміном «покарання» термін «кримінальне». У правовому полі України не існує покарань адміністративних, дисциплінарних тощо. Термін «кримінальні покарання» вживається у КВК України, Законі України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», нормативно-правових актах Міністерства юстиції України тощо. При цьому зауважимо, що нарівні зі словами «виконання та відбування кримінальних покарань» кримінально-виконавче законодавство застосовує і «виконання покарань» (наприклад: «органи і установи виконання покарань» (ст. 1, 11 та ін. КВК України), «Підставою виконання і відбування покарання є...» (ст. 4), «Принципи кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань» (ст. 5); назви глав КВК України, що регламентують виконання того чи іншого з 12 видів покарань, не містять слова «кримінальне»). Крім цього, звертає на себе увагу те, що в кримінально-виконавчому законодавстві термін «кримінальні покарання» вживається у 99 % щодо центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань. Що цікаво, адже квінтесенцію кримінально-виконавчого правового регулювання становлять не лише виконання, а й відбування покарань (дуалізм двох суб'єктів кримінально-виконавчих правовідносин), то кримінально-виконавче законодавство України не містить жодного словосполучення, яке б було пов'язане з відбуванням кримінальних покарань. Зі схожих позицій так само невдалим вважаємо використання в науковому обігу поняття «кримінальний злочин».

Підставами призначення покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю є встановлення судом того, що:

– під час вчинення злочину винний у встановленому законом порядку обіймав певну посаду або займався певною діяльністю. Якщо особа не мала

такого права або самовільно його присвоїла, призначення цього покарання виключається;

– вчинення злочину було пов'язане з посадою винного або із заняттям ним певною діяльністю [150, с. 13]. Іншими словами, покарання застосовується лише за наявності безпосереднього зв'язку між посадою, яку обіймав винний, або діяльністю, якою він займався, і вчиненим ним злочином, тобто за умови, якщо злочин вчиняється за посадою чи у зв'язку із заняттям певною діяльністю;

– характер вчиненого злочину, відомості про особу винного та інші обставини справи свідчать про неможливість збереження за ним права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додаткове покарання може призначатися у випадках, якщо воно:

а) безпосередньо передбачене в санкції статті Особливої частини КК України, за якою засуджується винний, як обов'язкове або як факультативне додаткове покарання;

б) не передбачене в санкції статті Особливої частини КК України, але з урахуванням характеру злочину, вчиненого за посадою чи у зв'язку із заняттям певною діяльністю, особи винного та інших обставин справи призначається судом на підставі ч. 2 ст. 55 КК України з обов'язковим мотивуванням у вирокі прийнятого рішення і посиланням на цю норму КК України;

в) передбачене в альтернативній санкції статті Особливої частини КК України лише як одне з основних покарань, але не призначається судом як таке. Застосовуючи в таких випадках інший вид альтернативно передбаченого в санкції основного покарання, суд вправі призначити позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додаткове покарання.

Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю містить досить великий каральний потенціал. В.І. Тютюгін зазначає, що засуджений, якому призначено досліджуване покарання: позбавляється конкретних суб'єктивних прав; обмежується в правоздатності; позбавляється

можливості на певний час використовувати отримані спеціальні знання, набуту професію, що може призвести до декваліфікації; позбавляється права займатися звичною діяльністю; виявляється поза колишнім колективом; змушений освоювати іншу професію; часто одержує меншу заробітну плату, ніж ту, яку одержував до засудження; позбавляється низки пільг і переваг; іноді втрачає безперервний виробничий та спеціальний виробничий стаж; має судимість [181, с. 12–19].

На нашу думку, чинне законодавство завжди надавало суду великі можливості щодо застосування позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Так, в Особливій частині КК УРСР 1960 р. досліджуваний вид покарання був передбачений у санкціях 42 норм статей, а з 2001 р. покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як основне і додаткове покарання вже передбачено в санкціях 176 норм Особливої частини КК України, з них у санкціях 23 норм – як основне; 152 – як додаткове покарання. Зазначені положення покликані сприяти частішому застосуванню цього покарання на практиці й зростанню його ролі у профілактиці злочинів, які вчиняються за займаною посадою або при зайнятті певною діяльністю.

Як вже зазначалось, покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю може застосовуватись як основне, так і як додаткове покарання, відповідно до ст. 52 КК України, умовно назване «змішаним», оскільки закон надає суду право призначити його або як основне, або як додаткове. Основні покарання – це покарання, які не можуть додаватися до інших покарань і призначаються у вироках судів лише як самостійні покарання. Вони за жодних умов не можуть призначатися на додаток до інших основних покарань, не можуть бути до них приєднані. За один злочин може бути призначене тільки одне основне покарання.

Додаткові покарання – це покарання, що призначаються лише на додаток до основних покарань і не можуть самостійно застосовуватися. Відповідно до

ч. 4 ст. 52 КК України, до основного покарання може бути приєднане одне чи кілька додаткових покарань.

Покарання, що може застосовуватись як основне, так і як додаткове (змішане покарання), – це покарання, яке, залежно від обставин справи, може бути застосоване або як самостійне покарання, або у випадках та в порядку, передбачених КК України, додається до іншого, основного покарання як додаткове.

Не погоджуються з цією позицією В.К. Дуюнов та О.Л. Цветинович, які вважають, що покарання слід поділяти не на три, а на дві групи, оскільки сама назва статті «Основні та додаткові покарання» передбачає існування лише двох підсистем: системи основних та системи додаткових покарань, кожна з яких має у своєму складі не тільки «виключно основні» чи «виключно додаткові» покарання, а й покарання так званого «змішаного» типу [44, с. 17].

Згідно з ч. 1 ст. 55 КК України, граничні строки для цього виду покарання, призначеного як основного покарання, становлять п'ять років, як додаткового – три роки. Мінімальні строки становлять відповідно два роки та один рік. Якщо звернутися до положень КК УРСР від 1960 р. (ст. 31 «Позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю»), то строк цього виду покарання встановлювався від двох до п'яти років як для основного, так і додаткового покарання [80]. Таким чином, законодавець у КК України 2001 р. зменшив мінімальні та максимальні строки для цього виду покарання, призначеного як додаткового, засвідчивши гуманізацію законодавства про кримінальну відповідальність.

КК України передбачає 12 видів покарань, які може призначити суд за вчинений злочин. Ці види покарань утворюють певну систему, яка закріплена у ст. 51 КК України у формі встановленого законом про кримінальну відповідальність й обов'язкового для суду вичерпного переліку видів покарань, розташованих у певному порядку – відповідно до ступеня їх суворості – від менш суворого до більш суворого.

Отже, порівняльна суворість покарання є саме тим критерієм, який покладено в основу побудови законодавчого переліку покарань. Тому цей перелік являє собою своєрідну «схдинку покарань», у якій кожному окремому виду покарань відведено певний щабель, що відповідає ступеню його суворості. Із перелічених дванадцяти видів покарань досліджуване покарання перебуває за ступенем порівняльної суворості лише на третьому місці, а отже, воно є відносно не суворим видом покарання.

Тобто позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю вважається більш суворим покаранням, ніж штраф та позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу. Із цим, на нашу думку, слід погодитись, оскільки це покарання вражає не тільки майнові права засудженого (штраф), а і його трудові права, що загалом позначається на правовому статусі особи.

До 2014 р. у ст. 89 КК України, що регламентує строки погашення судимості, існував п. 3, в якому зазначалося, що особи, засуджені до позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, визнаються такими, що не мають судимості після виконання (відбування) цього покарання. У п. 4 цієї статті вказувалося, що особи, засуджені до штрафу, визнаються такими, які не мають судимості, якщо вони протягом року з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового злочину. У цьому виражалася непослідовність законодавця, який мав збільшити строки судимості у випадку застосування до особи досліджуваного покарання. Нині в п. 5 ст. 89 КК України зазначено, що особи, засуджені до основного покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю, якщо вони протягом року з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового злочину.

Аналіз покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю передбачає перш за все визначення його змісту,

оскільки це дозволить певною мірою охарактеризувати його ефективність і ті можливості, які має цей вид покарання для досягнення поставлених цілей.

На думку А.В. Лужбіна, зміст покарання становить конкретний обсяг сукупності обмежень, які встановлюються для засудженого, та оцінюється за допомогою якісного й кількісного критеріїв. Якісний критерій характеризує властивість, яка притаманна саме конкретному виду покарання: конфіскації майна – обмеження прав власності, штрафу – правообмеження майнової властивості, позбавленню волі – комплекс правообмежень, які виражають ізоляцію у виправній (виховній) колонії.

Як відомо, кожний вид покарання має свій зміст, він впливає на певний елемент (права, обов'язки, законні інтереси) правового статусу громадянина, який відбуває покарання [98, с. 144]. Питання про зміст покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю в теорії кримінального права є досить дискусійним. Так, В.П. Махоткін вважає, що «позбавляючи громадян права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, суд тим самим сприяє охороні суспільних відносин у сфері застосування праці» [106, с. 63]. Аналогічну позицію займає М.О. Стручков.

Крім того, О.С. Міхлін зазначає, що при призначенні цього виду покарання «інколи громадянин позбавляється права, яке не пов'язане з можливістю працювати за наймом» [113, с. 5]. Іншої думки дотримуються О.Л. Цвєтинович та Н.Н. Чекаліна, які вважають правомірним обмеження трудової правоздатності при призначенні цього виду покарання і допускають можливість призначення позбавлення водійських прав особі, яка до моменту засудження не мала таких прав, оскільки, на їхню думку, при призначенні цього виду покарання можуть обмежуватися трудові чи інші права, а саме: можливість отримання права на керування транспортними засобами [212, с. 130, 138–139].

Для того, щоб зрозуміти різноманітність підходів до розуміння змісту покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю слід розглянути його назву. Назва складається з двох

частин: «позбавлення права обіймати певні посади» та «позбавлення права займатися певною діяльністю», які об'єднані сполучником «або». Поєднання слів «позбавлення права обіймати (займатися)» витлумачити неоднозначно неможливо, оскільки їх зміст є достатньо зрозумілим. «Посада» в українській мові означає «службове становище, пов'язане з виконанням певних обов'язків у якій-небудь установі, на підприємстві та ін.» [135]. «Діяльність» – «застосування своєї праці до чого-небудь; праця, дії людей у якій-небудь галузі» [41].

Саме багатозначність поняття «діяльність» зумовлює різне визначення змісту покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Будь-який вид покарання є заходом державного примусу, який виявляється в його каральних властивостях. Характер й обсяг цих властивостей, їх структура та форми вияву мають низку особливостей у різних видах покарань.

Для характеристики цих особливостей відправним положенням є те, що сутністю покарання, а не просто його частиною (елементом), є кара, що виражається в тих обмеженнях, яких зазнає особа при засудженні та відбуванні конкретного виду покарання. Отже, покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як один із видів покарання, на нашу думку, є також карою. Остання в цьому, як і в будь-якому іншому покаранні, виявляється передусім у самому факті засудження особи, у негативній морально-політичній оцінці поведінки винного, що міститься у вироку [45, с. 207]

Така оцінка як суттєвий елемент кари будь-якого покарання, завдає винному великих моральних страждань, змушує його в низці випадків переглянути свої життєві позиції, відмовитися від багатьох згубних звичок та поглядів, здійснює таким чином і виховний вплив на засудженого. Якщо при позбавленні винного волі факт засудження нерідко відтісняється на задній план порівняно з майбутньою ізоляцією від суспільства, то при призначенні покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, у тому числі і при позбавленні

права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, факт самого засудження набуває важливого значення та відчувається особливо гостро.

Залишаючись на волі серед звичного середовища, інколи в тому самому трудовому колективі (але на іншій посаді), засуджений відчуває насторожене ставлення до себе з боку оточуючих, що, безсумнівно, викликає серйозні моральні переживання та впливає на його подальшу поведінку. Як вже зазначалося, кара в такому покаранні, як позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, має і свої, притаманні лише цьому кримінально-правовому заходу, особливості.

Специфіка цього покарання полягає в тому, що суд позбавляє винного тих прав, які йому самою ж державою надані та гарантовані. На думку В.І. Тютюгіна, основу карального змісту аналізованого покарання становить як позбавлення засудженого конкретних суб'єктивних прав (право на обіймання певної посади або заняття певною діяльністю і пов'язаних з їх здійсненням прав та повноважень), так і тимчасове обмеження його правоздатності – можливості вільного вибору посади, професійної діяльності чи іншого виду занять [181, с. 6].

Одним із суттєвих елементів правоздатності особи, який передбачений у ст. 43 Конституції України, є можливість вільного вибору професії, виду занять, а саме вибір певної посади або діяльності відповідно до покликання особи, її професійної підготовки, освіти та з урахуванням суспільних потреб [68].

Як сама можливість обіймання тієї або іншої посади або заняття певною діяльністю (правоздатність), так і конкретне право обіймати певну посаду або займатися певною діяльністю, яке реалізується у правовідносинах (суб'єктивне право), становлять один із суттєвих елементів загального та індивідуального правового статусу особи й охороняються законом.

Але здійснення цих прав небезмежне та охороняється державою лише в тих випадках, коли їх використання, відповідно до ст. 43 Конституції України, не завдає шкоди суспільству та державі, правам інших громадян, тобто

перебуває в повній відповідності із законом і соціальним призначенням вищевказаних прав у суспільстві.

Тому злочинне використання прав та повноважень за посадою, здійснення цих прав у супереч їх призначенню, невиконання чи неналежне виконання професійних чи інших громадянських обов'язків ставить під сумнів можливість обіймання особою цієї посади чи заняття певною діяльністю, що призводить не тільки до відмови держави від охорони цих прав, а й до позбавлення особи цих прав та самої можливості їх набуття на певний строк.

Одним зі специфічних видів таких санкцій і є покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Безпосередньо втручаючись у правовий статус конкретної особи, цей вид покарання суттєво змінює її правовий статус, спричиняє серйозні обмеження, які зменшують можливість участі засудженого в тій або іншій сфері суспільних відносин та складових основ його карального змісту.

Як ми зазначали, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю належить до строкових видів покарань, тобто покарань, які продовжуються певний період часу, протягом якого на особу здійснюється карально-виправний вплив. Тому каральні властивості цього покарання виявляються і в тривалості його відбування.

Правообмеження, які породжуються цим видом покарання, зазнаються засудженим протягом певного часу – строку дії зазначеного покарання. Засудженому важливо, на який строк він буде підданий відповідним правообмеженням. Чим довший строк засудження до позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, тим більшими каральними властивостями воно володіє, тим більші матеріальні й моральні втрати воно спричиняє засудженому.

У зв'язку з цим, особливого значення набувають строки досліджуваного покарання, оскільки від їх меж залежить обсяг кари в покаранні, збільшення чи зменшення карального впливу на засудженого. Законодавство про кримінальну відповідальність не містить переліку форм діяльності, права на заняття якими

може бути позбавлений засуджений. Стаття 55 КК України не обмежує коло посад і видів діяльності, права обіймати які або займатися якими засуджений може бути позбавлений вироком суду.

Це можуть бути такі посади: здійснювані на платній або безоплатній основі; виборні або ті, що обіймаються за призначенням; тимчасові чи постійні; керівні чи рядові, а діяльність – службовою, професійною, підприємницькою або іншою. Призначення цього покарання не залежить і від форми власності підприємства (установи, організації), у яких особа обіймає посаду або займається певною діяльністю [79, с. 197].

Не є перешкодою для застосування цього покарання і та обставина, що на час постановлення вироку винний вже не обіймав посаду або не займався діяльністю, з якими було пов'язане вчинення злочину [150]. Д.С. Шиян запропонував закріпити в постанові Пленуму Верховного Суду України положення, що позбавлення права займатися певною діяльністю поширюється не тільки на службову і професійну, а й на іншу діяльність, що регламентується відповідними правилами, які передбачають конкретні права та обов'язки [219, с. 60].

Водночас суд не може позбавити засудженого права працювати в тій або іншій галузі господарства, системи і культури, освіти, охорони здоров'я тощо без точного визначення у вироку кола і характеру тих посад або конкретного виду тієї діяльності, права обіймати посади в яких або займатися якими позбавляється засуджений.

По суті, покарання цього виду може бути обрано щодо будь-якої особи, яка, працюючи в тій чи іншій галузі народного господарства, злочинно зловживала своєю посадою, професією, спеціальністю, ремеслом. Застосовувані судом формулювання заборони – досить широкого характеру або із зазначенням конкретної посади чи спеціальності – зумовлюються обставинами справи, конкретними умовами вчинення злочину, особою винного.

Питання про мету покарання залишається одним із дискусійних у літературі, кримінальному праві, сучасній теорії покарання. Тому не випадково

в різних підручниках, навчальних та навчально-методичних посібниках, науковій літературі це питання автори розглядали по-різному. Так, у ст. 22 КК УРСР 1960 р. було зазначено: «Покарання є не тільки карою за вчинений злочин, і має на меті виправлення та перевиховання засуджених у дусі чесного ставлення до праці, точного виконання законів, поважання правил співжиття, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами».

Отже, закон визнавав за мету покарання: кару за вчинений злочин; виправлення і перевиховання засудженого; запобігання вчиненню нових злочинів. Зазначені види мети покарання органічно пов'язані між собою і зумовлюють одна одну [103, с. 191].

Усі радянські криміналісти визнавали те, що кара є невід'ємною ознакою покарання. Проте І.І. Карпець, М.О. Беляєв, В.Г. Смирнов, Б.С. Утєвський вважали, що кара як ознака покарання водночас є і його метою. Вони виходили з того, що покарання призначається не тільки для того, щоб засуджений не вчиняв нових злочинів, а й за те, що він вчинив. Покарання застосовується і для того, щоб відновити соціальну справедливість. Дійсно, якщо розуміти відплату як акт справедливості, то призначення суворого покарання за вчинення тяжких і особливо тяжких злочинів завжди сприйматиметься як справедлива відплата злочинцю [186, с. 226–227].

На думку професора Б.С. Утєвського, кара – це примушування. Не погоджуючись із таким розумінням кари, Б.С. Нікіфоров на конкретних прикладах показав, що не кожне примушування може охоплюватися поняттям кари. У його розумінні, кара – це примушування до такого страждання, яке за своїм характером і тривалістю пропорційно та співрозмірно вчиненому злочину [121, с. 24]. І.С. Ной, погоджуючись із тим, що не кожне примушування є карою, вважав неправильним трактування кари, подане Б.С. Нікіфоровим.

По-перше, при визначенні кари потрібно підкреслювати залежність ступеня заподіяного страждання від тяжкості вчиненого злочину, але не можна цю залежність розглядати як пропорційну. В іншому разі кара перетворилась би

на відплату. Справедливість кари виражається не в тому, що вона заподіює певні позбавлення, співрозмірні тяжкості вчиненого злочину, а в тому, що більші позбавлення застосовуються за більш тяжкі злочини.

По-друге, визначати кару як примушування до страждань не правильно. Кара – це примушування з метою викликати страждання [121, с. 24–25]. Опоненти такого підходу (А.А. Герцензон, А.А. Піонтковський, О.Л. Ременсон, М.Д. Шаргородський) стверджували, що кара є сутністю покарання і не може в жодному разі бути його метою. Кінцевою метою покарання, на думку поіменованих учених, є виключно запобігання вчиненню злочинів [116, с. 26].

На думку М.Д. Шаргородського, законодавство про кримінальну відповідальність не може і не повинно ставити перед собою за мету відплату або кару. Покарання за своїм змістом завжди включає в себе позбавлення злочинця певних благ (прав, власності, свободи), і, таким чином, покарання, як будь-яке позбавлення, пов'язане зі стражданнями засудженого. Саме в цьому розумінні покарання є карою [216, с. 18].

Аналізуючи аргументи цієї групи вчених, можна стверджувати, що вони зводяться до такого: кара не є метою покарання, вона є анахронізмом у кримінальному праві; кара не є метою покарання – вона його сутність; кара – це не мета покарання, тому що поняття «кара» і «покарання» є синонімами.

Згідно з ч. 2 ст. 50 КК України, «покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами». У цій нормі кара прямо та відверто названа першою серед елементів мети покарання. На це звертають увагу й вітчизняні дослідники мети покарання не лише у кримінально-правовому, а й у кримінально-виконавчому аспектах [157, с. 69].

Необхідно підкреслити, що в цьому випадку законодавцем лише відтворено ідею кари, а на її застосування покладено суттєві обмеження (заборонені тілесні покарання незалежно від характеру вчиненого злочину), а при формуванні кримінально-правових санкцій хоча і використовується

принцип пропорційного застосування кримінальної відповідальності, проте в обмеженому виді.

КК України передбачає таку мету покарання, як виправлення засуджених. Юридичне визначення поняття «виправлення засуджених» закріплено в ч. 1 ст. 6 КВК України, згідно з якою це процес позитивних змін, які відбуваються в його особистості та створюють у нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки [83, с. 28]. Виправлення засуджених як мета покарання передбачає досягнення певних змін у їхній особистій поведінці стосовно утримання від вчинення нових злочинів [103, с. 192].

Досягнення цієї мети припускає усунення небезпечності особи, тобто такий вплив покарання, унаслідок якого з'являється схильність до правомірної поведінки і головне – засуджений під час і після відбування покарання не вчиняє нових злочинів. Професор С.В. Познишев на початку ХХ ст. зазначав: «Під юридичним виправленням потрібно розуміти навіювання суб'єкту, шляхом застосування до нього покарання, розуміння невідворотного зв'язку відомої поведінки з даним невігідним наслідком» [128, с. 27].

Як зазначалось вище, у КК УРСР 1960 р. така мета покарання, як виправлення засудженого, була нерозривно пов'язана з перевихованням засудженого. З одного боку, серед учених не було єдності щодо оцінки змісту цього поняття та його відмінності від виправлення; з іншого – низка вчених вважали необґрунтованим зазначення такої мети в законі. Наприклад, М.І. Бажанов зазначав, що ставити перед покаранням мету перевиховання – це означає перебільшувати можливості покарання як соціального явища [2, с. 134]. Інші вчені вважали, що виправлення та перевиховання тісно пов'язані між собою та являють собою два послідовних етапи. Виправлення – це перша стадія перевиховання [186, с. 223]. Деякі вчені взагалі вважали ці поняття синонімами.

Таким чином, КК України 2001 р. взагалі виключив перевиховання як мету покарання. Мета запобігання вчиненню злочинів у науці кримінального права традиційно вважалась головною метою покарання. Держава запобігає вчиненню злочинів, з одного боку, погрозою покарання, а з іншого – шляхом

виконання покарання. У зв'язку з цим, у теорії кримінального права запобігання вчиненню злочинів (превенцію) прийнято поділяти на два види – загальне і спеціальне.

Мета спеціального запобігання (спеціальна превенція) полягає в такому впливі покарання на засудженого, що позбавляє його можливості знову вчиняти злочин. Запобігання вчиненню нових злочинів з боку засудженого досягається самим фактом засудження і тим більше – виконанням покарання, коли особу поставлено в такі умови, які значною мірою перешкоджають або повністю позбавляють її можливості вчиняти нові злочини [76, с. 326].

Мета спеціального запобігання досягається двома шляхами: а) засуджений позбавляється фізичної можливості вчинити новий злочин та б) він залякується самим фактом застосування до нього покарання за вчинений злочин [186, с. 224]. При призначенні покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю засуджений позбавляється можливості знову вчинити новий злочин із використанням свого службового становища.

Мета загального запобігання (загальна превенція) припускає такий вплив покарання, що забезпечує запобігання вчиненню нових злочинів з боку інших осіб. Цю мету покарання звернено насамперед до осіб, схильних до вчинення злочинів. Як стверджував М.Д. Шаргородський, загальнопревентивний вплив покарання виявляється, по-перше, у самому факті наявності закону про кримінальну відповідальність, у передбаченні в санкціях кримінально-правових норм конкретного покарання за конкретний злочин; по-друге, у призначенні судом міри покарання конкретній особі, винній у вчиненні злочину; по-третє, у процесі виконання призначеного покарання [216, с. 198]. Ці положення знайшли свою підтримку у працях А.І. Марцева, І.В. Шмарова, С.В. Полубинської та інших учених-криміналістів.

Отже, поєднання загального та спеціального запобігання вчиненню злочинів надає покаранню запобіжного характеру, робить його заходом

запобіжної спрямованості. Зважаючи на те, як зазначена мета досягається, можна стверджувати і про попереджувальну ефективність покарання.

Більш складною є відповідь на питання, яким чином покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю чинить виправний вплив на засудженого. На відміну від покарань, покликаних виправляти засуджених на основі залучення до праці, воно, навпаки, передбачає примусове відсторонення засудженого від раніше виконуваної роботи.

Звичайно, підданий такому покаранню засуджений не залишається без роботи, він повинен влаштуватися (якщо перебуває на волі) на інше місце. Але його учать у трудових правовідносинах, не пов'язана із зайняттям посад або діяльністю, заборонених вироком, має не примусово-правовий характер, що властиве покаранню, а обумовлена конституційним обов'язком працювати, до того ж існування й добробут людини в суспільстві без праці є неможливим.

Ми поділяємо думку професора Ю.О. Фролова, що виправний вплив розглядуваного покарання полягає в самому змісті кари, у тому, що засуджений до нього, втрачаючи можливість продовжувати виконання колишніх службових або професійних функцій, відчуває негативну оцінку своєї протиправної поведінки з боку суспільства, переживає, розкаюється, не хоче бути підданий новому покаранню за подібне діяння. Іншими словами, у такому покаранні неможливо виділити елементи карального та виховного впливу [203, с. 48].

Такого ж погляду дотримуються І.М. Гальперін та Ю.Б. Мельникова, на думку яких покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю є вдалою формою кари, загальної та спеціальної превенції за сучасних умов [27, с. 17].

Досить вагоме практичне значення має питання про мету призначення додаткових видів покарань, по-перше, тому, що про це не зазначено в КК України, по-друге, цей напрям хоч й обговорювався на сторінках наукової літератури, але не отримав свого подальшого розвитку.

Серед науковців існує декілька точок зору із зазначеної проблеми. Відповідно до однієї з них, значення застосування додаткових покарань полягає в посиленні карального змісту основного покарання в тих випадках, коли його недостатньо для справедливого покарання винного. Ця точка зору тривалий час була домінуючою, і деякі практичні працівники дотримуються її донині.

Але, як справедливо зазначили І.М. Гальперін та Ю.Б. Мельникова, «саме існування засади «додатковості» було б безпредметним, якби завдання зводилось виключно до посилення кари» [27, с. 8]. Обтяження покарання винного не є головним щодо додаткових покарань. У тому випадку, коли додаткові покарання слугували лише для посилення карального впливу на засуджених, то у КК передбачалась би невелика кількість найбільш тяжких (суворих) їх видів, можливість призначення яких була б пов'язана виключно з тяжкістю злочину.

У санкціях статей Особливої частини КК вони передбачались би лише за найбільш тяжкі злочини і в сукупності з найбільш суворими покараннями. У судовій практиці додаткові покарання застосовувались би виключно в тих випадках, коли цілком вичерпані усі можливості для посилення карального впливу основного покарання.

Але ні закон, ні судова практика не дають права робити такі висновки. У законодавстві про кримінальну відповідальність передбачено широкий перелік різних видів додаткових покарань, можливість застосування яких залежить не тільки від тяжкості, й від характеру вчиненого злочину, і від особи винного.

На думку інших науковців (Г.А. Кригера та Г.Л. Кригер), основні покарання необхідні для досягнення здебільшого мети основного покарання, або, як мінімум, досягнення виправлення засудженого, а додаткові передбачені для завершення його перевиховання [73, с. 13]. Але таку думку критикували інші науковці, оскільки немає достатніх підстав розглядати виправлення та перевиховання як ізольовані явища.

Цими поняттями пояснюється єдина мета покарання, змістом якої є правомірна поведінка особи, яка відбула покарання. Крім того, немає жодних підстав вважати, що основні й додаткові покарання мають різний вплив з точки зору мети покарання. По-перше, як справедливо зазначили І.М. Гальперін та Ю.Б. Мельникова, існують такі покарання, які можна призначати як основні, так і як додаткові, а одне й те саме покарання не може мати вибіркового впливу, залежно від того, основне воно або додаткове [28, с. 37]. По-друге, основні й додаткові покарання застосовуються не тільки послідовно, а й паралельно.

Існує і третя точка зору, яка полягає в тому, що основна функція додаткових покарань полягає у встановленні широких меж для індивідуалізації покарання, забезпечення вибіркового впливу на злочинця з урахуванням як характеру, так і особистих якостей винного. Додатковий вид покарання в цьому випадку доповнює та підкріплює окремі сторони дії основного покарання, посилюючи його, і діє на свідомість засудженого [46, с. 195].

Такого погляду дотримуються В.К. Дуюнов та О.Л. Цветинович, які пояснюють, що додаткові покарання мають спільні з основними покараннями цілі й виконують спільні функції. Але як додаткові покарання вони слугують для раціоналізації системи покарань, надання їм особливої гнучкості, пристосування до особливостей вчинених злочинів та особи злочинця, для оптимізації кримінально-правової охорони суспільства від злочинів [44, с. 34].

Ми поділяємо думку В.К. Дуюнова та О.Л. Цветинович, водночас вважаємо, що додаткове покарання може посилити суворість покарання загалом. Таку об'єктивну властивість усіх додаткових покарань не можна не враховувати при визначенні методів та принципів їх застосування. Завдання полягає в тому, щоб існувала така загальна лінія кримінально-правової політики, при якій би розширення застосування додаткових покарань не призвело до посилення покарання загалом.

Проблема оптимального поєднання основного й додаткового покарань, – це, звичайно, складна проблема, яка потребує глибокого та детального аналізу

всіх обставин справи з боку суду. У цьому відкривається достатньо широкий спектр для визначення покарання, адекватного вчиненому злочину та особи злочинця, яке містило би правильне співвідношення основного й додаткового покарань.

Таким чином, сформулюємо визначення поняття покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як один із видів кримінальних покарань і такий захід державного примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом та зазначеному в рішенні суду обмеженні прав і законних інтересів особи у сфері певної суспільної діяльності на певний строк, що здійснюється органами виконання покарань.

Відповідно до цього, визначено такі системоутворювальні ознаки, що становлять зміст даного покарання та мають важливе теоретико-прикладне значення при організації виконання та відбування даного покарання:

а) це покарання входить до переліку виключних покарань, що визначені в ст. 51 КК України;

б) це покарання встановлюється від імені держави лише судом, чим відрізняється від аналогічної діяльності, передбаченої у трудовому законодавстві України;

в) режим правообмежень для даної категорії засуджених чітко визначений у кримінально-виконавчому законодавстві;

г) виконання даного кримінального покарання займаються уповноважені на це законом органи (кримінально-виконавча інспекція та органи пробації);

г) зазначене покарання встановлюється на певний (конкретно визначений у вироку суду) термін та не передбачає звільнення засудженого від його відбування умовно-достроково.

1.3. Порівняльно-правовий аналіз виконання та відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю в зарубіжних державах

Законодавство кожної держави має свої особливості. Вони виявляються у змісті основних правових інститутів, які обумовлені історичними, національними й культурними традиціями, а також відмінностями політичного устрою суспільства, його економічною системою та багатьма іншими факторами.

У порівняльному правознавстві для відображення різноманіття існуючих у світі національних правових систем використовуються такі терміни, як «правова карта світу», «юридична географія світу», «співтовариство правових систем» [35; 165; 160; 175; 176]. З деякою часткою умовності нині виділяють такі основні типи кримінально-правових систем (як вияву правових систем загалом): романо-германська (західноєвропейська континентальна); англо-американська (англосаксонська); мусульманська; соціалістична.

Деякі вітчизняні науковці пропонують також виділяти такий тип кримінально-правової системи, як постсоціалістичний, який характерний для країн, що належали до початку 90-х років XX ст. до країн соціалістичного типу. Він об'єднує східноєвропейські держави колишнього соціалістичного табору, а також республіки, що колись входили до складу СРСР [23, с. 68].

Саме тому важливо у цьому підрозділі розглянути порядок виконання та відбування покарання у виді покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (як основного, так і додаткового) за законодавством зарубіжних країн у контексті проведення порівняння з вітчизняним законодавством.

Романо-германський (західноєвропейський континентальний) тип кримінально-правової системи ґрунтується на ідеях та принципах, характерних для романо-германської правової сім'ї, поширеної в країнах Західної Європи. Відмінними ознаками є прагнення до писаного права та відмова від

прецедентного і звичаєвого права, визнання закону єдиним нормативним джерелом права, кодифікація більшості законів про кримінальну відповідальність. Це характерно для таких країн, як Франція, Німеччина, Італія, Голландія, Швеція, Данія, Іспанія та ін.).

Як було зазначено раніше, різні види покарань являють собою позбавлення прав. Але в нашому дослідженні ми використовуємо термін «позбавлення прав» у вузькому розумінні. У цьому аспекті заходи, пов'язані з позбавленням винного будь-яких прав, з ураженням його у правах, відомі законодавству про кримінальну відповідальність майже всіх країн.

Останніми роками законодавство зарубіжних держав, слідом за міжнародним правом, спрямовано на розширення використання альтернативних позбавленню волі покарань і кримінально-правових заходів. У грудні 1990 р. Генеральною асамблеєю ООН були прийняті Мінімальні стандартні правила ООН відносно заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням. Їх ще називають «Токійські правила» [114]. Токійські правила сприяють раціональному використанню заходів, не пов'язаних із позбавленням волі. Вони є свого роду посібником для застосування покарань, альтернативних тюремному ув'язненню. Серед них передбачено також і ураження у громадянських правах (пп. «с» п. 8.2 Токійських правил).

У більшості зарубіжних країн ця міра передбачена як покарання за злочин (зазвичай додаткового). Особливу увагу слід звернути на те, що в законодавстві про кримінальну відповідальність деяких зарубіжних країн покарання у виді позбавлення прав передбачає позбавлення тих прав, які є «природними» й надані особі від народження [47, с. 354].

Для законодавства про кримінальну відповідальність більшості зарубіжних держав характерна відсутність чіткого визначення покарання та його цілей. Як правило, у законодавстві встановлюється система покарань (нерідко й інших кримінально-правових заходів), які можуть бути призначені за вчинення злочинного діяння.

Законодавство про кримінальну відповідальність кожної держави передбачає свою особливу систему та класифікацію кримінально-правових заходів. Така класифікація покарань визначає порядок їх призначення. 1992 року у Франції було прийнято новий КК, який замінив «класичний» кодекс Наполеона 1810 р., що проіснував у Франції понад 180 років. КК Франції має досить складну структуру.

Оскільки кримінально-правові норми можуть видавати не тільки законодавчі, а й виконавчі органи державної влади, кодекс поділяється на дві частини: законодавчу та регламентаційну [184, с. 188]. Отже, система покарань за КК Франції, як зазначає О.О. Малиновський, зумовлена особливістю класифікації протиправних діянь на злочини, проступки і правопорушення [102, с. 43].

Відповідно до цієї класифікації, система покарань охоплює три підсистеми: кримінальні покарання (за злочини), виправні покарання (за проступки), поліцейські покарання (за порушення). Водночас покарання поділяються на: 1) основні; 2) додаткові, а також 3) соціально-судовий нагляд. Суб'єктами злочинного діяння можуть бути як фізичні, так і юридичні особи, але засади призначення вказаних покарань суттєво відрізняються.

До виправних покарань належать покарання, які позбавляють прав чи обмежують у правах [197, с. 84]. Різновидів таких покарань ціла низка – одинадцять, але їх можна поділити на три групи.

Перша – це покарання, які пов'язані з обмеженням певних прав на строк до п'яти років: а) позбавлення водійських прав; б) заборона керувати деякими транспортними засобами; в) анулювання водійських прав із заборonoю клопотати про видачу нових прав; г) заборона зберігання чи носіння зброї; д) вилучення дозволу на полювання із заборonoю клопотати про видачу нового; е) заборона пускати в обіг деякі чеки або користуватися кредитними картками; є) заборона здійснювати певну професійну чи громадську діяльність, крім виборної чи профспілкової.

Друга група – це конфіскація: а) одного чи кількох транспортних засобів; б) однієї чи кількох одиниць зброї; в) речі, що призначена чи слугувала для вчинення злочинного діяння або одержана внаслідок його вчинення. До третьої групи слід віднести тільки один вид покарання – приведення транспортних засобів у нерухомий стан (на строк до одного року) [197, с. 91].

Оскільки в санкціях відповідних статей умовної Особливої частини цього КК як можливі види покарань зазначаються лише ув'язнення та штраф, то статтями 131-5 – 131-9 визначається порядок, за якого можливим є призначення інших зазначених видів покарань. Відповідно до ст. 131-10 КК Франції, додатковими покараннями є:

- 1) заборона, позбавлення, неправоздатність або вилучення певного права;
- 2) припис щодо певного догляду чи обов'язку діяти;
- 3) приведення в нерухомий стан або конфіскація певної речі;
- 4) закриття якого-небудь закладу;
- 5) афішування винесеного судового вироку чи його поширення у засобах масової інформації.

Оскільки деякі з цих видів додаткових покарань збігаються з названими видами основних покарань, КК Франції містить правило, відповідно до якого суд може призначити одне чи декілька додаткових покарань, і у цьому випадку вони будуть вважатися основними. У чому полягає та чи інша заборона, позбавлення тощо, конкретизується у відповідних нормах-санкціях, крім того – у статтях, які спеціально визначають зміст і способи виконання окремих покарань.

Так, відповідно до ст. 131-26 КК Франції, заборона може означати заборону права: обирати; бути обраним і обіймати публічну посаду; обіймати суддівську посаду; бути експертом у суді; надавати допомогу якій-небудь стороні в судовому процесі; давати свідчення в суді; бути опікуном чи піклувальником [197, с. 98–99].

Заборона користуватися політичними, громадянськими та сімейними правами не може перевищувати десяти років у випадку засудження за злочин і

п'яти років у випадку засудження за проступок. Заборона обіймати публічну посаду або здійснювати професійну чи громадянську діяльність є або безстроковим або тимчасовим заходом, але не більше п'яти років.

На відміну від КК України, за яким покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додаткове покарання призначається на строк не більше трьох років, за КК Франції цей вид покарання може бути призначений на строк не більше п'яти років, або, взагалі, безстроково. У КК Франції передбачено кримінальну відповідальність за ухилення від відбування покарання у виді позбавлення чи обмеження прав. Аналогічна норма міститься й у КК України.

Особливістю кримінального права ФРН є те, що воно повністю не кодифіковано: поряд із КК існують й інші численні некодифіковані кримінально-правові норми, які містяться в різних законах.

За КК ФРН кримінальні покарання поділяються на дві групи: основні й додаткові. Одним із додаткових покарань є заборона керувати транспортним засобом [198, с. 22–23]. Цей вид покарання призначається на строк від одного до трьох місяців до основного покарання у виді позбавлення волі або штрафу і застосовується у випадках вчинення кримінально караного діяння під час керування автотранспортним засобом. Вилучені водійські права зберігаються в одній з офіційних німецьких установ протягом усього строку покарання.

Відповідно до КК ФРН, позбавлення права обіймати певні посади, права користуватися правами, отриманими в результаті публічних виборів (ці два види позбавлення прав «додаються» тільки до позбавлення волі на строк не менше року і призначаються на строк до п'яти років), права публічно обирати чи голосувати (призначається на строк від двох до п'яти років), права бути обраним і права голосу (параграф 45) [198, с. 23], які можуть призначатися лише у випадках, прямо передбачених законом, німецькі вчені (і закон про кримінальну відповідальність) відносять не до покарань і не до заходів безпеки, а до так званих «додаткових наслідків». Додатковими ці наслідки іменуються тому, що вони можуть наставати без згадування їх у вирокі суду [204, с. 330].

Тому, як зазначає Ш. Давлатов, заборона на право керування транспортним засобом є видом кримінального покарання, а заборону на професію розглядають як «додаткові наслідки», хоча по суті вона є додатковим покаранням [37, с. 209].

У кількох параграфах Особливої частини КК ФРН визначено, при вчиненні яких саме злочинних діянь застосовуються відповідні додаткові наслідки. Це, зокрема, щодо позбавлення прав у разі вчинення діянь, які загрожують демократичній правовій державі, зради Батьківщині, саботажу і небезпечної для безпеки країни розвідувальної діяльності, створення терористичних організацій, а також щодо позбавлення права обіймати публічні посади у разі вчинення посадових злочинів.

До заходів виправлення і безпеки, зокрема, належать позбавлення водійських прав і заборона займатися професійною діяльністю [198, с. 36]. Позбавлення водійських прав застосовується до осіб, які вчинили проступок під час керування транспортним засобом. Водійські права втрачають силу, а свідоцтво на керування транспортом вилучається з моменту вступу вироку в законну силу.

Строк позбавлення водійських прав – від шести місяців до п'яти років. Заборона на видачу водійських прав може бути встановлена назавжди, якщо можна очікувати, що встановлений максимальний строк є недостатнім для усунення небезпеки винної особи.

Заборона займатися певною професійною діяльністю застосовується до особи, яка, вчиняючи протиправне діяння, зловживала своєю професією чи ремеслом або грубо порушила пов'язані з ними обов'язки. Така заборона призначається на строк від одного до п'яти років. Але, так само як і у випадку позбавлення водійських прав, заборону може бути встановлено назавжди.

Вважаємо, що це положення КК ФРН можна було використати в законодавстві України. Позбавлення правового положення і водійських прав діє з моменту вступу вироку в законну силу. Тривалість обчислюється з дня відбуття позбавлення волі, закінчення строку давності або звільнення від покарання.

Якщо поряд із покаранням у виді позбавлення волі були призначені заходи виправлення і безпеки, пов'язані з позбавленням волі, то строк обчислюється із дня закінчення виконання цих заходів. Суд може відновити втрачені права, якщо фактично відбута половина строку або очікується, що в подальшому засуджений не вчинить умисних правопорушень [198, с. 88–89].

До романо-германської системи належить і кримінальне право Іспанії. КК Іспанії 1995 р. став підсумком тривалого розвитку іспанського кримінального права і водночас безпосереднім результатом становлення Іспанії на шлях глибоких соціально-економічних та політичних перетворень демократичного характеру після смерті у 1975 р. диктатора Франко і краху фашистського режиму [190, с. 1].

Система покарань, визначена у КК Іспанії, є досить складною. Серед покарань можна виділити: 1) основні покарання і 2) такі, що можуть застосовуватись як основні або як додаткові. Так, штраф, покарання у виді позбавлення прав, а також громадські роботи можуть призначатися як основні або як додаткові.

Водночас акцентовано на класифікації покарань за іншим критерієм, а саме за характером і тривалістю. Відповідно до цього критерію, у ст. 33 КК Іспанії виділяють три види покарань: 1) суворі; 2) менш суворі; 3) невеликі [190, с. 21–22]. Особливістю КК Іспанії є встановлений широкий перелік покарань у виді позбавлення певних прав.

Суворими покараннями, зокрема, є абсолютне ураження у правах; спеціальне ураження у правах на строк більше трьох років, позбавлення права на заняття певним видом діяльності на строк більше трьох років, позбавлення права керувати транспортним засобом на строк більше шести років.

Менш суворими вважаються: спеціальне ураження у правах на строк до трьох років; позбавлення права на заняття певним видом діяльності на строк до трьох років; позбавлення права керувати транспортним засобом на строк від одного року й одного дня до шести років.

Невеликими покараннями є позбавлення права керувати транспортним засобом на строк від трьох місяців до одного року. На підставі ст. 39 КК Іспанії покараннями у виді позбавлення прав є абсолютне ураження у правах, позбавлення права займатися певним видом діяльності, позбавлення батьківських прав, права на опіку і піклування, права голосувати чи будь-якого іншого права, відсторонення від посади, позбавлення права керувати транспортним засобом та ін.

КК Іспанії передбачає такий специфічний вид покарання, як ураження у правах – позбавлення усіх посад і почесностей, у тому числі й виборних, а також неможливість отримувати почесні права, призначатися чи обиратися на посади. Покарання у виді абсолютного ураження у правах призначається на строк від шести до двадцяти років, спеціального ураження у правах – від шести місяців до двадцяти років, відсторонення від посади – від шести місяців до трьох років, позбавлення права керувати транспортним засобом – від трьох місяців до десяти років.

На підставі ст. 54 КК Іспанії покарання у виді позбавлення прав є додатковими у випадку, коли вони призначається в доповнення до інших покарань. Покарання у виді позбавлення волі на строк понад десяти років передбачає абсолютне ураження у правах на той самий строк.

У доповнення до покарання у виді позбавлення волі на строк до десяти років суд або трибунал має право, відповідно до тяжкості злочину, призначити відсторонення від посади, позбавлення пасивного виборчого права на строк дії вироку або позбавлення права займатися певним видом діяльності чи іншого права, якщо це має прямий зв'язок із вчиненим злочином, що спеціально визначається у вироку [86].

Згідно з КК Швеції, що набрав чинності 1 січня 1962 р., поняттям «санкції» охоплюються (і розглядаються як самостійні види покарань) такі: 1) штраф; 2) тюремне ув'язнення; 3) пробація; 4) умовне покарання та 5) передача на спеціальне піклування.

Стаття 4 глави 20 «Про зловживання службовим становищем» КК Швеції передбачає ще один вид додаткового покарання, яке може бути застосовано лише до певних засуджених, – звільнення від посади особи, обраної до національного чи місцевого уряду або призначеної на іншу посаду в державних чи громадських органах. Це покарання застосовується за злочин, шляхом вчинення якого особа продемонструвала свою невідповідність цій посаді, і якщо санкція за злочин передбачає можливість тюремного ув'язнення на строк понад два роки [199, с. 169–170].

Голландська кримінально-правова модель є прикладом змішаної кримінально-правової системи, яка об'єднує принципи та концептуальні положення, що притаманні як західноєвропейському, так і англо-американському типу правової системи. Йдеться, насамперед, про використання судового прецеденту як джерела кримінального права, а також про запозичення окремих доктринальних положень, які розробляються в США [23, с. 71].

КК Голландії розмежовує основні й додаткові покарання. До основних належать: 1) тюремне ув'язнення; 2) ув'язнення; 3) громадські роботи; 4) громадські роботи та 5) штраф. Додатковими покараннями є позбавлення певних прав, поміщення до державного виправного будинку, конфіскація та опублікування вироку.

Відповідно до ст. 28 КК Голландії, засуджений може бути позбавлений таких прав: обіймати державну чи іншу посаду; служити у збройних силах; обирати чи бути обраним до представницьких органів; бути радником у судах; права займатися певною діяльністю [189, с. 147–148].

Цікавою є норма щодо визначення строку покарання у виді позбавлення прав. Згідно зі ст. 31 КК Голландії, якщо особу засуджено до довічного позбавлення волі, то таке позбавлення прав має бути також довічним. Якщо особу засуджено до певного строку тюремного ув'язнення, то позбавлення прав має поширюватися на строк не менше двох років і не більше п'яти років після відбуття строку основного покарання; якщо особу засуджено до штрафу або

якщо воно призначається самотійно, то позбавлення прав має поширюватися на строк не менше двох років і не більше п'яти років.

Особливістю додаткових покарань, передбачених у КК Голландії, є те, що вони можуть бути призначені самотійно, у сполученні з основним або з іншим додатковим покаранням. КК Голландії передбачає покарання у виді тюремного ув'язнення на строк не більше шести місяців або штраф у випадку, якщо засуджений користувався певним правом, знаючи, що він позбавлений цього права за вироком суду.

Заходи кримінальної відповідальності за КК Польщі поділяються на покарання та кримінально-правові заходи. До покарань належать заходи, що характеризуються найбільшим каральним елементом. За своєю суттю вони мають статус основних покарань, передбачених у санкціях статей Особливої частини КК.

Систему покарань становлять: штраф; обмеження волі; позбавлення волі; позбавлення волі на строк 25 років; довічне позбавлення волі [195, с. 58–59]. Система покарань, передбачена КК Польщі, включає лише шість видів покарань, тоді як за КК України їх – 12, за КК Росії – 13, за КК Білорусі – 13. Водночас передбачається система кримінально-правових заходів, а, саме:

- 1) позбавлення публічних прав;
- 2) заборона обіймати певну посаду, виконувати певну професію або займатися певною господарською діяльністю;
- 3) заборона керувати засобами пересування;
- 4) обов'язок відшкодування заподіяної шкоди;
- 5) грошова компенсація;
- 6) грошова виплата;
- 7) публічне доведення вироку.

Усі вони за своєю суттю мають статус додаткових покарань, що приєднуються до основних, але не передбачаються в санкціях статей Особливої та Військової частин КК. Позбавлення публічних прав, згідно зі ст. 40 КК Польщі, передбачає втрату активного й пасивного виборчого права до

органів публічної влади, до органів професійного чи господарського самоврядування, втрату права брати участь у здійсненні правосуддя, а також виконувати функції в державних органах і установах та органах територіального чи професійного самоврядування.

Згідно зі ст. 41 КК Польщі, суд може постановити про заборону обіймати певну посаду, працювати за певною професією у випадку, якщо засуджений зловживав при вчиненні злочину своєю посадою чи професією або показав, що подальше зайняття цієї посади чи виконання професії загрожує важливим інтересам, що охороняються правом.

КК Польщі передбачає заборону керувати механічними засобами пересування певного виду в разі засудження особи за злочин проти безпеки руху, передусім, якщо відповідно до обставин вчиненого злочину подальше керування засобом пересування цією особою загрожує безпеці руху [195, с. 63].

Згідно з доповненнями, які було введено Законом від 14 квітня 2000 р., суд може постановити про заборону керувати будь-якими механічними засобами пересування назавжди, якщо на момент вчинення злочину, зазначеного у ст. 173 та 174, наслідком якого була смерть іншої особи або завдання тяжкої шкоди її здоров'ю, винна особа перебувала у стані алкогольного сп'яніння, або під дією одурманюючих засобів, чи зникла з місця події.

Якщо закон не передбачає іншого, заборони передбачені в п. 2 і 3, встановлюються в роках, у межах від одного року до десяти років. У зв'язку з вищевикладеним, на нашу думку, доцільно включити такий вид спеціального покарання, як позбавлення права керувати транспортними засобами, як окремого виду покарання до Загальної частини КК України, як це передбачено в КК Франції та Польщі. Вагомим аргументом є той факт, що саме це покарання є одним із найпоширеніших серед покарань, пов'язаних з позбавленням прав.

У КК Болгарії немає чіткого розподілу покарань на основні та додаткові. Хоча, відповідно до ст. 37 КК Болгарії, усі види покарань умовно можна

поділити на основні, додаткові і такі, що можуть застосовуватися і як основні, і як додаткові. Такі види покарань, як позбавлення права обіймати певну державну чи громадську посаду та позбавлення права займатися певною професією чи діяльністю, можуть застосовуватися судом як самостійно, так і разом з іншими покараннями, не пов'язаними з позбавленням волі, і визначаються на строк до трьох років у межах, встановлених у нормах Особливої частини КК [193, с. 53].

Якщо позбавлення прав призначається разом з позбавленням волі, строк позбавлення прав може перевищувати призначений строк позбавлення волі не більше ніж на три роки, якщо в Особливій частині КК не передбачено інше. Засуджений до довічного позбавлення волі без заміни позбавляється зазначених у вирoku прав назавжди.

Позбавлення права обіймати певну державну чи громадську посаду та позбавлення права займатися певною професією чи діяльністю призначаються в передбачених законом випадках, якщо обіймання відповідної посади чи зайняття відповідною професією чи діяльністю неможливе у зв'язку з характером вчиненого злочину. Після закінчення встановленого строку засуджений може знову користуватися правами, яких він був позбавлений за вирокom суду.

Таким чином, КК Болгарії передбачає покарання у виді позбавлення права обіймати певні не тільки державні, а й громадські посади (за КК України посади на державній службі або в органах місцевого самоврядування), а також позбавлення права займатися певною професійною чи іншою діяльністю.

На відміну від законодавства України про кримінальну відповідальність, яке передбачає кримінальну відповідальність за ухилення від відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю згідно з ч. 1 ст. 389 КК України, КК Болгарії не передбачає такої відповідальності.

Англо-американський (англосаксонський) тип кримінально-правової системи характерний для країн, які належать до правової сім'ї загального права

(Велика Британія, США, Ірландія Канада та ін.). Відмінність англо-американського права від континентального полягає у визнанні судових рішень за конкретними справами джерелом права поряд із законодавчими актами, а також науковими доктринами.

О.М. Ведернікова виділяє такі основні моделі англосаксонської кримінально-правової системи: британська кримінально-правова модель та американська модель [23, с. 72]. Кримінальне право Англії має два основних джерела – статuti (парламентське некодифіковане законодавство) та судові прецеденти.

Серед законів, що належать до Загальної частини кримінального права, слід назвати такі, як Закон про кримінальне право 1967 р., який визначив нову класифікацію злочинів, Закон про кримінальне право 1977 р., Закон про злочинний замах 1981 р., Закон про компетенцію кримінальних судів 1973 р., який регулює багато питань стосовно призначення покарання, і багато інших.

Система покарань в Англії передбачає як основні види покарань позбавлення волі, пробацію та штраф. Додатковими покараннями є позбавлення прав, позбавлення права керувати автомобілем, права на заняття певною діяльністю та виконання робіт у громадських інтересах в межах від 40 до 240 год.

Покарання, що застосовуються тільки як доповнення до основних, покликані обмежити злочинні можливості правопорушника, захистити, а в деяких випадках і задовольнити інтереси тих, проти кого спрямована злочинна діяльність. Наприклад, згідно із Законом «Про відправлення правосуддя у кримінальних справах» 1972 р., суд має право позбавити засудженого до двох і більше років тюремного ув'язнення права керувати транспортним засобом після відбуття покарання, якщо вказане право було використано винною особою при вчиненні злочину.

Визначальною рисою американської кримінально-правової моделі є відсутність федерального КК в його європейському (континентальному) розумінні. На підставі Акта Конгресу від 25 червня 1948 р. основну частину

раніше чинного законодавства було «переглянуто, кодифіковано» і включено у формі закону до розділу 18 Зводу законів США «Злочини та кримінальний процес». Названий розділ Зводу законів США містить положення, що стосуються як матеріального, так і процесуального права, адже така картина загалом притаманна всьому праву англосаксонського типу [159, с. 102–103].

У США існують на федеральному рівні кримінально-правові заходи, що не є покаранням, які прийнято називати «заходами виправлення та безпеки». Вони є поєднанням «проміжних» санкцій та виправного впливу, через що їх застосування переважно відповідає меті спеціальної превенції. Серед вищезазначених заходів вирізняють заборону обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю, що полягає в утриманні від працевлаштування на певні посади, що можуть посприяти засудженому продовжувати його злочинну діяльність.

Аналізуючи федеральне кримінальне законодавство США, можна виокремити основні та додаткові види. Основними видами покарань є смертна кара й тюремне ув'язнення в усіх його різновидах та штраф. Серед додаткових покарань розрізняють конфіскацію майна, покладення обов'язку відшкодувати завдану шкоду, позбавлення різних прав тощо [184, с. 76–96].

Позбавлення різних прав передбачає застосування до винної особи кримінально-правових заходів, які позбавляють її права обіймати визначені посади у федеральних органах, установах та організаціях, займатися певною діяльністю тощо. Позбавлення певних прав стосується передусім службових осіб. Наприклад, при вчиненні підкупу службових осіб і свідків винні можуть бути «відсторонені від займаної, дорученої або оплачуваної посади у Сполучених Штатах»; при розголошенні конфіденційної інформації – «звільнені зі служби чи посади» та ін.

Окрім названих випадків, позбавлення різних прав на федеральному рівні може включати: позбавлення американського громадянства (у випадку державної зради, посягання на повалення силою американського уряду чи

використання з цією метою зброї); позбавлення виборчих прав; заборона користуватися майном протягом встановленого строку тощо.

Порівняно із законодавством України про кримінальну відповідальність, кримінальне законодавство США передбачає всього лише три види основних покарань, водночас як перелік додаткових покарань є значно ширшим за обсягом ніж аналогічний перелік у КК України, та характеризується неординарністю окремих видів і різноплановістю підвидів позбавлення певних прав.

КК КНР вступив у силу 1 жовтня 1997 р. Залишаючись, як і раніше, на позиціях соціалістичного кримінального права, не ховаючи його відверто класового характеру та обумовленості комуністичною ідеологією, законодавець Китаю у КК 1997 р. пом'якшив ідеологічну спрямованість Кодексу, відмовився у низці випадків від надмірно пропагандистської риторики.

Згідно зі ст. 32 КК КНР, покарання поділяються на основні та додаткові. Позбавлення політичних прав належить до додаткових покарань, які можуть застосовуватися самотійно [191, с. 29]. Позбавлення політичних прав складається з позбавлення таких прав:

- 1) права обирати і бути обраним;
- 2) права публічно виступати, публікуватись, брати участь у зборах, подорожувати, демонструвати свободу прав;
- 3) права обіймати посади в державних органах;
- 4) права обіймати керівні посади в державних компаніях, підприємствах, організаціях, народних колективах.

Строк позбавлення політичних прав установлюється від одного до п'яти років, за винятком засудження особи до смертної кари, довічного позбавлення волі, коли позбавлення прав призначається довічно. Статтею 56 КК КНР передбачаються умови застосування позбавлення політичних прав. Вони застосовуються як додаткове покарання до злочинця, який порушив спокій держави та можуть застосовуватись до злочинця, який вчинив умисне вбивство,

згвалтування, підпал, розповсюдження наркотиків, грабіж та інші тяжкі діяння, які посягають на громадський порядок.

Порядок обчислення строку розглядуваного покарання збігається з порядком, передбаченим КК України. Строк позбавлення політичних прав обчислюється з дня закінчення строку позбавлення волі, короткострокового арешту; дія позбавлення політичних прав має починатися з моменту відбуття основного покарання.

КК Японії поділений на дві частини: Загальну та Особливу. Види покарань передбачено ст. 9 КК Японії [200, с. 33]. До основних покарань належать: смертна кара, позбавлення волі з примусовою працею або без неї, грошовий штраф, кримінальний арешт, невеликий штраф. КК Японії передбачає одне додаткове покарання – конфіскацію майна. Слід мати на увазі, що позбавлення чи обмеження прав не передбачені КК Японії, але містяться в інших законах (наприклад, тимчасове позбавлення виборчих прав за порушення Закону про вибори на публічні посади).

Стаття 44 КК РФ 1996 р. передбачає такий вид покарання, як покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю [196]. Цей вид покарання займає передостанню «сходінку» в системі покарань Росії. Кримінальне законодавство Росії визнає більш м'яким покарання у виді покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, ніж позбавлення спеціального, військового чи почесного звання, класного чину і державних нагород, на відміну від законодавства України про кримінальну відповідальність.

Це покарання може застосовуватись як основне, так і як додаткове покарання. Як основне покарання воно призначається на строк від одного до п'яти років, як додаткове – від шести місяців до трьох років. У деяких випадках, спеціально визначених у санкціях статей Особливої частини, розглядуване покарання може призначатись і на 20 років як додаткове покарання. Наприклад, за злочини проти статевої недоторканості та статевої

свободи особи (глава 18), злочини проти здоров'я населення та громадської моральності (глава 25).

За вчинення конкретного злочину може бути призначено лише одне основне покарання, а додаткове застосовують у випадках, коли є спеціальне застереження в санкції статті Особливої частини КК РФ, або, згідно з ч. 3 ст. 47 КК РФ, покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю може бути призначене як додаткове покарання і у випадках, коли не передбачено у відповідній статті Особливої частини, але за типом і ступенем суспільної небезпеки вчиненого злочину й особи винного суд визнає неможливим збереження за ним права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

За КВК РФ покарання у виді покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (як основне, так і додаткове) виконується, як і в Україні, кримінально-виконавчою інспекцією за місцем проживання засудженого. Якщо це покарання призначене як додаткове до обмеження волі, арешту, тримання в дисциплінарній частині чи позбавлення волі, то його виконання покладається на установи та органи, що виконують основне покарання, а після відбуття основного покарання – кримінально-виконавчі інспекції за місцем проживання.

У КК РФ є цікава норма, яка передбачає, що до строку відбування покарання не зараховується строк, коли засуджений під час відбування покарання обіймав заборонені для нього посади або займався забороненою для нього діяльністю [188, с. 17–18]. У такому випадку інспектором кримінально-виконавчої інспекції уточнюється час, протягом якого засуджений не виконував вимоги вироку суду, та складається відповідна довідка із зазначенням продовженого строку покарання. Кримінальне законодавство Росії не має інституту кримінальної відповідальності за ухилення від відбування покарання у виді покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, на відміну від КК України, що містить таку норму (ч. 1 ст. 389 КК України).

КК Республіки Білорусь передбачає покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, яке посідає третє місце в системі покарань після громадських робіт та штрафу. Цей вид покарання може застосовуватись не лише як основне, а й додаткове покарання [192, с. 62].

КК Білорусі не розкриває змісту покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. У ч. 1 ст. 51 КК Білорусі передбачається, що покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю може бути призначено судом залежно від характеру й тяжкості вчиненого злочину на строк від одного до п'яти років. Установлено єдиний строк призначення покарання, як основного, так і додаткового. Ця позиція видається досить сумнівною, оскільки, на нашу думку, має існувати відмінність між верхніми та нижніми межами основного й додаткового покарання.

КК Білорусі, як і КК України, передбачає можливість призначення судом покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додаткового покарання у випадках, коли це не передбачено в санкції статті Особливої частини КК.

Згідно зі ст. 31 КВК Білорусі, виконання цього виду покарання покладається на кримінально-виконавчу інспекцію за місцем проживання засудженого [187, с. 60]. Саме кримінально-виконавча інспекція веде облік засуджених, контролює дотримання засудженими передбачених вироком суду заборон обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, перевіряє виконання вимог вироку суду адміністрацією організації за місцем роботи засуджених, а також органами, які правомочні анулювати дозволи на заняття певним видом діяльності, що заборонена засудженому, організовує проведення виховної роботи із засудженими.

Засуджені до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, за КВК Білорусі, зобов'язані виконувати вимоги вироку суду, надавати до кримінально-виконавчої інспекції необхідні

документи, пов'язані з відбуванням покарання, повідомляти інспекцію про місце роботи, його зміну чи звільнення з роботи.

Згідно з КК Молдови, покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю посідає другу сходинку в системі покарань після штрафу. Цей вид покарання може застосовуватись як основне, так і як додаткове покарання.

Покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю полягає в забороні обіймати посади або займатися діяльністю, подібно до тієї, яка була використана засудженим під час вчинення злочину [194, с. 18]. Цей вид покарання може бути призначений судовою інстанцією на строк від одного до п'яти років. Порядок обчислення строку цього виду покарання, як основного, так і додаткового, є аналогічним до порядку обчислення строку за кримінально-виконавчим законодавством України.

Викликає інтерес норма КК Молдови, яка передбачає позбавлення права займатися певною діяльністю стосовно юридичної особи, що полягає в забороні укладати певні угоди, випускати акції чи інші цінні папери, отримувати субсидії, пільги та інші блага або здійснювати інші види діяльності.

Позбавлення права займатися певною діяльністю може бути обмежене певною територією чи визначеним періодом на строк до п'яти років або на невизначений термін. Також судом може бути призначена ліквідація юридичної особи в тому випадку, коли судова інстанція констатує той факт, що тяжкість вчиненого злочину унеможлиблює збереження юридичної особи та продовження її діяльності.

Порядок виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю регулюється КВК Молдови. Виконання цього виду покарання здійснюється територіальним підрозділом Департаменту з виконання судових рішень при Міністерстві юстиції за місцем проживання засудженого.

Територіальний підрозділ Департаменту з виконання судових рішень при Міністерстві юстиції, згідно з ч. 3 ст. 25 КВК Молдови, здійснює облік засуджених, контролює дотримання засудженим передбаченої вироком суду заборони, перевіряє виконання вимог вироку суду адміністрацією підприємства за місцем роботи засудженого, застосовує заходи щодо недопущення порушень вимог вироку суду та ін.

Виховну роботу із засудженими до покарання у виді покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю здійснюють ОВС спільно з адміністрацією підприємства за місцем роботи засудженого (щодо непрацюючих – за місцем проживання) [187, с. 192–193].

Отже, за результатами компаративного аналізу кримінального та кримінально-виконавчого законодавства зарубіжних країн стосовно предмета цього дослідження встановлено, що:

а) кримінально-правові заходи у виді покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю досить широко представлені у кримінальному законодавстві зарубіжних держав, багато кодексів передбачають його як основний, так і додатковий вид покарання, додаткові заходи безпеки та ін.;

б) існування таких заходів у КК зарубіжних держав спрямовано на посилення боротьби з певною категорією злочинів. Протягом останніх двох десятиліть багато з них докладали значних зусиль для достатнього розвитку альтернативних покарань. Позбавлення прав надає можливість обмежити суспільство від згубного для нього впливу діяльності злочинця, не позбавляючи при цьому його волі;

в) огляд видів покарань, пов'язаних із позбавленням прав, за кримінальним законодавством зарубіжних держав (Польща, Іспанія, США та ін.) надав можливість дійти висновку, що більшість КК містять більш ширший перелік покарань, пов'язаних із позбавленням прав, ніж КК України. Аргументовано, що, оскільки покарання, пов'язані з обмеженням чи

позбавленням певних прав, мають потужну спеціально-превентивну функцію, на відміну від інших видів покарань, що практично виключає можливість вчинення злочинів певного характеру в певний відрізок часу майбутнього, то додаткового аналізу потребує питання про визначення у КК України розширеного переліку видів прав і діяльності, які можна обмежити;

г) у низці держав (Німеччина, Франція, Іспанія та ін.) дозволяється, крім позбавлення спеціальних прав, позбавлення і так званих «особистих» прав, які належать людині від народження, що не відповідає загальним принципам міжнародного права;

г) хоча в усіх державах (Голландія, Польща, Білорусь та ін.) досліджуваний вид покарання має продовжуваний характер, строки є різними. Вони встановлюються в межах від трьох місяців до довічного позбавлення;

д) у більшості держав порядок призначення покарання у виді покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю є подібним до того, який передбачено в законодавстві України про кримінальну відповідальність; спостерігається і єдиний підхід у порядку обчислення строків відбування цього виду покарання (Росія, Білорусь, Молдова);

е) у деяких державах (Нідерландах, Іспанії, Польщі, Франції, ФРН, Швеції), так само як і в Україні, передбачено кримінальну відповідальність за ухилення від відбування досліджуваного покарання. Водночас така відповідальність за ухилення від відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю відсутня у кримінальному законодавстві Болгарії та Росії, що, як свідчить практика, не сприяє кримінально-правовій охороні належного виконання та відбування зазначеного виду покарання.

Висновки до розділу 1

1. Установлено, що свій прообраз та фактично початок функціонування досліджуваній вид покарання містив у КК УСРР 1922 р. У подальшому позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю було закріплено у ВТК УСРР 1925 р., КК УРСР 1960 р., ВТК 1970 р., а також відповідному виправно-трудовому законодавстві. Крім цього, визначено, що до 1983 р. виконання цього покарання у виді покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю залишалося законодавчо неврегульованим, оскільки виконувалося на основі відомчих нормативно-правових актів (положень, інструкцій тощо Головного управління виконання покарань МВС України), що порушувало принцип законності та призводило до зловживань та інших протиправних діянь з боку персоналу органів виконання покарань.

Аналіз судової практики на підставі застосування норм КК УРСР 1960 р. засвідчив, що покарання у виді покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю переважно застосовувалося як додаткова міра покарання, зокрема зазвичай при призначенні основного покарання у виді позбавлення волі й у поєднанні з конфіскацією майна. Значною була питома вага цього додаткового покарання при умовному засудженні до позбавлення волі з обов'язковим залученням засудженого до праці. І все ж, головним чином, це покарання застосовувалося як додаткове до виправних робіт, які переважно здійснювалися за місцем роботи. Останнє було результатом того, що на момент розгляду справи в суді обвинувачені, як правило, працювали вже на іншій роботі, яка не перешкоджала реалізації додаткового покарання. На практиці покарання у виді покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю найчастіше застосовувалося за вчинення таких злочинів, як розкрадання державного і громадського майна шляхом привласнення, розтрата або

зловживання службовим становищем, обман покупців, порушення правил торгівлі.

2. Обґрунтовано, що за змістом та правовою природою покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю належить до таких підвидів покарань: а) «змішаних», оскільки призначається як основне і як додаткове; б) строкових, оскільки як основне покарання призначається на строк від двох до п'яти років, а як додаткове – від одного до трьох років; в) спеціальних, оскільки застосовується лише до тих осіб, які на час вчинення злочину обіймали ті посади чи займалися тією діяльністю, з якими було пов'язане вчинення злочину.

Крім цього, визначено, що зміст покарання у виді у виді покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю виявляється в тому, що засуджений, якому призначено це покарання: позбавляється конкретних суб'єктивних прав; обмежується в правоздатності; позбавляється можливості на певний час використовувати отримані спеціальні знання, набуту професію, що може призвести до декваліфікації; позбавляється права займатися звичною діяльністю; виявляється поза колишнім колективом; змушений освоювати іншу професію; часто одержує меншу заробітну плату, ніж ту, яку одержував до засудження; позбавляється низки пільг і переваг; іноді втрачає безперервний виробничий стаж; втрачає спеціальний виробничий стаж; має судимість.

3. З'ясовано, що кримінально-правові заходи покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю досить широко представлені у кримінальному законодавстві зарубіжних держав, при цьому багато кодексів передбачають його як основне, так і додаткове покарання, додаткові заходів безпеки та ін. (Німеччина, Іспанія, Франція). Крім цього, встановлено, що існування таких заходів у КК зарубіжних держав спрямовано на посилення боротьби з певною категорією злочинів, а саме: протягом останніх двох десятиліть багато з них докладали значних зусиль для достатнього розвитку альтернативних покарань. Доведено,

що позбавлення деяких прав для засудженого надає можливість обмежити суспільство від згубного для нього впливу діяльності злочинця, не позбавляючи при цьому його волі.

Встановлено також, що в більшості держав порядок призначення покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю подібний до того, що передбачений в законі України про кримінальну відповідальність; звертає увагу на себе і єдиний підхід у порядку обчислення строків відбування цього виду покарання. У деяких державах (Нідерландах, Іспанії, Польщі, Франції, ФРН, Швеції та ін.), так само як і в Україні, передбачено кримінальну відповідальність за ухилення від відбування досліджуваного покарання. Водночас відсутня відповідальність за ухилення від його відбування позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю у кримінальному законодавстві Болгарії та Росії, що не сприяє кримінально-правовій охороні належного виконання та відбування цього виду покарання.

РОЗДІЛ 2

ХАРАКТЕРИСТИКА ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ПРАВА ОБІЙМАТИ ПЕВНІ ПОСАДИ АБО ЗАЙМАТИСЯ ПЕВНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ТА ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ЦЬОГО ПРОЦЕСУ

2.1. Правове регулювання виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю та шляхи його удосконалення

Як показали результати вивчення правових джерел, правове регулювання виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, являє собою систему правових засобів та юридичних норм у виді індивідуальних і спеціальних приписів, що визначають необхідні умови та порядок відбування покарань із метою досягнення мети покарання і кримінально-виконавчого законодавства. Правове регулювання охоплює специфіку діяльності суб'єктів кримінально-виконавчих правовідносин, пов'язану з виробленням юридичних настанов і визначенням юридичних засобів забезпечення ефективності виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі.

У зв'язку з цим, О.І. Осауленко зазначає, що змістом правового регулювання охоплюється різноманітна діяльність нормотворчих органів держави, пов'язана з вибором типу, методів, способів регламентації, визначенням співвідношення нормативних та індивідуальних засобів регулювання, тобто формулюванням його юридичного інструментарію, який є об'єктивно необхідним за конкретних соціально-економічних і політичних умов.

Отже, вивчення правового регулювання виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю неможливе без визначення чіткої структурно-логічної схеми, що має містити в собі такі елементи:

а) аналіз нормативно-правового регулювання виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю;

б) відповідність діяльності усіх суб'єктів кримінально-виконавчих правовідносин, включаючи громадськість, та їх функцій у процесі виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю чинному законодавству України;

в) визначення суспільної думки щодо впливу на особистість засудженого до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Передумовою ефективної реалізації на практиці правообмежень стосовно осіб, засуджених до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, є детальна правова регламентація цього покарання та будь-яких питань пов'язаних з його застосуванням [49, с. 90].

Кримінальний кодекс України передбачає в Особливій частині, окрім інших видів покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, застосування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (ст. 55). Вказана норма регулює порядок призначення цього виду покарання як основного, так і додаткового, та визначає його сутність.

Відповідно до ст. 13 КВК України, ст. 10 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю покладено на кримінально-виконавчу інспекцію як суб'єкта кримінально-виконавчих правовідносин. Аналіз чинного кримінально-виконавчого законодавства дає підстави зробити висновок, що діяльність кримінально-виконавчої інспекції спрямована, головним чином, на облік та контроль за засудженими, що значно звужує застосування до них засобів виправлення і ресоціалізації.

У своїй діяльності кримінально-виконавчі інспекції керуються, крім КВК України, міжвідомчим підзаконним нормативно-правовим актом, яким є Інструкція про порядок виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням

волі, та здійснення контролю щодо осіб, засуджених до таких покарань, затверджена наказом ДДУПВП та МВС України від 19 грудня 2003 р. № 270/1560

Аналіз КВК України показує, що в Особливій частині II розділу визначено виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, регламентовано процедуру відбування цього виду покарання та передбачено покладення обов'язків на суб'єктів, які забезпечують контроль за даною категорією засуджених.

Однак викладені положення мають загальний характер і не охоплюють увесь кримінально-виконавчий процес. Тому вищезазначений міжвідомчий наказ «Про затвердження Інструкції про порядок виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та здійснення контролю щодо осіб, засуджених до таких покарань» від 19 грудня 2003 р. № 270/1560 доповнює нормативно-правове регулювання процесу виконання досліджуваного нами покарання.

При правовому регулюванні кримінально-виконавчих відносин, які виникають у процесі виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, здійснюється індивідуальний вплив права на особу засудженого через орієнтацію засудженого на дотримання порядку та умов відбування покарання, застосування стягнень у випадку їх порушень та відповідальність за ухилення від відбування покарання.

Таким чином, у нормах права прогноуються перешкоди на шляху досягнення мети покарання та вказуються вимоги, дотримання яких має забезпечити їх подолання та неухильне дотримання вимог закону.

Крім того, правове регулювання виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю реалізує інформаційну можливість права здійснити активний вплив на свідомість, волю та поведінку як засуджених, так і інших суб'єктів кримінально-виконавчих правовідносин, які безпосередньо беруть участь у виконанні цього покарання.

Отже, положення цієї Інструкції не передбачають проведення соціальних заходів, які сприяли б вирішенню проблем засудженої особи, що пов'язані з її

освітою, здоров'ям, ризиком вчинення нових злочинів. Крім того, законодавством не передбачається умовно-дострокове звільнення від відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Це суттєво позначається на процесі відбування покарання засудженими особами, оскільки відсутні дійові важелі впливу на їхню поведінку.

Відсутність такого заходу ставить цю категорію засуджених у нерівне становище порівняно із засудженими до інших видів покарань, у процесі яких передбачено умовно-дострокове звільнення, а також не відповідає закріпленому у ст. 5 КВК України принципу гуманізму.

Умовно-дострокове звільнення – один із видів звільнення від відбування покарання. Воно являє собою звільнення засудженого від подальшого реального відбування покарання за умови обов'язкового додержання ним низки приписів, що зазначені в законі та встановлені судом відповідно до закону.

Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання застосовується лише в тих випадках, коли досягнуто визначеного в законі ступеня виправлення засудженого і при цьому він фактично відбув передбачену законом частину строку покарання.

Єдиною і достатньою підставою умовно-дострокового звільнення є досягнення однієї з мети покарання – виправлення засудженого, що підтверджується його сумлінною поведінкою і ставленням до праці у процесі відбування покарання.

Умовно-дострокове звільнення можливе від відбування п'яти видів строкових покарань: виправних робіт, службових обмежень для військовослужбовців, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців і позбавлення волі.

Особу також може бути умовно-достроково звільнено повністю або частково і від відбування додаткового покарання, за наявності підстав, зазначених у ч. 2 ст. 81 КК України. Реально це стосується лише одного

додакового покарання, яке є строковим: позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

У разі заміни невідбутої частини основного покарання більш м'яким, відповідно до ч. 2 ст. 82 КК України, засудженого також може бути звільнено від додакового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Таке звільнення від додакового покарання є безумовним [78].

У кримінально-виконавчій та судовій практиці трапляються випадки, коли особа звільняється від основного покарання, а питання про звільнення її від додакового покарання не було розглянуто судом. Причиною цьому є, як правило, відсутність у поданні відповідного органу, що відає виконанням покарання, клопотання про звільнення й від додакового покарання. У зв'язку з цим, у судовій практиці виникає питання: чи має право суд за власною ініціативою, розглядаючи подання про умовно-дострокове звільнення від основного питання, обговорити та вирішити питання про звільнення особи від додакового покарання.

Деякі вчені вважають, що відсутність у поданні до суду такого клопотання виключає можливість обговорення та вирішення судом питання про умовно-дострокове звільнення особи і від додакового покарання [19; 66; 177; 183].

Інша позиція щодо цього питання Пленуму Верховного Суду України, який у постанові від 26 квітня 2002 р. роз'яснив, що питання про повне або часткове звільнення від відбування додакового покарання суд може вирішити не тільки тоді, коли про це зазначено в поданні органу, який відає виконанням покарання, а й за власною ініціативою.

Запропоноване Пленумом Верховного Суду України рішення є цілком правильним, оскільки зумовлено логікою застосування закону про умовно-дострокове звільнення.

Стаття 81 КК України не покладає на суд обов'язку звільнити особу від додакового покарання одночасно з умовно-достроковим звільненням від

основного покарання. Якщо при умовно-достроковому звільненні засудженого від відбування основного покарання суд не розглядав питання про звільнення від додаткового покарання, засуджений має право звернутися з клопотанням про таке звільнення без урахування строків [78].

Чи можливий, і після закінчення якого строку після винесеного рішення, повторний розгляд питання про умовно-дострокове звільнення від цього додаткового покарання?

Якщо при умовно-достроковому звільненні засудженого від відбування основного покарання суд відмовив у такому звільненні від додаткового покарання, повторний розгляд цього питання можливий лише після закінчення строків, передбачених ч. 6 ст. 539 КПК України [81].

Коли питання про умовно-дострокове звільнення від відбування додаткового покарання виникло після повного відбуття засудженим основного покарання, суд за поданням органу виконання покарань (кримінально-виконавчої інспекції) може повністю або частково звільнити його від додаткового покарання після фактичного відбуття встановленої законом частини останнього та за наявності зазначених у законі умов.

На нашу думку, обговорюючи питання про умовно-дострокове звільнення особи від основного покарання, суддя повинен висловити свою думку щодо доцільності або недоцільності відбування засудженим і додаткового покарання. Так чи інакше, для уникнення плутанини, у постанові про умовно-дострокове звільнення має бути чітко зазначено, чи звільняється засуджений тільки від основного покарання або від основного і додаткового покарання одночасно.

Умовно-дострокове звільнення здійснює тільки суд, у межах територіальної юрисдикції якого засуджений відбуває покарання. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, призначеного як основне покарання, не передбачено законом.

Повне умовно-дострокове звільнення від відбування додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися

певною діяльністю означає звільнення від усього призначеного судом розміру цього виду покарання; часткове виражається у зменшенні його строку.

Пропозицію закріпити в законодавстві можливість умовно-дострокового звільнення від відбування позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як основного вже висловлювали дослідники цього покарання. Але, незважаючи на це, її до сьогодні не сприйнято законодавцем, хоча законодавство інших країн містить запропоновану норму. Так, законодавство Білорусі передбачає можливість умовно-дострокового звільнення від відбування досліджуваного покарання після відбуття 1/2, 2/3 або 3/4 строку, на який його призначено [192, с. 245].

Відповідно до цього, ми поділяємо думку про те, що законодавством України має бути передбачено можливість умовно-дострокового звільнення від покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, призначеного як основне, оскільки суд, призначаючи покарання, робить «прогноз», що вид і строк покарання виявляться достатніми й необхідними для досягнення цілей, що стоять перед покаранням. Але під час його виконання такий «прогноз» може не виправдатися, й одним із можливих результатів буде досягнення мети виконання покарання ще до закінчення строків його відбування.

Ураховуючи, що це покарання може спричинити значний каральний та ефективний виховний вплив, є строковим і призначається судами як основне покарання на порівняно тривалі строки, доцільно встановити в законі можливість умовно-дострокового звільнення від відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, коли воно призначене і як основне. Пропонуємо переглянути положення законодавства про кримінальну відповідальність щодо цього питання і доповнити ч. 1 ст. 81 КК України можливістю умовно-дострокового звільнення від відбування позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, призначеного як основне покарання. Таку пропозицію щодо удосконалення чинного законодавства з метою належної реалізації при

виконанні досліджуваного виду покарання таких принципів, як гуманізму, рівності засуджених перед законом, диференціації та індивідуалізації виконання покарань, раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки, поєднання покарання з виправним впливом, підтримали 60,7 % опитаних нами працівників кримінально-виконавчих інспекцій (органів пробації) (додаток А).

Слід звернути увагу на те, що умовно-дострокове звільнення від відбування покарання особи, яка вчинила злочин до досягнення повноліття, застосовується лише при відбуванні покарання у виді позбавлення волі. Тому від інших видів покарань (як основних, так і додаткових) такі особи не підлягають звільненню.

У своєму дисертаційному дослідженні О.І. Богатирьова запропонувала умовно поділити на два етапи виконання кримінально-виконавчою інспекцією покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю [19, с. 83]. Перший етап розпочинається, коли кримінально-виконавча інспекція ставить особу на облік і здійснює контроль: за припиненням трудового договору із засудженим, який обіймає певну посаду, з боку власника підприємства, установи, організації; або анулюванням дозволу на заняття певною діяльністю органом, що його видав.

Перший етап також включає в себе, за потреби: винесення клопотання відповідно до положень КПК України щодо застосування приводу стосовно засуджених, які не з'явилися за викликом до інспекції без поважних причин та розшуку засуджених, місцезнаходження яких невідоме; та здійснення інших заходів, передбачених законом. Зазначені функції здійснюються і впродовж другого етапу, аж до закінчення строку покарання.

Другий етап відбувається у виді контролю кримінально-виконавчої інспекції за засудженим щодо неможливості укладення з ним трудового договору на обіймання забороненої посади або отримання дозволу на заняття певною діяльністю, заборона на яку передбачена у вирoku суду, шляхом

направлення в десятиденний строк повідомлення до органу, який має право анулювати дозвіл на заняття певними видами діяльності [51, с. 166].

Деякі вчені пропонують розглядати порядок та умови виконання покарання як певний процес відповідно до стадій (етапів) реалізації того чи іншого виду покарання. Так, О.В. Ткачова виділяє:

а) початковий етап виконання покарання, або етап прийняття до виконання вироків суду щодо засуджених;

б) процес безпосереднього виконання покарань;

в) етап зняття з обліку осіб, засуджених до покарання [178, с. 65–66].

В.П. Махоткін констатує, що виконання досліджуваного покарання не закінчується звільненням засудженого від обіймання певної посади, скоріше це початок процесу виконання покарання [105, с. 188]. Отже, можна окреслити дві форми виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, що дасть змогу в повному обсязі охарактеризувати діяльність з виконання цього покарання.

Перша форма полягає у припиненні трудового договору із засудженим, який обіймає певну посаду, або анулювання дозволу на заняття певною діяльністю.

Друга – у відмові засудженому в укладенні трудового договору на обіймання певної посади або у видачі дозволу на заняття певною діяльністю. Саме у відмові засудженому в укладенні трудового договору на обіймання певної посади або видачі дозволу на заняття певною діяльністю реалізується каральний потенціал покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, який відчуває на собі засуджений протягом усього строку виконання-відбування цього покарання.

До того ж слід зазначити, що якщо виконання вироку в першій формі відбувається один раз, відразу після вступу його в законну силу, то у другій – протягом усього визначеного вироком строку покарання. Саме тому в цілому діяльність щодо виконання вимог вироку суду характеризується тривалістю й широким колом суб'єктів, які відмовляють засудженому в укладенні трудового

договору на обіймання певної посади або у видачі дозволу на заняття певною діяльністю.

Підставою для виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю є копія вироку суду, що набрав законної сили (завірений підписом судді й печаткою суду) та розпорядження про виконання вироку (довідка про вступ вироку в законну силу або постанова чи ухвала суду, винесена в апеляційному порядку); копія ухвали суду, винесена в апеляційному чи касаційному порядку (завірена підписом судді й печаткою суду).

При цьому необхідно зважати на те, що без наявності довідки про вступ вироку в законну силу (а у випадках апеляційного чи касаційного перегляду справи – відповідної ухвали суду чи витягу з неї) вирок не може вважатися таким, що набрав чинності та не підлягає виконанню до отримання вказаних документів, оскільки, відповідно до ст. 533 КПК України, вони є обов’язковими для осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, а також для усіх фізичних і юридичних осіб, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх службових осіб, і підлягають виконанню на всій території України [81].

Строк позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю обчислюється не з моменту фактичного звільнення з посади або позбавлення права на діяльність. Строки позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю обчислюються таким чином:

1) якщо це покарання призначене як основне, то його строки обчислюються з дня набрання вироком законної сили;

2) якщо це покарання призначене як додаткове, то його строки обчислюються таким чином:

– при призначенні позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додаткового покарання до арешту, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі на певний строк – його строк обчислюється з моменту

відбуття основного покарання; при цьому строк додаткового покарання поширюється на увесь час відбування основного покарання й, крім цього, на строк, установлений вироком суду, що набрав законної сили;

– при призначенні покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додаткового до інших основних покарань, а також у разі застосування додаткових покарань у разі звільнення від відбування основного покарання з випробуванням – його строк обчислюється з моменту набрання законної сили вироком.

У п. 1.3 розділу II Інструкції визначено, що включає в себе порядок виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Цей порядок складається з:

- обліку засуджених осіб;
- контролю за додержанням вимог вироку суду стосовно засудженої особи власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом за місцем роботи засудженої особи, а також органом, що має право анулювати дозвіл на зайняття відповідним видом діяльності, яка заборонена засудженій особі;
- ужиття заходів щодо припинення порушень вимог вироку суду;
- винесення подання органу Національної поліції щодо здійснення приводу засуджених осіб, які не з'явилися за викликом до інспекції без поважних причин;
- організації початкового розшуку засуджених осіб, місцезнаходження яких невідоме, та надсилання матеріалів до органів Національної поліції для оголошення розшуку таких засуджених осіб (так, до ч. 1 ст. 31 КВК України, у якій міститься аналогічний перелік обов'язків кримінально-виконавчої інспекції щодо виконання досліджуваного покарання, внесено зміни від 8 квітня 2014 р., а саме: останні два пункти викладено в такій редакції: «... вносить клопотання відповідно до положень Кримінального процесуального кодексу України щодо застосування приводу засуджених, які

не з'явилися за викликом до інспекції без поважних причин, та розшуку засуджених, місцезнаходження яких невідоме». На нашу думку, необхідно привести положення, викладені в Інструкції, відповідно до норм КВК України, з урахуванням зазначених змін);

– здійснення інших заходів, передбачених законом [82; 147].

Отже, це є основні компоненти порядку виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Проте не всі вони щоразу входять до цього порядку. Наприклад, якщо засуджений не ухиляється від відбування покарання, то не виникає потреби вносити клопотання відповідно до положень КПК України щодо застосування приводу або розшуку засудженого, місцезнаходження якого невідоме, тощо.

Судове рішення, що набрало законної сили, звертається до виконання не пізніше як через три дні з дня набрання ним законної сили. Із цього організаційного моменту може йтися про початок реалізації процесу виконання-відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Але категорія «порядок» передбачає наявність підстави його застосування, якою, згідно зі ст. 4 КВК України, є вирок суду, що набрав законної сили, інше рішення суду, а також закон України про амністію та акт про помилування.

У день отримання копії вироку суду працівник інспекції заносить відомості про засуджену особу до журналу обліку осіб, засуджених до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, і заводить особову справу.

Номер особової справи повинен збігатися з номером, за яким копія вироку зареєстрована в журналі обліку. Надалі в особовій справі зосереджуються всі документи, на підставі яких дану особу було взято на облік, а також усі матеріали, що стосуються здійснення контролю за виконанням вироку.

Слід звернути увагу на те, що у випадку, коли покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю

призначається судом як додаткове до основного виду покарання, від відбування якого особа звільнена на підставі ст. 75 КК України з випробуванням із встановленням іспитового строку, то досліджуване нами покарання виконується самотійно із заведенням окремої особової справи.

Суд зобов'язаний надсилати на адресу кримінально-виконавчої інспекції дві копії вироку з двома окремими розпорядженнями про виконання судового рішення стосовно призначення як основного, так і додаткового покарання.

У такому ж порядку реєструються й особові справи, що надійшли з інших підрозділів кримінально-виконавчої інспекції. Після прийняття вироку до виконання кримінально-виконавча інспекція в десятиденний строк надсилає до суду, який виніс рішення, відповідне повідомлення про взяття засудженої особи на облік. Однак у ч. 1 ст. 13 КВК України зазначено, що кримінально-виконавча інспекція зобов'язана повідомити суд, який ухвалив вирок, про прийняття вироку до виконання саме у триденний термін. Цього положення раніше не існувало, але Законом України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів» від 8 квітня 2014 р. [82] ст. 13 КВК України було доповнено відповідною нормою, тому вважаємо, що вказана прогалина потребує нормативного врегулювання на рівні внесення змін до чинної Інструкції.

У десятиденний термін кримінально-виконавча інспекція направляє повідомлення до відповідного органу Національної поліції за місцем проживання засудженої особи, до військкомату, а також направляє сторожову картку до відділу Державної міграційної служби України для здійснення контролю та інформування інспекції про звернення засудженої особи про зняття з реєстраційного обліку при зміні місця проживання.

У такий самий термін інспекція направляє повідомлення до органу, який має право анулювати дозвіл на заняття певними видами діяльності або, залежно від характеру злочину (у сфері господарської діяльності, проти довкілля, громадської безпеки тощо) та забороненого виду діяльності, – до органу, що

здійснює ліцензування певних видів діяльності, громадських об'єднань (спілка мисливців і риболовів, охорони навколишнього природного середовища тощо), Державної автомобільної інспекції, Державної судноплавної інспекції річкового флоту та ін.

Кожен засуджений, згідно з п. 4.6 Інструкції, після взяття на облік викликається до інспекції на співбесіду. Нормативне положення цього пункту вказує на негайність його виклику, хоча і не надає визначення терміна «негайно». Вважаємо, що в Інструкції необхідно чіткіше регламентувати цю позицію, і взагалі надалі не використовувати такі поняття, а встановлювати чіткі часові межі. О.В. Ткачова пропонує зазначити в Інструкції, що засуджений після взяття кримінально-виконавчою інспекцією на облік викликається через дільничного інспектора на співбесіду, на яку має з'явитися впродовж 72 год із моменту отримання повістки під особистий розпис.

З такою позицією можна погодитись лише частково, оскільки до функціональних обов'язків дільничного інспектора поліції не належить виклик повістками засуджених на співбесіду до кримінально-виконавчої інспекції. У цьому випадку потрібно зазначити в Інструкції, що працівник інспекції зобов'язаний не пізніше ніж через тиждень після взяття засудженої особи на облік викликати засуджену особу до кримінально-виконавчої інспекції на співбесіду для роз'яснення порядку та умов відбування призначеного покарання.

Спосіб виклику такої особи залишити на власний розсуд працівника інспекції (надсилати виклик поштою, або викликати через дільничного інспектора, або особисто здійснити вихід за адресою проживання засудженого тощо).

Взятій на облік особі роз'яснюються порядок та умови відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, правові наслідки в разі порушення вимог вироку та ухилення від відбування призначеного судом покарання. За встановленою формою в засудженого береться підписка, в якій він власноручно зазначає про

ознайомлення з цими вимогами. Крім того, засуджений повинен заповнити анкету. У разі взяття на об'єкт неповнолітнього засудженого до інспекції останній викликається разом із батьками або особою, яка їх замінює.

Під час проведення бесіди із засудженим має бути уточнено й перевірено анкетні дані, з'ясовано відомості про близьких родичів та осіб, які можуть впливати на засудженого, а також інші моменти, які можуть мати значення для здійснення контролю за його поведінкою.

Співбесіда з особою, засудженою до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, має досить важливе значення, оскільки саме від зрозумілого роз'яснення порядку відбування покарання і встановлення конструктивного контакту між нею й інспектором кримінально-виконавчої інспекції багато в чому залежатиме успішність виконання покарання.

На практиці інспекції оформлюють особові справи засуджених і надсилають повідомлення відповідним органам про призначене покарання. Протягом певного періоду часу проводять перевірки за місцем роботи засудженого, рідше – за місцем проживання, профілактичні бесіди із засудженим. Унаслідок великого навантаження на співробітників інспекцій, а також недооцінювання ними ролі виконання досліджуваного покарання, досить часто на неналежному рівні проводиться індивідуальна робота із засудженими, неадекватно оцінюється особа засудженого, у деяких випадках порушуються строки направлення повідомлень [178, с. 180–181].

Під час першого відвідування засуджена особа повинна надати довідку з місця роботи про те, яку посаду вона обіймає або який вид робіт виконує, або копію трудового договору. Якщо засуджена особа не працює, до підрозділу інспекції подається трудова книжка (яка після перевірки повертається засудженій особі) та ксерокопія з неї.

Надалі, відповідно до п. 4.8 Інструкції, такі документи подаються один раз на рік. Вважаємо, що надання зазначених документів один раз на рік має досить довготривалий часовий проміжок і не відображає повною мірою

належного виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; це нормативне положення є припустимим у випадку, коли засуджена особа не працює. Тоді ж, коли особа працевлаштована, трудову книжку потрібно надавати до кримінально-виконавчої інспекції один раз на півроку.

Також на засудженого до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю покладаються такі обов'язки:

- виконувати вимоги вироку суду;
- надавати на вимогу інспекції документи, які пов'язані з виконанням цього покарання;
- повідомляти інспекцію про місце роботи і проживання чи їх зміну;
- з'являтися за викликом до інспекції.

При цьому вказані обов'язки у сфері правового регулювання недостатньо конкретизовані через відсутність чітко сформульованої регламентації, що призводить до невизначеності як індивідуальних змін у поведінці засудженого, так і відсутності варіативності застосування до нього засобів профілактично-виховного впливу з боку суб'єктів кримінально-виконавчих правовідносин.

Низку питань може викликати ситуація, пов'язана зі зміною засудженим постійного місця проживання. Кримінальне і кримінально-виконавче законодавство не позбавляє і не обмежує засудженого до позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю у праві на свободу пересування, встановлюючи в ч. 1 ст. 34 КВК України лише його обов'язок повідомити кримінально-виконавчу інспекцію про зміну свого місця проживання [82, с. 13]. Засуджений має право обирати будь-яке місце проживання необмежену кількість разів. Єдиною умовою є невчинення дій, пов'язаних із порушенням порядку та умов відбування покарання й ухиленням від його відбування.

Законодавча регламентація можливості зміни місця постійного проживання засудженим породжує певну невизначеність у порядку її здійснення. По-перше, з норми КВК України не зрозуміло, коли засуджений

повинен повідомити відповідну кримінально-виконавчу інспекцію? До планованого переїзду чи після нього? По-друге, не зрозуміло, яким чином він повинен повідомити інспекцію про зміну місця проживання: телеграмою, листом чи особисто відвідати її? Також відсутні вказівки щодо терміну, протягом якого інспекція має бути повідомлена.

Зрозуміло, що ці моменти викликають на практиці багато труднощів. Для їх уникнення вважаємо за необхідне в Інструкції про порядок виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та здійснення контролю щодо осіб, засуджених до таких покарань, детальніше врегулювати порядок переїзду засудженого на нове місце проживання, як для досліджуваного нами покарання, так і для інших видів покарань, які виконує кримінально-виконавча інспекція.

Необхідно встановити обов'язок засудженому, який має намір змінити постійне місце проживання, попередити кримінально-виконавчу інспекцію не пізніше, ніж, наприклад, за тиждень до дати планованого переїзду. Таке повідомлення має бути здійснено шляхом особистого відвідування інспекції, де засудженому буде роз'яснено обов'язок негайно після переїзду з'явитися до відповідної кримінально-виконавчої інспекції за новим місцем проживання для постановки на облік. Факт роз'яснення цієї інформації, безумовно, має бути оформлено відповідним чином (зокрема, розпискою засудженого). За таку пропозицію щодо удосконалення вказаної Інструкції схвально висловилися 96,2 % опитаних нами працівників кримінально-виконавчих інспекцій (органів пробації) (додаток А).

На відміну від інших видів покарань, які виконуються кримінально-виконавчою інспекцією і під час відбування яких засуджені зобов'язані періодично з'являтися на реєстрацію до інспекції, покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю не передбачає такого обов'язку. Відсутність такого обов'язку не сприяє належному виконанню цього покарання та здійсненню інспекцією дієвого контролю за поведінкою засудженої особи.

На нашу думку, необхідно доповнити ч. 1 ст. 34 КВК України (у якій зазначено обов'язки засудженого до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю) обов'язком періодично з'являтися на реєстрацію до кримінально-виконавчої інспекції, та внести відповідні зміни до Інструкції. У відповідних нормах слід зазначити, що кримінально-виконавча інспекція встановлює дні явки на реєстрацію та контролює періодичність явки засуджених до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на реєстрацію.

Періодичність явки засудженої особи на реєстрацію до інспекції встановлюється від одного до чотирьох разів на місяць залежно від злочину, за який її засуджено, та ставлення засудженої особи до відбування покарання.

Хоча порядок і умови виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю у КВК України досить детально регламентовані, потрібно враховувати і практику, що склалася. У багатьох випадках виконання цього покарання фактично залежить від сумлінності засудженого, контроль за яким з боку кримінально-виконавчої інспекції ускладнюється з різних обставин.

Насамперед, необхідно зазначити про відсутність у співробітників кримінально-виконавчої інспекції важелів суворого впливу, можливість працевлаштування засудженого на роботу без наявності трудової книжки, або наявності в нього декількох трудових книжок, бланки яких є у вільному продажі, і неповідомлення нового місця роботи засудженою особою. Усе це створює труднощі для дієвого і належного контролю співробітниками кримінально-виконавчої інспекції за цією категорією осіб.

Одночасно з попереджувальним впливом на засудженого до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю кримінально-виконавча інспекція направляє повідомлення та копію вироку суду власнику підприємства, на якому працює засуджена особа, про внесення до її трудової книжки запису про те, які посади, на який строк і на якій підставі засудженій особі заборонено обіймати або яким видом

професійної діяльності вона позбавлена права займатися. Відповідна посадова особа попереджається про кримінальну відповідальність у разі невиконання вироку суду згідно зі ст. 382 КК України.

Коло обов'язків власників підприємств, установ, організацій або уповноважених ним органів за місцем роботи осіб, засуджених до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, визначаються ст. 32 КВК України. Відповідно до цієї статті, власник зобов'язаний:

1) не пізніше трьох днів після одержання копії вироку суду або повідомлення інспекції звільнити засуджену особу з посади, яку вона обіймає, або від того виду професійної діяльності, права на яку вона позбавлена, внести до трудової книжки засудженої особи запис про те, на який строк і які посади вона позбавлена права обіймати або яким видом професійної діяльності позбавлена займатися;

2) негайно повідомити інспекцію про виконання вимог вироку та направити до інспекції копію відповідного наказу або витяг з нього;

3) на вимогу інспекції надавати їй документи, пов'язані з виконанням покарання.

Важливе значення має правильність формулювання підстав припинення трудового договору в трудовій книжці засудженого, оскільки таке припинення не пов'язане з волею сторін. У цьому випадку ініціатором припинення трудового договору із засудженим є суд, який позбавив його відповідних прав своїм вироком.

Випадки такого припинення трудового договору прямо передбачені п. 7 ч. 1 ст. 36 Кодексу законів про працю України [63], згідно з яким підставою припинення трудового договору є набрання законної сили вироком суду, яким працівника засуджено (крім випадків звільнення від відбування покарання з випробуванням) до позбавлення волі або до іншого покарання, яке виключає можливість продовження даної роботи.

У зв'язку з тим, що вирок суду є обов'язковим для власника підприємства, а обставини такого припинення трудового договору прямо передбачені в нормі трудового законодавства, у нього виникає обов'язок не тільки звільнити засудженого, а й зробити запис у його трудовій книжці в точній відповідності з формулюванням чинного законодавства і з посиланням на відповідну статтю Кодексу законів про працю України.

Це формулювання не тільки чітко відображає підставу припинення трудового договору, а і є перепорою в подальшому для обіймання особою посади або зайняття діяльністю, заборонених вироком суду, та виключає можливість учинення аналогічних правопорушень.

Російський учений Е.В. Лядов висловив думку щодо записів до трудової книжки. Зокрема, він пропонує внести зміни до КВК та надати право і закріпити в законодавстві можливість внесення такого запису у випадку його невнесення співробітниками кримінально-виконавчої інспекції [52, с. 67]. На його погляд, це вирішить проблему працевлаштування засуджених до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на посади, заборонені вироком суду, та зайняття забороненою діяльністю. Водночас ми не поділяємо такої думки, оскільки відповідно до п. 2.4 вищевказаної Інструкції усі записи у трудовій книжці вносяться власником або уповноваженим ним органом після видання відповідного наказу (розпорядження).

У раніше чинному Положенні 1984 р. містилася норма, яка передбачала, що в разі, коли особа, засуджена до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, відбула його або була звільнена у встановленому законом порядку, на її прохання замість трудової книжки особі видається дублікат без внесення до неї запису про покарання [130].

Ця норма не збереглася в чинній Інструкції про порядок виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та здійснення контролю щодо осіб, засуджених до таких покарань, від 19 грудня 2003 р. № 270/1560 та не

передбачена Інструкцією про порядок ведення трудових книжок працівників [60].

Для досягнення мети покарання важливе значення мають правові гарантії забезпечення його виконання, тобто засоби, за допомогою яких можливо попередити ухилення від відбування покарання та здійснювати боротьбу з такими діями.

У чинному законодавстві передбачено кримінальну відповідальність за ухилення від відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Така відповідальність існує також у кримінальному законодавстві багатьох зарубіжних країн. Наприклад, у КК Німеччини встановлено відповідальність у виді штрафу або одного року позбавлення волі [198].

За Інструкцією про порядок виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та здійснення контролю щодо осіб, засуджених до таких покарань, ухиленням від відбування покарання вважаються: 1) порушення порядку й умов відбування покарання, а також притягнення до адміністративної відповідальності за правопорушення, які було вчинено після письмового попередження; 2) невиконання вимог вироку суду; 3) неповідомлення інспекції про місце роботи і проживання чи їх зміну [60].

Порушником визнається також засуджена особа, яка не з'явилася без поважної причини до інспекції або зникла з метою ухилення від відбування покарання. Стосовно особи, яка порушує порядок та умови відбування покарання або ухиляється від відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, працівник кримінально-виконавчої інспекції направляє прокуророві матеріали для вирішення питання про притягнення засудженої особи до кримінальної відповідальності відповідно до ч. 1 ст. 389 КК України, санкція якої передбачає покарання у виді виправних робіт на строк до двох років або обмеження волі на той самий строк [78].

Також у ст. 31 КВК України зазначено, що в разі невиконання власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом вироку суду щодо особи, позбавленої права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, кримінально-виконавча інспекція надсилає матеріали прокуророві для вирішення питання про притягнення винних осіб до відповідальності згідно із законом.

Тобто законотворець передбачив відповідальність не лише засуджених осіб, а й адміністрації підприємств, установ або організацій, яка повинна виконати вимоги, конкретизовані вироком суду.

Узагалі, за результатами історико-правового аналізу становлення та розвитку покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, механізм кримінальної відповідальності за ухилення від відбування цього покарання не існував протягом досить тривалого часу.

Дослідники радянського періоду висловили різні пропозиції щодо того, якою має бути відповідальність за невиконання вимог вироку суду та ухилення від відбування позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Зокрема, В.І. Тютюгін вважав за доцільне встановити диференційовану відповідальність за ухилення від відбування досліджуваного покарання: за ухилення від відбування покарання, вчинене вперше, – адміністративну відповідальність, за злісне ухилення (протягом року після накладення адміністративного стягнення) – кримінальну [181, с. 89].

Л.Г. Крахмальник та А.М. Яковлєв пропонували звільняти з роботи або відстороняти від діяльності засуджених, які порушили вимогу вироку вперше, та офіційно попереджати при повторному ухиленні про те, що їх буде притягнуто до кримінальної відповідальності [72, с. 121–122]. В.П. Махоткін дотримувався думки, що за порушення заборони обіймати певну посаду або займатися певною діяльністю має бути передбачено адміністративну відповідальність [107, с. 47]. М.Н. Тагієв висловлювався за кримінальну відповідальність за ухилення від відбування покарання [173, с. 27].

Покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю відбувається протягом визначеного, іноді досить тривалого, строку, наділене відчутними каральними властивостями, пов'язане з відстороненням засудженого від такого виду діяльності, злочинне використання якої є серйозною загрозою для охоронюваних законом інтересів. Тому до КК УРСР було введено і діяла з 30 червня 1983 р. ст. 183-2 «Невиконання вироку суду про позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю».

Д.С. Шиян під час дослідження цього покарання висловив думку щодо недоцільності кримінальної відповідальності за ухилення від відбування позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, оскільки в разі ухилення винною особою утворюється новий злочин, рецидив злочинів, має пройти певна процедура щодо притягнення винної особи до кримінальної відповідальності відповідно до Кримінально-процесуального кодексу України, тому запропонував декриміналізувати діяння, доповнити ст. 55 КК України нормою про заміну цього покарання більш суворим [219, с. 5]. Але така думка до сьогодні не була підтримана законодавцем. Ми також не поділяємо цієї думки, оскільки йдеться про покарання, що саме по собі обумовлює необхідність закріплення кримінальної відповідальності за порушення порядку його виконання та відбування.

Аналізуючи статистичні дані щодо кількості засуджених, які ухиляються від відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, ми звернули увагу на той факт, що більшість засуджених, які ухиляються, це особи, яким покарання за раніше вчинений злочин замінено більш м'яким видом покарання в порядку, передбаченому ст. 82 КК України.

Залишається дискусійним питання щодо притягнення до кримінальної відповідальності за ухилення від відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю засуджених, яким покарання замінене в порядку, передбаченому ст. 82 КК України. Так,

диспозиції ч. 1 ст. 389 КК України передбачають кримінальну відповідальність за ухилення від позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю лише в разі, коли особи засуджені до цього виду покарання.

У випадках, коли осіб було засуджено до покарання у виді обмеження або позбавлення волі, а відповідно до ст. 82 КК України покарання їм було замінено на більш м'яке – позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, відповідно до ч. 1 ст. 389 КК України притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які ухиляються від його відбування, формально є неможливим [48, с. 62]. Адже згідно з ч. 2 ст. 43 КПК України, засудженим у кримінальному провадженні є обвинувачений, обвинувальний вирок суду щодо якого набрав законної сили. А в цьому випадку у нас наявна особа, стосовно якої судом винесено постанову про заміну одного покарання іншим (більш м'яким) на підставі ст. 82 КК України.

За призначенням цих норм закону кримінальна відповідальність за ухилення від відбування покарання має наставати незалежно від того, було воно призначено за вироком суду чи в порядку заміни на більш м'яке покарання.

Формальне визначення у ч. 1 ст. 389 КК України відповідальності лише за ухилення від відбування покарання, яке призначено за вироком суду, призводить до закриття судами кримінальних проваджень, відкритих у зв'язку з ухиленням засуджених від відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, призначеного в порядку заміни на більш м'яке відповідно до ст. 82 КК України.

Таке схоластичне викладення диспозицій вказаних статей Загальної та Особливої частин КК України, як свідчить практика, не сприяє досягненню мети покарання як форми реалізації кримінальної відповідальності, призводить до безкарності, а також до вчинення рецидиву зазначеною категорією осіб.

Отже, слід внести зміни до ч. 1 ст. 389 КК України, виклавши її в такій редакції:

«1. Ухилення від сплати штрафу або позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю особою, засудженою до цих видів покарань, або якій невідбуту частину покарання у виді обмеження або позбавлення волі замінено на штраф чи позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на підставі статті 82 цього Кодексу».

2.2. Орган пробації як суб'єкт виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю та основні напрями підвищення рівня його діяльності

Гуманізація сучасної кримінально-правової політики супроводжується реформуванням кримінального, кримінального процесуального та кримінально-виконавчого законодавства, кримінально-виконавчої системи, а також активізацією діяльності різноманітних державних і громадських інститутів щодо ресоціалізації засуджених та запобігання вчиненню нових злочинів.

Кількість засуджених до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, щодо яких здійснюють роботу кримінально-виконавчі інспекції, співставно з кількістю засуджених, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі. Так, станом на 1 вересня 2016 р., у 148 УВП перебувало 60771 особа, а на обліку у 589 підрозділах кримінально-виконавчої інспекції – 77687 осіб [54].

Крім того, останніми роками прослідковується тенденція до постійного збільшення кількості засуджених, які перебувають на обліках у підрозділах кримінально-виконавчої інспекції.

Вищевикладене дає підстави дійти висновку, що призначення судами покарань, які виконує кримінально-виконавча інспекція, щороку зростає і є позитивною тенденцією, оскільки сприяє зменшенню питомої ваги покарань, пов'язаних із позбавленням волі.

Стаття 13 КВК України визначає, що кримінально-виконавча інспекція є суб'єктом виконання не тільки покарання у виді позбавлення права обіймати

певні посади або займатися певною діяльністю, а й окремої групи покарань в Україні, що не пов'язані з позбавленням волі [118, с. 58]. На нашу думку, дослідження ефективності виконання кримінально-виконавчою інспекцією покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю дає можливість розширити не тільки теорію, а й практику їх виконання і відбування. У кримінально-виконавчому аспекті ця проблема сьогодні заслуговує особливої уваги у зв'язку з тим, що її дослідження проводиться в Україні порівняно недавно.

На думку, А.Х. Степанюка, саме з дослідження двоєдиного процесу виконання-відбування покарання слід починати характеристику діяльності з виконання покарання. Виконання та відбування покарання – дві сторони дійсності – практичної діяльності органів і УВП. Якщо з діяльності органів і УВП подумки відняти процеси виконання чи відбування покарань, що здійснюються у кримінально-виконавчій системі, то від діяльності органів і УВП узагалі нічого не залишиться [170, с. 129].

Виконання та відбування покарання є категоріями правовими й перебувають у сфері кримінально-виконавчих правовідносин, які, на нашу думку, фактично утворились після набрання чинності 1 січня 2004 р. КВК України. Новий КВК України свідчить про те, що у сфері виконання покарань виникла особлива група правовідносин, зміст яких має самостійне правове регулювання.

І.Г. Богатирьов запропонував визначити кримінально-виконавчі правовідносини як урегульовані нормами кримінально-виконавчого законодавства взаємовідносини, які виникають, змінюються та припиняються між суб'єктами та іншими учасниками з приводу виконання та відбування покарання [12, с. 244].

Уперше серед українських пенітенціаристів, які висловили думку щодо запровадження до наукового обігу такого нового поняття, як «кримінально-виконавча характеристика», можна назвати І.Г. Богатирьова [14],

О.І. Богатирьову [17], Т.А. Денисову, О.Г. Колба, І.І. Митрофанова [111], С.В. Царюка [209].

Постановка проблеми дослідження кримінально-виконавчої характеристики покарань відповідає нормам КВК України, які закріпили два самостійних інститути:

1) виконання покарання, до структури якого входять такі елементи, як: органи й установи; нагляд і контроль; виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі; виконання покарання у виді позбавлення волі; виконання покарання у виді довічного позбавлення волі тощо.

2) відбування покарання засудженими, яке охоплює: умови відбування окремих видів покарань; умови відбування покарання в установах; засоби виправлення і ресоціалізації засуджених; особливості відбування покарання в колоніях різних видів; звільнення від відбування покарання тощо.

О.І. Богатирьова у своєму дисертаційному дослідженні визначила кримінально-виконавчу характеристику окремого виду покарання як урегульований чинним законодавством механізм особливої реалізації такого виду покарання після набрання вироком суду законної сили.

Кримінально-виконавча характеристика виконання покарання – це система забезпечення суб'єктами кримінально-виконавчих правовідносин у тісній взаємодії між собою виконання специфічних завдань із метою виправлення і ресоціалізації засуджених.

Кримінально-виконавча характеристика відбування покарання – це врегульований кримінально-виконавчим законодавством порядок і умови відбування покарання засудженою особою, з урахуванням соціально-демографічних ознак, кримінально-правової, кримінологічної та психолого-педагогічної характеристик як на стадії винесення вироку суду, так і після вступу вироку суду в законну силу, а також правовий статус засудженої особи [19, с. 72].

Отже, кримінально-виконавча характеристика покарань, які виконує кримінально-виконавча інспекція, – це сукупність складових елементів, що

розкривають зміст виконання кримінально-виконавчою інспекцією і відбування особами, які перебувають у неї на обліку, окремих видів покарань.

Тому для характеристики цього підрозділу ми виходили з необхідності визначити нормативно-правове регулювання виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; завдання, функції та повноваження кримінально-виконавчої інспекції щодо виконання цього покарання, права й обов'язки персоналу, їх взаємодію з іншими суб'єктами кримінально-виконавчих правовідносин, механізм виконання покарання тощо.

Перш ніж розпочати розгляд поставленого завдання необхідно вирішити питання щодо суб'єктів виконання цього виду покарання.

Чи можна вважати адміністрацію підприємств, установ, організацій, які виконують вимоги вироку про позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю суб'єктом виконання покарань, не пов'язаних із позбавленням волі?

У своїй монографії А.Х. Степанюк зазначає, що суб'єктом виконання покарання є адміністрація органів і УВП [171, с. 210]. Характеризуючи зазначені суб'єкти, він виділяє: адміністрацію органів і УВП як суб'єкта діяльності щодо виконання покарань, яка будучи носієм живої діяльності, здатна змінювати, удосконалювати, розвивати кримінально-виконавчу систему своїми сукупними діями саме тому, що ці дії, процеси виконання-відбування покарання опосередковані, зумовлені існуванням кримінально-виконавчої системи, утілили в собі її якісну специфіку, тобто діяльність адміністрації органів і УВП ототожнюється з кримінально-виконавчою системою, є її власним моментом, окремою стороною [171, с. 210–211].

У зв'язку з цим, вважаємо, що адміністрації підприємств, установ, організацій, які виконують вимоги вироку в частині позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, не можна вважати суб'єктом, який здатний змінювати, удосконалювати, розвивати кримінально-виконавчу систему, утілювати в собі її якісну специфіку.

Вони лише виконують вимогу вироку, тобто змушені підкоритися нормі законодавства й акту застосування норми права, яким є вирок суду. Вони не усвідомлюють глибини місії, яка лягає на суб'єкта виконання покарання; від них не можна вимагати досягнення мети виконання покарання, а лише можна зажадати виконати конкретну дію, частину загального і досить складного процесу виконання покарання.

Так, ст. 32 КВК України покладає на власника підприємства, установи, організації або уповноваженого ним органу за місцем роботи засудженого до покарання у виді покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю обов'язок не пізніше трьох днів після одержання копії вироку суду звільнити засудженого з посади, яку він займає, або від того виду професійної діяльності, права на яку він позбавлений, і внести до трудової книжки засудженого запис про те, на якій підставі, на який строк і які посади він позбавлений права обіймати або яким видом професійної діяльності він позбавлений права займатися. Власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган також зобов'язаний повідомити кримінально-виконавчу інспекцію про виконання вимог вироку суду [82].

Необхідно підкреслити, що посадова особа, якій суд направляє копію вироку для виконання, не виконує покарання, а лише виконує вказані у вироку вимоги. Іншими словами, така посадова особа здійснює «технічну» роботу: вносить до відповідних документів необхідні записи, вживає заходів для позбавлення засудженого пільг, які він мав до призначення покарання [67, с. 38].

Тому вважаємо, що адміністрацію підприємств, установ, організацій, які виконують вимоги вироку про позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, не можна визначити як суб'єкта виконання покарань. На основі того факту, що вони безпосередньо реалізують правообмеження, властиві покаранням, їх можна визначити як виконавців вимог вироку суду, але це ще не дає підстав стверджувати, що вони є суб'єктом виконання покарань.

Отже, єдиним суб'єктом виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю слід вважати кримінально-виконавчу інспекцію (орган пробації) як орган державної влади, наділений певними функціями та владними повноваженнями.

В Україні функціонують 589 підрозділів кримінально-виконавчої інспекції, які виконують такі види покарань, як позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (ст. 55 КК України), громадські роботи (ст. 56 та ч. 1 ст. 100 КК України), виправні роботи (ст. 57 та ч. 2 ст. 100 КК України) та встановлюють періодичність і дні проведення реєстрації засуджених до вказаних покарань (ст. 13 КВК України).

Крім цього, кримінально-виконавча інспекція здійснює контроль за звільненими від відбування покарання з випробуванням (ст. 75, 104 КК України), звільненими від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років (ст. 79 КК України), звільненими від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (ст. 83 КК України) [78].

До повної реорганізації територіальних управлінь ДПтС України в територіальні органи Міністерства юстиції України [145] діяльність кримінально-виконавчих інспекцій координують відділи (відділення, групи) кримінально-виконавчої інспекції управлінь (відділів) ДПтС України в областях.

Відповідно до наказу ДДУПВП «Про утворення кримінально-виконавчої інспекції та її органів» від 21 листопада 2001 р. № 212 [154, с. 70], до структури кримінально-виконавчої інспекції входить: Управління кримінально-виконавчої інспекції, яке є структурним підрозділом центрального апарату ДПтС України; відділи (відділення, групи) кримінально-виконавчої інспекції Управлінь (відділів) ДПтС України в областях, м. Києві, Київській області та Севастополі; міські міжрайонні і районні відділи (відділення) кримінально-виконавчої інспекції.

Діяльність Управління кримінально-виконавчої інспекції організовується і здійснюється на основі поєднання колегіальності в обговоренні та єдиноначальності, у вирішенні питань службової діяльності, чіткого розмежування функціональних обов'язків персоналу та встановлення особистої відповідальності за доручену ділянку роботи.

До недавнього часу, відповідно до ст. 13 КВК України, ст. 10 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю було покладено на кримінально-виконавчу інспекцію як суб'єкта кримінально-виконавчих правовідносин. Але, у зв'язку з прийняттям 5 лютого 2015 р. Закону України «Про пробацію», виконання цього покарання, як і інших, не пов'язаних з позбавленням волі, організовує орган пробації в межах своїх повноважень [151].

Стаття 30 КВК України регламентує порядок та умови відбування цього виду покарання і передбачає суб'єктів кримінально-виконавчих правовідносин, які забезпечують контроль за поведінкою осіб, які перебувають на обліку в кримінально-виконавчій інспекції. Однак положення цієї статті має загальний характер і не охоплює увесь кримінально-виконавчий процес.

Тому спільний міжвідомчий наказ ДДУПВП та МВС України «Про затвердження Інструкції про порядок виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та здійснення контролю щодо осіб, засуджених до таких покарань» від 19 грудня 2003 р. № 270/1560 [60] доповнює нормативно-правове регулювання процесу виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

У цій Інструкції визначається порядок виконання покарань у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт і виправних робіт та здійснення контролю щодо осіб, засуджених до таких покарань, організації роботи підрозділів кримінально-виконавчої інспекції.

У першому розділі Інструкції визначено порядок виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Виконання цього виду покарання ставить перед кримінально-виконавчою інспекцією такі завдання: облік засуджених осіб; контроль за додержанням вимог вироку суду засудженою особою, власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом за місцем роботи засудженої особи, а також органом, що має право анулювати дозвіл на зайняття відповідним видом діяльності, яка заборонена засудженій особі; ужиття заходів щодо припинення порушень вимог вироку суду; внесення подання ОВС щодо здійснення приводу засуджених осіб, які не з'явилися за викликом до інспекції без поважних причин; організацію початкового розшуку засуджених осіб, місцезнаходження яких невідоме, та надсилання матеріалів до ОВС для оголошення розшуку таких засуджених осіб.

О.В. Ткачова визначила кримінально-виконавчу інспекцію як орган, що має свої компетенцію та повноваження. До основних завдань цієї інспекції слід віднести:

- 1) організацію роботи, пов'язану із забезпеченням ефективного процесу виконання певних видів покарань;
- 2) здійснення контролю за поведінкою засуджених осіб;
- 3) забезпечення запобігання новим злочинам та іншим правопорушенням.

Учена зауважує, що перші два завдання прямо впливають із сутності роботи кримінально-виконавчої інспекції як органу виконання покарань. А останнє реалізується все ж таки побічно поряд зі здійсненням інших двох основних завдань. Проте внаслідок важливості цієї ділянки роботи в сучасних умовах активної протидії криміногенній ситуації в державі завдання забезпечення запобігання новим злочинам та іншим правопорушенням стоїть поряд із безпосередніми напрямками роботи кримінально-виконавчої інспекції [177, с. 145].

Із цього приводу справедливо зазначено, що профілактика злочинів і правоохоронна діяльність функціонально інтегруються та пересікаються [56, с. 34].

Як видається, наведені судження вчених щодо виділення такого завдання кримінально-виконавчої інспекції, як забезпечення запобігання новим злочинам та іншим правопорушенням, є частковим повторенням не лише мети покарання, а й кримінально-виконавчого законодавства України. Такими елементами означеної мети є, згідно з положеннями ч. 2 ст. 50 КК України та ч. 1 ст. 1 КВК України: а) кара; б) виправлення і ресоціалізація засуджених; в) запобігання вчиненню нових злочинів (кримінальних правопорушень) як засудженими, так і іншими особами.

Таким чином, варто визнати, що будь-який орган чи установа, на які чинним законодавством покладено завдання щодо виконання покарань, однозначно виконує вказані завдання, які є загальними щодо всіх органів і УВП, відповідно до положень ч. 2 ст. 50 КК України. Спеціальні завдання (компетенція та повноваження) того чи іншого органу (установи) впливають із кримінально-правової та кримінально-виконавчої характеристики того чи іншого виду покарання. Через такі характеристики більш чи менш яскраво виявляються й загальні завдання суб'єктів виконання покарань (наприклад, при виконанні покарань, пов'язаних із позбавленням волі, каральний елемент виявляється більше, ніж при виконанні покарань, не пов'язаних із позбавленням волі).

Як функції кримінально-виконавчої інспекції, під якими розуміються основні напрями діяльності, слід назвати такі:

1) виконавчу, пов'язану з реалізацією правообмежень, що становлять зміст певного виду покарання;

2) профілактичну, спрямовану на запобігання вчиненню нових правопорушень;

3) контролюючу, сутність якої полягає у здійсненні контролю за дотриманням законності усіма учасниками виконавчого процесу [178, с. 170].

На думку О.В. Ткачової, підвищена увага має приділятися повноваженням кримінально-виконавчої інспекції, під якими слід розуміти закріплені нормативно-правовими актами права та обов'язки інспекції, що визначають межі самостійного вирішення питань, які постають під час виконання певних видів покарань. Ці повноваження, залежно від характеру напрямів роботи, що здійснює інспекція, поділяються на:

- 1) організаційні;
- 2) інформаційно-аналітичні;
- 3) розшукові;
- 4) контролюючі;
- 5) виховні та ін. [178, с. 149].

Отже, проведемо аналіз повноважень кримінально-виконавчої інспекції під час виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Групу організаційних повноважень кримінально-виконавчої інспекції під час виконання цього виду покарання становлять: ведення обліку засуджених до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; роз'яснення порядку та умов відбування покарання, правових наслідків у разі порушення вимог вироку та ухилення від відбування покарання; повноваження, пов'язані з постановкою на облік та зняттям з обліку осіб, засуджених до цього виду покарання.

Це досить важлива частина організаційних повноважень кримінально-виконавчої інспекції, яка полягає в підготовці цілої низки документації, а саме:

- оформлення особової справи засудженого, внесення інформації до журналу обліку осіб, засуджених до цього виду покарання;
- направлення повідомлень (сповіщень) до інших органів, установ, організацій про постановку на облік або зняття з обліку засудженої особи та ін.;
- направлення подання до відповідних органів Національної поліції щодо здійснення приводу засуджених осіб, які не з'явилися за викликом до інспекції;

– направлення до суду подання про звільнення від покарання осіб (ст. 84 КК України), які під час його відбування згідно з медичним висновком захворіли на психічну чи іншу тяжку хворобу, що перешкоджає відбуванню призначеного судом покарання;

– надіслання прокуророві подання та матеріалів (ст. 35 КВК України) для вирішення питання про притягнення до кримінальної відповідальності засуджених осіб відповідно до ч. 1 ст. 389 КК України, які ухиляються від відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю;

– направлення прокуророві матеріалів (ч. 2 ст. 31 КВК України) для вирішення питання про притягнення до відповідальності (дисциплінарної, адміністративної або кримінальної) власника підприємства, установи, організації або уповноваженого ним органу, який не виконує вимог вироку суду щодо осіб, позбавлених права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю;

– повноваження щодо підтримки постійних контактів кримінально-виконавчої інспекції з власником підприємства, установи, організації для своєчасного отримання інформації про поведінку засуджених осіб, переведення на інше місце роботи та ін.;

– підтримання контактів з органами Національної поліції, органами, які мають право анулювати дозвіл на зайняття відповідним видом діяльності (наприклад, Державна автомобільна інспекція), податковою інспекцією та ін.

Таким чином, кримінально-виконавча інспекція наділена відповідними повноваженнями у сфері організації процесу виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю за декількома важливими напрямками.

До групи контролюючих повноважень входять: додержання порядку та умов відбування покарання засудженими особами і власником підприємства, установи, організації за місцем роботи засуджених, а також органом, що має право анулювати дозвіл на зайняття відповідним видом діяльності, яка

заборонена засудженим; контроль поведінки осіб, засуджених до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, один раз на три місяці направлення до органів Національної поліції запиту про те, чи притягувалися такі засуджені до адміністративної відповідальності; направлення вимоги до підрозділів інформаційних технологій головних управлінь МВС України, у місті Києві та Київській області, управлінь МВС в областях, з метою встановлення випадків учинення засудженими особами нових злочинів; здійснення контрольних перевірок у разі потреби за місцем роботи засуджених осіб; надання дозволу засудженим особам на виїзд за межі України в разі потреби; застосування застереження у виді письмового попередження про притягнення до кримінальної відповідальності у випадку порушення засудженими особами порядку та умов відбування цього виду покарання.

Зміст повноважень розшукового характеру полягає у:

- здійсненні початкових розшукових заходів щодо осіб, місцезнаходження яких невідоме, а також у разі неприбуття їх після звільнення з місць обмеження або позбавлення волі до обраного місця проживання;

- надісланні подання та зібраних матеріалів до відповідних органів Національної поліції для здійснення подальшого розшуку таких засуджених. Про важливість цих заходів свідчить той факт, що в Інструкції цілий підрозділ присвячено процедурі організації та проведення розшуку цих осіб, у якому достатньо докладно визначено повноваження кримінально-виконавчої інспекції та органів Національної поліції.

До повноважень виховного характеру, згідно з нормами законодавства, належить: участь інспекції у виховній роботі із засудженими особами, у проведенні з ними індивідуальних бесід; застосування застереження у виді письмового попередження про притягнення до кримінальної відповідальності у випадку порушення засудженими особами порядку та умов відбування цього виду покарання.

На жаль, кримінально-виконавчі інспекції не проводять індивідуально-профілактичну роботу за місцем проживання осіб, засуджених до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, не здійснюють розшук засуджених осіб, місцезнаходження яких невідоме або привід осіб, які не з'явилися за викликом до інспекції без поважних причин, оскільки ці функції кримінально-виконавчим законодавством покладено на органи Національної поліції [208, с. 40–44]. За результатами проведеного нами анкетування працівників кримінально-виконавчих інспекцій (органів пробації) 62,2 % респондентів підтримали пропозицію щодо передачі органу пробації функції органів Національної поліції в частині проведення індивідуально-профілактичної роботи за місцем проживання засудженого до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (додаток А).

Водночас, відповідно до ч. 1 ст. 30 КВК України, обов'язок щодо здійснення індивідуально-профілактичної роботи за місцем проживання засудженого, спрямованої на виправлення засуджених до цього покарання, попередження порушень громадського порядку та інших прав громадян, а також учинення ними нових злочинів, покладено на органи Національної поліції. Утім ці повноваження не було включено при реорганізації міліції в Національну поліцію, і вони відсутні в Законі України «Про Національну поліцію» [147]. Це тому, що в п. 7 ст. 10 Закону України «Про міліцію» було передбачено, що проведення такої профілактичної роботи є одним з основних обов'язків ОВС, у зв'язку з чим саме ці органи і несуть відповідальність за недопущення вчинення нових злочинів особами, засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі [146].

Основними завданнями дільничних інспекторів поліції є проведення індивідуальної профілактичної роботи серед жителів адміністративної ділянки, охорона громадського порядку та забезпечення громадської безпеки, робота з населенням та громадськими формуваннями на адміністративній ділянці щодо охорони громадського порядку та громадської безпеки, профілактики

правопорушень та боротьба зі злочинністю; участь разом з іншими службами та підрозділами поліції у виявленні, попередженні, припиненні адміністративних правопорушень та злочинів, у розкритті злочинів, учинених на території адміністративної дільниці.

Старший дільничний інспектор поліції в межах адміністративної зони безпосередньо організовує співпрацю дільничних інспекторів поліції з працівниками підрозділів кримінально-виконавчої інспекції щодо організації та проведення індивідуально-профілактичної роботи з особами, засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі (п. 12.3) [131].

Основною формою індивідуально-профілактичної роботи є щомісячні перевірки осіб, засуджених до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, що здійснюють працівники служби дільничних інспекторів територіального органу Національної поліції, на території обслуговування якого вони проживають. За результатами цих перевірок складаються довідки, які в обов'язковому порядку направляються до кримінально-виконавчої інспекції наприкінці кварталу. До довідок додаються пояснення засудженого щодо здійсненої перевірки.

Припускалося, що такий підхід буде сприяти максимальній ефективності виконання покарання. Проте реально на практиці відбувається дублювання функцій і перекладання відповідальності за результати роботи з контролю за поведінкою засудженого один на одного між співробітником кримінально-виконавчої інспекції та дільничним інспектором, хоч офіційно за підзвітного відповідає співробітник кримінально-виконавчої інспекції.

Відмінність у роботі, що проводиться, полягає в тому, що працівник кримінально-виконавчої інспекції більше зорієнтований на контроль поведінки за місцем роботи чи навчання засуджених, у необхідних випадках притягує їх до встановленої законом відповідальності, а дільничний — на контроль поведінки за місцем проживання, інформування працівників кримінально-виконавчої інспекції про таких осіб та керівництва міськрайорганів поліції про

порушення підзвітними громадського порядку або невиконання покладених судом обов'язків.

Розглядаючи деякі проблемні моменти, які виникають під час виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, зазначимо, що фактично індивідуально-профілактична робота розділена між двома відомствами: Міністерством юстиції України та Національною поліцією. Органи Національної поліції «виштовхують» зі свого фактичного поля діяльності процес здійснення індивідуально-профілактичної роботи [155, с. 134].

Збираючи матеріали, що характеризують засудженого, співробітники кримінально-виконавчої інспекції взаємодіють з дільничним інспектором й отримують у нього інформацію, що характеризує поведінку засудженого за місцем проживання. Однак проведене анкетування працівників кримінально-виконавчої інспекції показує, що така інформація відсутня в особових справах засуджених по три – чотири місяці з моменту їхнього заведення. У випадках, коли такі відомості наявні, нерідко вони мають формальний характер, фіксують результат бесіди з родичами підоблікового і не дають повної картини щодо його поведінки за місцем проживання (додаток А).

Залучення до проведення індивідуально-профілактичної роботи працівників органів Національної поліції створює певні проблеми і є недостатньо ефективним засобом впливу на поведінку та свідомість засуджених до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі. Це пояснюється тим, що в засуджених існує упереджене ставлення до співробітників поліції, а робота останніх, як правило, обмежується лише констатацією наявності засудженого за місцем проживання [7, с. 341–342].

Таке становище спричинено низьким рівнем організації взаємодії кримінально-виконавчої інспекції з органами Національної поліції. Наприклад, у 30 % випадків у дільничних були відсутні будь-які відомості про організацію профілактичного впливу на підзвітних. Із рештою засуджених проведено бесіди (до 79 %), здійснено контроль їхньої поведінки за місцем роботи (до 40 %) та проживання (до 50 %), перевірено зв'язки тих, хто перебуває на обліку, з

особами антигромадської поведінки (до 30 %), здійснено перевірки за довідковою картою (до 30 %). Ці дані свідчать, що обсяг роботи, яка проводиться, недостатній [7, с. 293–294].

Водночас підвищення відповідальності за проведення профілактично-виховного впливу на підзвітних буде сприяти поліпшенню організації контролю за їхньою поведінкою, передусім у тих випадках, коли суд не зобов'язав таких засуджених з'являтися на реєстрацію до кримінально-виконавчої інспекції.

За даними дослідження, проведеного С.І. Халимоном серед працівників кримінально-виконавчої інспекції, серед основних форм взаємодії інспекції з органами Національної поліції респонденти виділяють такі: інформаційний обмін; спільні перевірки засуджених за місцем проживання; проведення спільних оперативних нарад зі співробітниками органів Національної поліції. На думку опитаних ним практичних працівників, взаємодія кримінально-виконавчої інспекції з органами Національної поліції має здійснюватися через обов'язкове залучення співробітників різних служб органів Національної поліції до контролю за поведінкою засуджених (33,6 %); у формі проведення спільних координаційних нарад (20 %), спільних спецоперацій з розшуку засуджених, місцезнаходження яких невідоме (19,5 %) [206, с. 66].

Таким чином, на органи Національної поліції чинне законодавство України покладає здебільшого поліцейські функції, які, звичайно, мало відрізняються від тих функцій, що вони виконують стосовно забезпечення громадського порядку та спокою, запобігання злочинності. У випадку роботи із засудженими особами ці функції є недостатніми, оскільки не сприяють усуненню причин злочинів, а спрямовані на роботу з їх наслідками, коли поліція здійснює привід осіб, які вчиняють нові злочини або ухиляються від відбування покарання.

В.А. Львовчкін висловив думку щодо необхідності розширення не тільки кількості суб'єктів, на яких має бути покладено функцію проведення індивідуально-профілактичної роботи із засудженими (насамперед на

кримінально-виконавчу інспекцію), а й доповнення її змістовної частини такими положеннями, які включали б у себе проведення індивідуально-профілактичної роботи у формі бесід, роз'яснення нормативних положень із метою формування правової свідомості, відповідальності за свою власну поведінку, вироблення мотивації для дотримання порядку та умов відбування покарання тощо [101, с. 3–8].

Тому ми поділяємо його думкою та підтримуємо ідею І.М. Смирнові, яка у своєму дисертаційному дослідженні запропонувала необхідність нормативно-правового регулювання організації виховної роботи із засудженими, які перебувають на обліку в кримінально-виконавчій інспекції [164, с. 11].

Із метою удосконалення правових основ діяльності органу пробачії за вказаним напрямом роботи, на наш погляд, доцільно прийняти окремий відомчий нормативно-правовий акт – Інструкцію з організації проведення індивідуально-профілактичних та виховних заходів із засудженими, які перебувають на обліку в органі пробачії. Це сприятиме підвищенню ефективності виховної роботи з вказаною категорією засуджених, і в кінцевому підсумку – запобіганню вчиненню ними злочинів та правопорушень.

Серед вищезазначених функцій кримінально-виконавчої інспекції, на яку чинним законодавством покладено виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, не передбачено залучення засуджених до навчання для підвищення освітнього рівня, здобуття іншої професії, вирішення соціально-побутових проблем тощо. Виникає питання про можливість виправлення і ресоціалізації засуджених, якщо до них будуть застосовуватися переважно засоби, спрямовані на реалізацію тільки поліцейсько-контролюючих функцій.

Крім того, законодавством не передбачається умовно-дострокове звільнення від відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Це суттєво позначається на процесі

відбування покарання засудженими, оскільки в цьому разі відсутні дійові важелі впливу на їхню поведінку.

Відсутність такого заохочувального інституту в механізмі виконання-відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю ставить засуджених до цього виду покарання в нерівне становище порівняно із засудженими до інших видів покарань, у процесі відбування яких передбачено умовно-дострокове звільнення (наприклад, ст. 46 КВК України передбачає умовно-дострокове звільнення засуджених, які відбувають покарання у виді виправних робіт), також це не відповідає закріпленому в ст. 5 КВК України принципу гуманізму. Проте цей аспект ми розглянемо більш детально в наступному підрозділі дослідження.

У порядку виконання досліджуваного покарання, залежно від характеру злочину й забороненого виду діяльності, підрозділ кримінально-виконавчої інспекції направляє повідомлення до відповідних органів, які здійснюють ліцензування певних видів діяльності.

Узятій на облік особі роз'яснюють порядок та умови відбування покарання, правові наслідки в разі порушення вимог вироку та ухилення від відбування покарання. На засудженого до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю покладаються певні обов'язки: виконувати вимоги вироку суду; надавати на вимогу інспекції документи, які пов'язані з виконанням цього покарання; повідомляти інспекцію про місце роботи і проживання чи їх зміну; з'являтися за викликом до інспекції.

Зазначені обов'язки у сфері правового регулювання недостатньо конкретизовані через відсутність чітко сформульованої регламентації, що призводить до невизначеності як індивідуальних змін у поведінці засудженого, так і відсутності варіативності застосування до нього засобів профілактично-виховного впливу суб'єктами кримінально-виконавчих правовідносин.

Для забезпечення дотримання законності суб'єктами кримінально-виконавчих правовідносин здійснюється прокурорський нагляд, сутність якого полягає не лише в контролі за законністю виконання покарань, не пов'язаних з

позбавленням волі, а й у пошуку шляхів усунення виявлених недоліків для створення належних умов відбування покарань, що впливає на стан боротьби зі злочинністю.

Аналіз чинного законодавства показує, що така діяльність прокурора не передбачає конкретних критеріїв, якими мають керуватися прокурори з нагляду за дотриманням законності суб'єктами кримінально-виконавчих правовідносин, тому проведемо дослідження змісту діяльності прокуратури у сфері прокурорського контролю за додержанням законності суб'єктами при виконанні покарань, не пов'язаних з позбавленням волі.

Сучасна судова практика ґрунтується на принципі гуманізації застосування покарань. Водночас серед засуджених до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, є значна частка осіб, які раніше вчиняли тяжкі злочини або вже неодноразово притягалися до кримінальної відповідальності. Усе це зумовлює необхідність постійного контролю суб'єктами кримінально-виконавчих правовідносин за їхньої поведінки, проведення з ними профілактичних заходів, а також посилення прокурорського нагляду за законністю виконання покарань [133].

Згідно з п. 4 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про прокуратуру», однією з функцій прокуратури є нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян [152].

Прокурорський нагляд за законністю кримінально-виконавчої діяльності певним чином відрізняється від інших прокурорських функцій, водночас перебуває з ними в тісних відносинах взаємодії, забезпечуючи захист громадянських прав засуджених, виконуючи роль засобу превалювання каральної функції держави, захисту суспільства і громадян, примусового засобу виконання державної волі та засобу гарантії проти зловживань правами.

Прокурорський нагляд за додержанням законів при виконанні покарань в органах і УВП здійснюється Генеральним прокурором України та

підпорядкованими йому прокурорами відповідно до Закону України «Про прокуратуру». Для здійснення цієї діяльності працівники прокуратури наділені відповідними повноваженнями.

Згідно з наказом генерального прокурора України «Про організацію прокурорського нагляду за дотриманням законів при виконанні судових рішень у кримінальних провадженнях, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян» від 12 квітня 2013 р. № 7гн, перевірки дотримання законодавства щодо виконання судових рішень у кримінальних провадженнях у підрозділах кримінально-виконавчої інспекції здійснюються щоквартально [148].

За наявності відомостей про порушення законності у випадку надзвичайної події працівник прокуратури зобов'язаний здійснити перевірку, не чекаючи настання планового строку.

При підготовці до перевірки працівник прокуратури ретельно вивчає чинне законодавство, накази генерального прокурора України, а також відомчі нормативно-правові акти, що регламентують діяльність кримінально-виконавчих інспекцій, ознайомлюється зі скаргами та заявами осіб, які перебувають на обліку в кримінально-виконавчій інспекції, із пропозиціями, що надійшли за результатами попередньої перевірки, виконання яких необхідно проконтролювати [50, с. 53].

Пріоритетними напрямками при здійсненні наглядової діяльності органами прокуратури за виконанням покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, є дотримання:

- конституційних прав і свобод людини, громадянина, іноземців та осіб без громадянства, які перебувають на обліку в кримінально-виконавчій інспекції;
- порядку та умов відбування покарань засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі;
- законів про виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі;

– законів у сфері запобігання і протидії корупції працівниками кримінально-виконавчої інспекції;

– законодавства про звернення громадян.

Правовими формами реагування прокуратури на виявлені порушення законів щодо додержання встановлених законодавством порядку та умов виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, є постанова та вказівка, які визначені у ст. 45 Закону України «Про прокуратуру». Ці документи є обов'язковими і підлягають негайному виконанню.

За статистичним даними за 2014 р., працівниками прокуратури в цій сфері розглянуто 1223 документа прокурорського реагування з ужиттям заходів щодо усунення порушень закону, 414 працівників кримінально-виконавчої інспекції притягнуто до дисциплінарної та адміністративної відповідальності, розпочато 18 кримінальних проваджень, 13 – направлено до суду, жодній особі повідомлено про підозру за направленими до суду кримінальними провадженнями [55].

Прокурорські перевірки та особистий практичний досвід роботи у кримінально-виконавчій інспекції свідчать, що під час виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю в деяких випадках працівники кримінально-виконавчої інспекції допускають факти несвоєчасної постановки засуджених на облік, порушуючи вимоги нормативно-правових актів про десятиденний термін залучення засуджених до відбування покарання. До переліку порушень законності з боку працівників кримінально-виконавчої інспекції можна віднести неналежний контроль за засудженими в період відбування ними покарань.

При цьому засуджені тривалий час не з'являються до інспекції для постановки на облік, інспектори не вживають належних заходів для їх виклику, не збирають матеріалів, що характеризують засуджених. Як показують результати дослідження, суб'єкти кримінально-виконавчих правовідносин не завжди повноцінно виконують свої обов'язки, передбачені кримінально-виконавчим законодавством України. Не здійснюється необхідних заходів

впливу на осіб, засуджених до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, в необхідних випадках не виносяться попередження.

Першочергові заходи щодо встановлення місця перебування засуджених і причин їх ухилення від покарання часто проводяться несвоєчасно й неповно. Такі порушення створюють умови, за яких засуджені не перебувають під наглядом та контролем з боку суб'єктів кримінально-виконавчих правовідносин, що є підґрунтям для вчинення ними нових злочинів.

Серед проблем, виявлених під час прокурорських перевірок, є також несвоєчасне доручення або взагалі відсутність копії трудової книжки засудженого в матеріалах особової справи, несвоєчасне направлення інформації до Державної податкової інспекції, відсутність копії ідентифікаційного номеру засудженого в матеріалах особової справи та ін.

У процесі здійснення прокурорського нагляду виявлено, що деякі дільничні інспектори, порушуючи вимоги норм КВК України, не тільки не виконують покладені на них функції з проведення індивідуально-профілактичної роботи за місцем проживання засуджених, а й направляють до інспекції фальсифіковані рапорти, фактично не відвідуючи засуджених за місцем проживання, і не маючи жодної інформації про їхній спосіб життя [13, с. 244].

На нашу думку, не менш важливим напрямом, який впливає на виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, є розвиток взаємодії й підтримання тісних зв'язків між кримінально-виконавчою інспекцією та іншими суб'єктами кримінально-виконавчих правовідносин.

Так, С.К. Гречанюк, розглядаючи це явище в контексті теорії управління, визначає поняття взаємодії кримінально-виконавчих установ з державними органами та недержавними організаціями як організований, відповідно до вимог чинного законодавства, відомчих та міжвідомчих нормативно-правових актів, процес ділового співробітництва (погоджених або спільних дій),

спрямований на досягнення мети виправлення і ресоціалізації засуджених, спеціального та загального попередження, а також вирішення комплексу завдань, що стоять перед означеними суб'єктами [31, с. 9–10].

Є підстави стверджувати про наявність своєрідної системи взаємодії органів і УВП з державними органами та недержавними організаціями, у якій кожний із взаємозалежних елементів виконує свої функції, що сприяють досягненню загальної мети – захисту інтересів особи, суспільства і держави шляхом створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами, а також запобігання тортурам і нелюдському, або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими, як цього вимагає ст. 1 КВК України [18, с. 94].

Тому серед численних видів взаємодії важливе місце посідає саме взаємодія з правоохоронними органами, яка спрямована на забезпечення законності та правопорядку в суспільстві, прав і законних інтересів громадян.

Важливим джерелом зв'язку між правоохоронними органами та громадськими організаціями як основним засобом впливу на осіб, які перебувають на обліку у кримінально-виконавчих інспекціях, є Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», у п. 7 ст. 2 якого закріплено, що основним принципом діяльності ДКВС України є взаємодія з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, благодійними і релігійними організаціями. Крім того, у ст. 5 вищевказаного Закону встановлено, що ДКВС України взаємодіє з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями відповідно до законодавства. Для організації міжнародного співробітництва у сфері виконання кримінальних покарань ДКВС України взаємодіє з відповідними органами іноземних держав і міжнародними організаціями на основі міжнародних договорів [139].

Загалом, Концепція державної політики у сфері виконання покарань передбачає створення належних умов для діяльності підрозділів кримінально-виконавчої інспекції, зокрема щодо розміщення та безпеки її персоналу;

налагодження взаємодії з органами місцевого самоврядування, центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, громадськими організаціями з метою забезпечення виконання покарань, соціального захисту та допомоги засудженим до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі [69].

Як зазначав О.М. Бандурка, головним завданням інспекцій виправних робіт ГУВП МВС України є додержання чинного законодавства України щодо забезпечення ефективного перевиховання засудженого без ізолювання його від суспільства на основі широкого використання можливостей трудових колективів та громадських організацій [4, с. 122].

Нині в Україні розширилася взаємодія з державними, громадськими, релігійними організаціями, засобами масової інформації, насамперед, у напрямі проведення із засудженими виховної та соціально-психологічної роботи. Проекти, підготовлені громадськими організаціями Херсонської, Луганської та Львівської областей спільно з кримінально-виконавчими інспекціями зазначених регіонів, підтримало представництво ОБСЄ в Україні. Також два проекти підтримав Міжнародний фонд «Відродження» у м. Києві.

Співробітництво громадських організацій із кримінально-виконавчими інспекціями здійснюється, як правило, на підставі відповідної угоди. Об'єднання громадян, релігійні та благодійні організації можуть брати активну участь у процесі виправлення засудженого шляхом проведення правової пропаганди із засудженим, залучення засудженого до культурно-масових та спортивних заходів, надання економічної допомоги засудженим, сприяння в організації виховної роботи на всіх рівнях.

Так, наприклад, проект «Участь громадських організацій у сприянні виконання альтернативних позбавленню волі видів покарань» реалізовувався з вересня 2003 р. громадською організацією «Мелітопольський освітньо-інформаційний центр прав людини» за фінансової підтримки фонду «Відродження». Мета проекту – залучення громадських організацій Запорізької області до надання допомоги кримінально-виконавчій інспекції у здійсненні соціальної реабілітації осіб, засуджених до покарань, не пов'язаних з

позбавленням волі. Членами організації є група однодумців – педагогів, юристів, не байдужих до ситуації з правами людини в Україні. Головними завданнями є підтримка ініціатив у сфері реформування пенітенціарної системи, допомога незахищеним верствам населення, підтримка міжнародних правозахисних заходів та програм [201].

На сьогодні найактуальнішим у роботі щодо виховання та виправлення злочинців є активне залучення релігійних організацій для проведення духовно-просвітницької та виховної роботи з особами, які перебувають на обліку в кримінально-виконавчій інспекції. Адже один священик здатен зробити більше для відродження душі, ніж дипломовані психологи, яких, до речі, не вистачає в системі [42, с. 533].

Правильна організація взаємодії підрозділів кримінально-виконавчої інспекції та громадських організацій значною мірою сприятиме створенню ефективної системи профілактики злочинів та правопорушень з боку осіб, які відбувають покарання, не пов'язані з позбавленням волі.

Висновки до розділу 2

1. Доведено, що єдиним суб'єктом виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю слід вважати кримінально-виконавчу інспекцію (орган пробації) як орган державної влади, наділений певними функціями та владними повноваженнями у сфері виконання покарань.

Водночас адміністрацію підприємств, установ, організацій, які виконують вимоги вироку про позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, не можна визначити як суб'єкта виконання покарань. На основі того факту, що вони безпосередньо реалізують правообмеження, властиві покаранням, їх можна визначити як виконавців вимог вироку суду, але це ще не дає підстав стверджувати, що вони є суб'єктом виконання покарань.

Повноваження кримінально-виконавчої інспекції під час виконання даного покарання класифіковані за такими групами: а) організаційні; б) інформаційно-аналітичні; в) розшукові; г) контролюючі; ґ) виховні.

Визначено, що групу організаційних повноважень становлять: ведення обліку засуджених до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; роз'яснення порядку та умов відбування покарання, правових наслідків у разі порушення вимог вироку та ухилення від відбування покарання; повноваження, пов'язані з постановкою на облік та зняттям з обліку осіб, засуджених до цього виду покарання.

До групи контролюючих повноважень належать: додержання порядку та умов відбування покарання засудженими особами і власником підприємства, установи, організації за місцем роботи засуджених, а також органом, що має право анулювати дозвіл на зайняття відповідним видом діяльності, яка заборонена засудженим; контроль поведінки осіб, засуджених до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, та інші повноваження.

Зміст повноважень розшукового характеру полягає у здійсненні початкових розшукових заходів щодо осіб, місцезнаходження яких невідоме, а також у разі неприбуття їх після звільнення з місць обмеження або позбавлення волі до обраного місця проживання, надіслання подання та зібраних матеріалів до відповідних органів Національної поліції для здійснення подальшого розшуку таких засуджених.

До повноважень виховного характеру, відповідно до норм законодавства, належать: участь інспекції у виховній роботі із засудженими особами, у проведенні з ними індивідуальних бесід; застосування застереження у виді письмового попередження про притягнення до кримінальної відповідальності у випадку порушення засудженими особами порядку та умов відбування цього виду покарання.

2. Обґрунтовано доцільність прийняття окремого відомчого нормативно-правового акта – Інструкції з організації проведення індивідуально-

профілактичних та виховних заходів із засудженими, які перебувають на обліку в органі пробації.

Правове регулювання виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю реалізує інформаційну можливість права здійснювати активний вплив на свідомість, волю та поведінку як засуджених, так і інших суб'єктів кримінально-виконавчих правовідносин, які безпосередньо беруть участь у виконанні цього покарання, а також те, що положення Інструкції про порядок виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та здійснення контролю щодо осіб, засуджених до таких покарань не передбачають проведення соціальних заходів, які сприятимуть вирішенню проблем засудженої особи, що пов'язані з її освітою, здоров'ям, ризиком вчинення нових злочинів.

Крім того, законодавством встановлено, що не передбачається умовно-дострокове звільнення від відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Це суттєво позначається на процесі відбування покарання засудженими особами, оскільки відсутні дійові важелі впливу на їхню поведінку. Відсутність такого заходу ставить цю категорію засуджених у нерівне становище порівняно із засудженими до інших видів покарань, у процесі яких передбачено умовно-дострокове звільнення, а також не відповідає закріпленому у ст. 5 КВК України принципу гуманізму. Обґрунтовано пропозицію щодо доповнення ч. 1 ст. 81 КК України можливістю умовно-дострокового звільнення від відбування позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, призначеного як основне покарання.

РОЗДІЛ 3

ХАРАКТЕРИСТИКА ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ПРАВА ОБІЙМАТИ ПЕВНІ ПОСАДИ АБО ЗАЙМАТИСЯ ПЕВНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ТА ОСНОВНІ НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЦІЄЇ ДІЯЛЬНОСТІ

3.1. Соціально-демографічна характеристика засуджених до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю та шляхи її удосконалення

Дослідження соціально-демографічної характеристики особи, засудженої за покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, обумовлюється наступним: по-перше, така особа досліджується у сфері кримінально-виконавчої діяльності; по-друге, навколо неї формуються такі елементи, що характеризують процес відбування нею саме цього виду покарання; по-третє, покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю у своїй сукупності дає можливість досягти мету покарання і спрямувати роботу персоналу органу пробації в русло невчинення засудженою особою нових злочинів.

Водночас при дослідженні соціально-демографічної характеристики особи, засудженої до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, у цій дисертації за основу взято позицію окремих вітчизняних науковців про те, що заходи впливу на злочинців лише тоді можуть бути ефективними, коли при їх застосуванні враховуються особистісні властивості суб'єктів відповідних правовідносин [48, с. 62; 74, с. 89].

Такі відомості набувають важливого значення не лише з погляду вирішення завдань обґрунтованості призначення покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, а й

застосування до засуджених, які відбувають це покарання, заходів соціально-виховного впливу.

Перебування засудженого до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на обліку органу пробації протягом строку, визначеного вироком суду, зумовлює необхідність вирізнення нами з усього розмаїття найбільш значимих ознак, тих, які б максимально відображали процес особистісних змін та готовність після відбуття покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю більше не вчиняти нових злочинів.

Досліджуючи соціально-демографічну характеристику засуджених до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, ми не могли оминати увагою дослідження сучасних науковців, які вивчали окремі аспекти виконання покарань.

Зокрема, професор І.Г. Богатирьов, вивчаючи теоретичні та практичні питання виконання покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, виробив власну структуру, яка, на його переконання, повною мірою характеризує особу засуджених до зазначених покарань і до якої увійшли такі ознаки особи засудженого: соціально-демографічні, кримінально-правові, соціально-психологічні [13, с. 93]. Такий підхід до розгляду ознак засудженої особи несе в собі дещо спрощений характер, але він залишається авторським баченням даної проблеми і заслуговує на увагу.

Протягом останніх років широкому колу проблемних питань, які мають актуальний характер і пов'язані з виконанням покарань, присвячені дослідження О.Г. Колба. Так, надаючи кримінологічну характеристику злочинів, що вчиняються в УВП, учений пропонує власне визначення особи злочинця та виділяє п'ять підсистем його індивідуальних властивостей:

- а) демографічні ознаки (вік, стать, сімейне становище тощо);
- б) ознаки, що характеризують особистість в аспекті освітнього рівня, знань;

в) ознаки (властивості) морально-психологічного характеру (непорядність, нечесність, безпринципність тощо);

г) ознаки, які характеризують психічні властивості (емоційна нестійкість, внутрішня недисциплінованість тощо);

г) біофізіологічні властивості (стан здоров'я, особливості фізіологічної конституції тощо) [66, с. 245–246].

Учені, які вивчали проблеми виконання покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, справедливо приділяють увагу кримінологічній характеристиці засуджених, які перебувають на обліку в органах пробації. Річ у тому, що вивчення особистості цих засуджених є запорукою належного виконання поставлених перед цим інститутом завдань щодо досягнення мети покарання. Тому, надаючи загальну характеристику особи, персонал органів пробації вивчає насамперед індивідуально-психологічні властивості засуджених, які перебувають у них на обліку.

Серед загальної характеристики таких засуджених провідне місце посідає і соціально-демографічна характеристика, за допомогою якої можна визначити коло проблем, що є найбільш важливими і стосуються роботи, освіти, здоров'я, соціальних зв'язків засуджених, а тому глибоке їх вивчення переконує в необхідності їхнього висвітлення з метою удосконалення правового забезпечення й підвищення ефективності застосування форм і методів профілактично-виховного впливу [11, с. 150].

Аналіз опрацьованих нами джерел доводить, що незалежно від того, скільки існує тверджень серед учених у галузі кримінології і кримінально-виконавчого права щодо основних ознак, притаманних особі злочинця, його соціально-демографічна характеристика залишається однією з важливих та значущих. Однак вона донині є недостатньо дослідженою стосовно засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Відомості про стать, вік, сімейний стан та освітній рівень засудженого до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися

певною діяльністю в запропонованій нами структурі соціально-демографічної характеристики посідають чільне місце. Вивчаючи засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, ми провели анкетування 328 осіб, які відбували цей вид покарання, у семи областях України, що становить 74 % від загальної кількості засуджених до позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Відповідно до ч. 1 ст. 55 КК України, покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю може бути призначене як основне покарання на строк від двох до п'яти років або як додаткове покарання на строк від одного до трьох років. Законодавець не диференціює призначення цього покарання щодо статі. Однак, характеризуючи засуджених за статтю, необхідно враховувати соціальні ролі чоловіка та жінки, що уможливить правильне застосування форм і методів профілактичного, виховного характеру та соціальної адаптації.

Так, при проведенні дослідження визначено, що найбільшу питому вагу становлять засуджені віком від 18 до 25 років (36,7 %), другу – від 25 до 35 років (31,3 %), третю – від 35 до 60 років (29,7 %). (додаток Б). На нашу думку, широке застосування судами цього виду покарання до осіб молодого віку можна пояснити тим, що метою призначення цього виду покарання є відвернення від зайняття тими видами діяльності, з якими пов'язано вчинення злочину, іншими словами, різка й довготривала зміна оточення особи, з метою відчуття нею характеру правообмежень, ефективності виховного впливу, а також запобігання вчиненню нових злочинів у подальшому, що є доцільним саме для цієї вікової групи.

Таким чином, особа усвідомить обсяг моральних та інших страждань, завданих їй відбуванням покарання. Таку позицію підтверджують й окремі автори, оскільки молодь лише з настанням певного віку формує характер, свою соціальну поведінку, яка в подальшому визначає форми її діяльності та соціальне становлення особистості [112, с. 47].

Родинні зв'язки завжди пов'язані з місцем народження та проживання засудженого, а наявність постійного місця проживання є одним зі стабілізуючих антикриміногенних факторів. За результатами анкетування зазначеної категорії осіб визначено, що переважну більшість засуджених становлять жителі міст (57 %), які є громадянами України (83 %). Жителі сільської місцевості становлять 36,7 % від загальної кількості опитаних нами осіб.

Важливо наголосити, що сім'я відіграє важливу роль у житті кожної людини. Не є винятком і засуджені до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Досліджуючи соціально-демографічні дані про цих осіб, ми з'ясували, що майже порівну розподілилися частки між одруженими (24,2 %) та неодруженими (31,3 %), ще 17,2 % перебувають у цивільному шлюбі. Незначна частина осіб, опитаних нами, втратила соціально корисні зв'язки із сім'єю (16,4 %). Серед тих осіб, які зберегли сім'ю, 12,5 % мають дитину, 9,4 % мають двох та більше дітей (додаток Б).

Як видно з результатів анкетування, відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю не позбавляє особу можливості підтримувати постійний зв'язок із рідними та близькими, друзями, родичами.

О.М. Бандурка, Т.А. Денисова, В.М. Трубніков зазначають, що сім'я відіграє важливу роль у житті кожної людини, а особливо вагомою є її важливість для засудженого [5, с. 201].

Освітній рівень є складовим елементом характеристики особи засудженого, який відбуває покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, адже освіта відіграє не останню роль у формуванні не тільки моральних, вольових, а й розумових якостей і значною мірою визначає інтелектуальний та культурний рівень особи. Урахування освітнього рівня засудженого як одного з важливих елементів соціально-

демографічних ознак дає можливість дійти певних висновків щодо ефективності застосування основних засобів виправлення і ресоціалізації.

Як свідчать отримані під час анкетування результати, серед засуджених до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю найбільший відсоток становлять ті, які мають повну середню освіту (38,3 %), а також особи із професійно-технічною освітою (24,2 %). Неповну вищу освіту мають 8,6 %, а повну вищу – 6,3 % засуджених. Таким чином, серед засуджених до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю спостерігається високий показник загальноосвітнього рівня.

Незважаючи на це, залишається доволі значний відсоток тих, які мають неповну середню або початкову освіту (17,9 % і 3 % відповідно). Однією з негативних відмінностей покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю є значне коло правообмежень та відмінність за терміном відбування від інших видів покарань.

Ключовим чинником соціального формування особистості, моральних поглядів і принципів, уміння правильно співвідносити власні інтереси та потреби із суспільними є трудова діяльність. Дані про особу через призму її трудової зайнятості дають змогу судити про інтереси засудженого, а її відсутність вказує на підміну соціально корисної діяльності злочинною. Цей висновок підтверджується такими обставинами: по-перше, існує пряма залежність між наявністю освіти та характером виконуваної роботи до засудження. Так, 49,2 % засуджених працювали до засудження на роботах, які не потребують певної кваліфікації, що відповідає 56,2 % засудженим, які мають лише неповну або повну середню освіту. Решта – це ті, які навчалися або вели паразитичний спосіб життя. На нашу думку, багато в чому ці показники є підґрунтям, на якому після відбування покарання формуються і закріплюються необхідні в суспільстві моральні орієнтири звільнених, їх світоглядна позиція, погляди й особисті установки.

Водночас незайнятість у сфері трудової діяльності, небажання працювати, відсутність легальних джерел прибутку можуть стати активним криміногенним чинником, що дозволяє виділити таких осіб у найуразливішу в криміногенному відношенні соціально несприятливу категорію, яка потребує спеціальних заходів допомоги, корекції та реабілітації після звільнення.

У зв'язку з цим, доцільно пригадати висловлювання С.Х. Шамсунова: «Людина, яка вийшла на волю, здається настільки приниженою за час перебування у в'язниці, що не може знайти придатну роботу; її очікування надто великі, а наполегливості не вистачає» [215, с. 256]. За результатами нашого дослідження, соціальний статус засуджених до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю є диференційованим.

Так, представниками робітничих професій є 49,2 %; не працювали та не навчалися 16,4 %; навчалися у вищих навчальних закладах 17,9 %; приватними підприємцями працювали 7,8 %; не надали відповідь 8,6 %. Отже, соціальний статус засуджених до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю дозволяє зробити висновок про те, що ці засуджені є добре соціально адаптованими, водночас нестійкі соціальні переконання сприяють вчиненню ними злочинів.

Важливого значення для характеристики осіб, засуджених до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, набуває стан їх здоров'я. При узагальненні матеріалів дослідження встановлено, що більшість засуджених до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю мали добрий стан здоров'я (39,1 %); вважають свій стан здоров'я задовільним 29,9 % засуджених. Не визначилися за цим показником 14,8 % опитаних нами осіб. Серед опитаних нами засуджених доволі значний відсоток (10,9 %) становлять інваліди.

Таким чином, засуджені до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю характеризуються нормальним фізичним станом. Отже, слід підтримати І.Л. Жука, що праця засуджених

відрізняється від праці пересічних громадян тим, що головною її метою є виправлення і ресоціалізація [52, с. 71].

Водночас зміст праці осіб, засуджених до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, полягає у зміні їх соціального, психологічного і духовного погляду на працю, формує в засуджених ставлення до дисципліни і до власності. Проте, як свідчить практика виконання цього виду покарання, на роботах за договором засуджених використовують дуже рідко, тому пропонуємо розробити комплексну програму залучення до праці засуджених до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на договірній засаді на підприємствах, в установах чи організаціях усіх форм власності.

Отже, відповідно до результатів дослідження, можна констатувати, що соціально-демографічна характеристика засуджених до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю відіграє значну роль під час прийняття рішенням судом про призначення даного покарання як основного та додаткового, а також має важливе значення для КВІ (органу пробації) при розробленні заходів щодо ефективного виконання даного покарання та при здійсненні запобіжної діяльності з метою недопущення цієї категорією засуджених рецидивних злочинів.

3.2. Кримінально-правова характеристика засуджених до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю та напрями її більш ефективного використання на практиці

Сучасна правова наука постійно перебуває на шляху пошуку вирішення найбільш актуальних та важливих проблемних питань, що виникають під час здійснення різними правоохоронними органами своїх правозастосовних функцій. Не оминули цей пошук і порядок виконання та умови відбування

такого покарання, як позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Поняття кримінально-правової характеристики є багатограним, а іноді й дискусійним. Адже може вести йтися про кримінально-правову характеристику особи, покарання та інші правові інститути. Так, у кримінологічній науці під кримінально-правовою характеристикою особи злочинця розуміють дані про склад вчиненого злочину, спрямованість і мотивацію злочинної поведінки, одноособовий чи груповий характер злочинної діяльності, форму співучасті, інтенсивність кримінальної діяльності, наявність судимостей тощо [92, с. 97].

Особливість цієї характеристики особи злочинця полягає і в тому, що вона дає чітке уявлення про особу злочинця саме з боку кримінального закону і відокремлює якості особи саме з кримінально-правових позицій. Кримінальне право досить жорстко підходить до наявності суб'єктивних ознак і їх значення для правильної кваліфікації та призначення покарання конкретній особі, винній у вчиненні злочину. Це має принципове значення для наявності в діянні ознак складу злочину, без яких неможливий розвиток усіх інститутів кримінального права [76, с. 81].

Також на особливу увагу заслуговує наукова стаття В. Борисова та О. Пащенко, у якій розкривається сутність не тільки кримінально-правової характеристики злочинів, що полягає у відображенні особливостей певного виду злочинів, які мають значення для з'ясування їх природи, суспільної небезпечності, змісту ознак, кримінальної відповідальності та призначення покарання, а й особи злочинця [21, с. 181]. Ми поділяємо думку авторів про те, що питання вивчення особи злочинця – це комплексна, міжгалузева проблема, дослідження якої є предметом кримінології, кримінального права, кримінально-виконавчого права, пенітенціарної педагогіки та психології.

У статті А.А. Вознюка, присвяченій дослідженню поняття та елементів кримінально-правової характеристики загалом, вказується на те, що предметом дослідження цієї характеристики є все те, що входить до предмета кримінального права, а саме: суспільні відносини, що виникають у зв'язку з

учиненням злочину або такі, що виникають у зв'язку з настанням певної відповідальності за вчинення злочину, а також й інші «допоміжні» поняття, що утворюють окремі кримінально-правові інститути, зокрема «склад злочину», «кримінальна відповідальність», «обставини, що виключають злочинність діяння», «примусові заходи медичного характеру» тощо [26, с. 155]. Тому цілком погоджуємося з позицією автора, який визначає кримінально-правову характеристику як систему відомостей про злочин та інші категорії, пов'язані з кримінальною відповідальністю за його вчинення; це характеристика певного об'єкта в системі КК (кримінально-правової науки) або крізь призму його норм та інститутів.

Отже, доцільно виділяти кримінально-правову характеристику злочину та кримінально-правову характеристику інших категорій кримінального права. Розглянемо позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю в контексті кримінально-правової характеристики.

Так, у ст. 55 КК України, присвяченій покаранню у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, не міститься його законодавчого поняття, на відміну від інших кримінально-правових норм Загальної частини КК, якими передбачено інші види покарань. Для визначення поняття, змісту та сутності цього виду покарання необхідно передусім ґрунтуватися на загальному понятті покарання.

Чинним КК України вперше сформульовано загальне поняття покарання та визначено його мету. Відповідно до ч. 1 ст. 50 КК України, покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого.

У теорії кримінального права виділяють три групи ознак, які характеризують покарання: 1) ознаки, що характеризують сутність покарання; 2) ознаки, що характеризують зміст покарання; 3) ознаки, що характеризують форму покарання.

1. Ознаки, що характеризують сутність покарання, до яких слід відносити ті ознаки, які дозволяють відмежувати покарання від інших заходів державного примусу, тобто такі, що в сукупності характеризують покарання:

а) покарання є реакцією держави на злочин (ч. 1 ст. 11 КК України), тобто на винно вчинене суспільно небезпечне діяння, передбачене КК України. Покарання не може застосовуватись за вчинення інших правопорушень – цивільно-правових, дисциплінарних та адміністративних проступків;

б) покарання може бути передбачено лише КК України;

в) покарання застосовується лише до фізичної особи, яка досягла мінімального віку настання кримінальної відповідальності за відповідний злочин і є осудною;

г) покарання застосовується лише до особи, яка винно вчинила злочин. Згідно із законодавством України про кримінальну відповідальність, вчинення суспільно небезпечного діяння без вини не може нести покарання, хоча допускає цивільно-правову відповідальність, зокрема, для власника джерела підвищеної небезпеки;

е) покарання призначається лише за вироком суду. Покарання не може бути призначено органом законодавчої або виконавчої влади; покарання за злочин не може бути призначено навіть іншим судовим рішенням, ніж обвинувальний вирок суду (ч. 1 ст. 62 Конституції України);

є) покарання передбачає судимість. Жодні інші заходи кримінальної відповідальності та заходи примусу не можуть призвести до негативних наслідків судимості, передбачених ст. 88 КК України;

ж) покарання полягає в позбавленні або обмеженні найбільш суттєвих (у тому числі конституційних) прав і свобод людини. Жодні інші заходи юридичної відповідальності не можуть передбачати, наприклад, довічне позбавлення волі.

2. Ознаки, що характеризують зміст покарання:

а) покарання є заходом державного примусу, тобто певним засобом досягнення встановленої законом мети;

б) покарання є примусовим заходом, тобто вплив здійснюється навіть проти волі особи, визнаної винною у вчиненні злочину. Бажання особи понести те чи інше покарання суд не враховує;

в) покарання – це позбавлення прав і свобод, тобто повне їх відчуження або обмеження прав і свобод, тобто встановлення умов застосування останніх, встановлення або звуження меж їх дії.

За своїм змістом покарання завжди є карою за вчинений злочин, що полягає в передбачених КК позбавленні або обмеженні прав і свобод особи, яка вчинила злочин, оскільки іншим чином здійснити примусовий вплив на цю особу неможливо. Його застосування передбачає заподіяння засудженій особі моральних страждань, а також позбавлення її певних благ, обмеження прав та інтересів. При цьому суворість застосованого покарання має відповідати ступеню небезпеки вчиненого злочину й особі винного.

3. Ознаки, що характеризують форму покарання:

а) покарання може здійснюватися лише у формах (видах), передбачених ст. 51 КК України. Суд не може призначити покарання, вид якого прямо не передбачений КК України;

б) покарання не може мати форму катування, бути жорстоким або таким, що принижує людську гідність. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, як і будь-яке інше покарання, не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність, хоча засуджений, відбуваючи покарання, відчуває певний дискомфорт і переживає, відповідно до виду покарання, страждання морального характеру.

Окремі вчені слушно наголошують на існуванні деяких інших ознак загального характеру, властивих покаранню, а саме: а) примусова сила закону про кримінальну відповідальність у частині визначення меж покарання має передумовою визнання її широкими верствами населення; визнання авторитету закону про кримінальну відповідальність всіма тими, кому він адресований, та його спроможність гарантувати спокій людині та безпеку держави й суспільства; б) покарання – це негативна оцінка й осуд винного та його діяння

судом від імені держави; в) покарання має бути справедливим, тобто відповідати тяжкості вчиненого злочину і безпеці самого злочинця, незалежно від його становища в суспільстві [104, с. 234–235].

Відповідно до положення, що кожному виду покарання мають бути притаманні всі ознаки загального поняття покарання, Д.С. Шиян доходить висновку, що ці ознаки мають бути властиві й позбавленню права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як одному з видів покарань, оскільки воно є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні або позбавленні прав і свобод засудженого (у припиненні права засудженого обіймати посади або займатися діяльністю, з використанням яких ним було вчинено злочин, на строк, визначений вироком суду) [219, с. 48].

Поняття та зміст досліджуваного покарання у КК України та постановах Пленуму Верховного Суду України не визначені. І це зумовлює необхідність у їх з'ясуванні та дослідженні. Також окремого дослідження потребує й питання про зміст покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. У теорії кримінального права про нього висловлено суперечливі думки, не вирішене воно в законодавстві, у зв'язку із цим, судова практика зазнає серйозних труднощів [136].

Ключовим у характеристиці змістовного наповнення покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю є наявність низки заборон. Уперше спробу класифікації заборон було здійснено ще за радянських часів [88, с. 15]. Умовно їх можна поділити на три групи. Першу групу становлять заборони обіймати певні посади. До другої групи заборон належать заборони на зайняття професійною діяльністю, а до третьої – заборони на зайняття непрофесійною діяльністю.

Проте питання про зміст покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю в теорії кримінального права

сприймається неоднозначно, передусім дискусійно. Головна полеміка точиться навколо термінологічного аспекту [88, с. 20; 117, с. 268].

Сучасні українські дослідники мають власне бачення змісту цього виду покарання, яке, на їхнє переконання, впливає із законності обіймання певної посади або заняття певною діяльністю, права на які позбавляється засуджений вироком суду [219, с. 52]. Адже термін «припинення права» повною мірою відображає зміст досліджуваного покарання, оскільки припинити можна лише ті права, якими особа володіла законно. Термін «позбавлення» прав більш ширший; охоплює як припинення прав та позбавлення можливості набуття такого права в подальшому. Тому недоцільно особу позбавляти права в майбутньому, якщо вона не мала такого права в реальності.

Позбавити цю особу такого права неможливо, оскільки відсутня основна підстава призначення покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю – вчинення злочину з використанням займаної посади або у зв'язку із зайняттям певною діяльністю. Відповідна стаття 55 КК України не обмежує коло посад і видів діяльності, права обіймати які або займатися якими засуджений може бути позбавлений за вироком суду.

У зв'язку з цим, позбавлення права обіймати певні посади полягає у припиненні на визначений судом строк права перебування на посадах в державних органах та їх апараті, в органах місцевого самоврядування або на посадах підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, якщо надані за посадою повноваження особа використовувала для вчинення злочину.

Згідно з п. 4 ч. 1 ст. 2 нової редакції Закону України «Про державну службу», посада державної служби – визначена структурою і штатним розписом первинна структурна одиниця державного органу з установленими відповідно до законодавства посадовими обов'язками в межах повноважень, визначених частиною першою ст. 1 цього Закону [140].

Однак це поняття стосується лише державної служби й обмежується лише колом посад у державних органах та їх апараті. Проте це поняття слід розглядати в декількох значеннях: по-перше, соціальна сутність посади

виявляється в зумовленні характеру, обсягу і меж взаємовідносин між службовцями та іншими учасниками управлінського процесу; по-друге, правовий аспект посади полягає в тому, що вона містить певну частину компетенції державних органів, підприємств, установ, організацій різних форм власності – посадових повноважень; по-третє, організаційний аспект посади – це частина структурного підрозділу державних органів, підприємств, установ, організацій різних форм власності [134, с. 350].

Позбавлення права обіймати певні посади призначається особам, які обіймають посади на будь-яких підприємствах, в установах і організаціях, незалежно від їх форми власності. Ці посади можуть бути оплачувані й неоплачувані, постійні й тимчасові, штатні й позаштатні, виборні й ті, що заміщуються за призначенням, керівні й рядові тощо. Залежно від критеріїв поділу на види посад, право обіймати які може бути позбавлений судом засуджений, позбавлення права обіймати певні посади аналогічно можна класифікувати на відповідні підвиди.

Закон також не обмежує видів діяльності, права на які може бути позбавлений судом засуджений [98, с. 148]. До переліку діяльності, права на яку може позбавити суд, належать: службова, неслужбова, професійна, непрофесійна, трудова, нетрудова, підприємницька або інша діяльність (наприклад, зайняття полюванням, керування особистим автотранспортом). Позбавлення права займатися певною діяльністю поширюється не тільки на службову та професійну, а й на іншу діяльність, що регламентується відповідними правилами, які передбачають конкретні права та обов'язки. Надамо коротку характеристику зазначеним підвидам діяльності.

Службова діяльність – це постійне або тимчасове здійснення функцій представників влади, постійне або тимчасове виконання на підприємствах, в установах чи організаціях, незалежно від форми власності, організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, або виконання таких обов'язків за спеціальним повноваженням. Вона включає в себе управлінську, іншу, органічно пов'язану з управлінською, часто підлеглу їй або

обслуговуючу її, юридично значиму для інших людей діяльність, безпосередньо не спрямовану на виробництво матеріальних благ чи надання матеріальних послуг, а також інтелектуальне і документальне обслуговування діяльності інших людей [180, с. 14–15].

Під професійною діяльністю в літературі розуміється вид діяльності, для здійснення якої необхідна професійна підготовка, або ця діяльність включає в себе види робіт, які вимагають спеціальної підготовки чи які дозволяють вчиняти певні дії або приймати рішення, характер яких встановлюють нормативно-правові акти.

Одним із видів діяльності, права займатися якою позбавляє суд при призначенні досліджуваного виду покарання, є підприємницька діяльність. Згідно зі ст. 42 Господарського кодексу України, підприємницька діяльність – це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку [30].

Особи, яким суд заборонив займатися певною діяльністю, не можуть бути зареєстровані як підприємці з правом здійснення відповідного виду діяльності до закінчення терміну, встановленого вироком суду. Тобто особам, яких суд позбавив права займатися підприємницькою діяльністю, і які намагаються зареєструватися як суб'єкти підприємницької діяльності, має бути відмовлено в державній реєстрації до закінчення строку, встановленого вироком суду.

Діяльність, що регламентується відповідними правилами, які передбачають конкретні права та обов'язки, поширюється на певних осіб, які повинні дотримуватися цих правил. Вони встановлюються законами, постановами, наказами, інструкціями, правилами тощо. Порухення або неналежне їх дотримання під час діяльності, що вони регламентують, спричиняє припинення права нею займатися.

Позбавлення права займатися певною діяльністю поширюється на право займатися не будь-якою діяльністю, а лише службовою або професійною

діяльністю, або іншою діяльністю, регламентованою лише відповідними правилами, що надають певні права чи встановлюють певні обов'язки.

Тому позбавлення права займатися певною діяльністю полягає у припиненні на визначений судом строк права на службову або професійну діяльність, чи іншу діяльність, регламентовану відповідними правилами, якщо її здійснення пов'язане із вчиненням злочину.

При цьому позбавлення права займатися певною діяльністю передбачає й заборону для засудженого обіймати посади, пов'язані зі здійсненням такої діяльності. Наприклад, особа, засуджена до позбавлення права займатися лікарською діяльністю, не може працювати на посаді завідувача лікарні.

У теорії кримінального права немає заперечень щодо визначення місця позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю в системі покарань, оскільки усталеність поглядів на цю проблематику чітко сформувала місце зазначеного виду покарання в системі покарань. Серед дванадцяти видів покарань він перебуває за ступенем порівняльної суворості лише на третьому місці, а отже, воно є відносно не суворим видом покарання.

На думку В.І. Тютюгіна, ступінь суворості має встановлюватись і в процесі індивідуалізації покарання, коли конкретний його захід обирає суд з урахуванням не тільки загальних положень ст. 51, 65 КК, а й на основі всебічної оцінки обставин справи, особистісних особливостей і ціннісних орієнтацій засудженого [183, с. 52].

У теорії кримінального права важливого значення набуває необхідність проведення класифікації покарань із метою їх подальшого дослідження та удосконалення механізму застосування. Так, згідно зі ст. 51 КК України, покарання можливо класифікувати за певними видами. На думку авторів підручника з кримінального права, критеріями класифікації покарань можуть виступати: а) їх юридична значущість; б) зв'язок з ізоляцією від суспільства; в) наявність чи відсутність обмежень майнового характеру; г) суб'єкт, до якого застосовується покарання; д) можливість визначення строку покарання; е) можливість чи неможливість призначення певного виду покарання у

випадках, коли воно не передбачене санкцією статті Особливої частини КК [77, с. 257–258].

Водночас І.Г. Богатирьов пропонує таку загальну класифікацію кримінальних покарань: покарання у виді позбавлення волі; покарання, не пов'язані з позбавленням волі; кримінально-правові санкції [8, с. 8]. Він також пропонує поняття «кримінальні покарання, не пов'язані з позбавленням волі», визначити як види покарань, що за своїм статусом не позбавляють особу, яка вчинила кримінальний злочин, соціальних зв'язків, роботи, сімейних відносин, і їх виконання передбачає створення необхідних умов для досягнення мети покарання [9, с. 128], що є правильним.

Загалом погоджуючись із наведеною класифікацією покарань, запропонованою шановним ученим, зауважимо, що термін «кримінально-правові санкції», віднесений професором І.Г. Богатирьовим до однієї з класифікаційних груп покарань, є не зовсім вдалим, адже будь-яке покарання є частиною кримінально-правової санкції як частини кримінально-правової норми (поряд із гіпотезою та диспозицією). У цьому контексті більш правильно розглядати покарання, не пов'язані з позбавленням волі (серед яких і позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю), та кримінально-правові заходи, не пов'язані з позбавленням волі (зокрема, звільнення від відбування покарання з випробуванням).

Обмеження особи права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю може бути результатом не тільки засудження її до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, а й наслідком судимості або колишнього засудження особи. Відомо, що одним із наслідків судимості є заборона особі, у деяких випадках, обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. При цьому в одних випадках ці заборони можуть мати місце за наявності в особи судимості, що виникла у зв'язку із вчиненням будь-якого злочину. В інших випадках позбавлення права обіймати певні посади виникає в особи у зв'язку з наявністю в неї судимості за вчинення

злочину певного виду (умисного, корисливого), або засудження до певного виду покарання (позбавлення волі на певний строк).

Тобто наслідки судимості полягають у тому, що вона також є перешкодою для обіймання певних посад та заняття певними видами діяльності. Інші випадки стосуються не судимості, але пов'язані із засудженням особи за вчинення злочину раніше.

Досліджуючи зміст покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, вчені доходять думки про те, що воно фактично включає два відносно самостійних види покарань: позбавлення права обіймати певні посади та позбавлення права займатися певною діяльністю. Зокрема, Т.А. Денисова зазначає, що відмінність між позбавленням права обіймати певні посади і позбавленням права займатися певною діяльністю полягає в тому, що перше позбавляє засудженого права бути, наприклад, посадовою особою тієї чи іншої категорії, тоді як заборона займатися певною діяльністю пов'язана з неможливістю для засудженого працювати в тій чи іншій галузі державного, господарського або громадського життя, навіть і не як посадова особа [39, с. 35].

На перевагу того, що позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю включає два відносно самостійних види покарань, свідчить неможливість їх складання за сукупністю злочинів або вироків і виконання їх самостійно, паралельно, зауважує Д.С. Шиян. Він також пропонує у всіх санкціях Особливої частини КК зазначати одне найменування цього виду покарання, або ж доцільніше внести вказівку на ці спеціальні види «позбавлення права...» у ст. 51, 55 КК України й закріпити зміст покарання у виді «позбавлення права...» у ст. 55 КК у такій редакції: «Позбавлення права обіймати певні посади полягає у припиненні на визначений судом строк права перебування на посадах в державних органах та їх апараті, в органах місцевого самоврядування або на посадах підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, якщо надані за посадою повноваження використовувала особа для вчинення злочину» [219, с. 87–89].

Ще один важливий момент у кримінально-правовій характеристиці покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю належить до одного з найбільш дискусійних питань науки кримінального права – питання кари. З огляду на це, кара щодо засудженого здійснюється завжди, коли застосовується покарання. Вона є не тільки метою, а й сутністю будь-якого виду покарання, у тому числі позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, і виявляється, передусім, у самому факті засудження особи, у негативній суспільно-моральній оцінці поведінки винного, що міститься у вироку, а також у тих обмеженнях і позбавленнях фізичного, матеріального й морального характеру, які зазнає особа при засудженні та відбуванні покарання [75, с. 181; 53, с. 60].

Негативна суспільно-моральна оцінка виступає суттєвим елементом кари будь-якого покарання, спричиняє засудженому страждання морального характеру, змушує його іноді переглянути свої життєві позиції, відмовитися від шкідливих звичок та поглядів. Однак кара в такому виді покарання, як «позбавлення права...», має притаманні тільки йому особливості, які полягають у тому, що суд (орган держави) позбавляє особу тих прав, які надані й гарантовані самою державою.

Один із перших дослідників покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю В.І. Тютюгін зазначав, що основу каральної сутності цього виду покарання становить як позбавлення засудженого конкретних суб'єктивних прав (права на заняття певною діяльністю і пов'язаних з їх здійсненням прав і повноважень), так і тимчасове обмеження його правоздатності – можливості вільного вибору посади, професійної діяльності або іншого виду занять [182, с. 16–17].

Однак КК України визначає крім кари й інші прояви мети покарання. Два інших прояви мети покарання є бажаними, але досягаються не завжди. Доказом цього є численні випадки вчинення нових злочинів особами, які вже відбули покарання, а також зростання рівня злочинності або ухилення від відбування покарання.

За даними Л.Г. Бандолі, серед засуджених до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, які ухиляються від відбування покарання, лише інколи трапляються особи, які мали проблеми із законом до засудження. Найбільш поширеним видом стягненням, що застосовувалося до цієї категорії осіб, є письмове попередження про притягнення до адміністративної або кримінальної відповідальності за вчинення протиправних дій.

Також дослідниця наголошує, що серед засуджених, схильних до такої протиправної поведінки, як ухилення від відбування покарання, більше 1/3 зазначеної категорії осіб притягалися до адміністративної відповідальності за порушення громадського порядку (19,5 %), дисциплінарної відповідальності за запізнення та невихід на роботу (17,9 %), матеріальної (6,1 %). При цьому до 65,1 % осіб застосовувалися заходи попередження, до 28,1 % вони застосовувалися неодноразово, 34,8 % осіб не піддавалися такому впливу. З більшою частиною вивчених осіб (55,7 %) у КВІ проводилися профілактичні бесіди у виді заслуховування у КВІ [3, с. 183].

На відміну від покарань, покликаних виправляти засуджених на основі залучення до праці, покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю передбачає примусове звільнення засудженого від виконуваної роботи або діяльності. Саме в цьому, на нашу думку, полягає найбільш значима його відмінність від інших покарань, пов'язаних з обмеженням певних прав. Особа, до якої застосовано цей вид покарання, не позбавляється права на працю взагалі, а може бути працевлаштована на іншу роботу чи займатися іншим видом господарської діяльності.

Загалом, виправний вплив покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю полягає в його змісті й у тому, що засуджений, втративши можливість продовжувати виконання колишніх службових або професійних функцій, відчуває негативну оцінку своєї протиправної поведінки з боку суспільства.

Важливим для кримінально-правової характеристики є з'ясування співвідношення кількості статей КК України, в яких передбачене покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Адже така інформація дає можливість робити висновки щодо доцільності та ефективності правозастосовної практики застосування судами України цього виду покарання. Як свідчать офіційні дані (ДПтС України за останні п'ять років, по 1 жовтня 2015 р. включно), цей вид покарання було застосовано до 110 577 осіб. Найбільший сплеск застосування позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю припадає на 2012–2013 рр., протягом яких щорічно призначалося понад 10000 покарань.

За результатами порівняльного аналізу із даними дисертаційного дослідження Д.С. Шияна [219, с. 201], за останні десять років кількість призначених покарань у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю залишається сталою – з різницею близько 1000 вироків. Однак, на думку С.В. Черкасова, цей вид покарання, незважаючи на високе профілактичне значення, використовується явно недостатньо, що викликає необхідність розширення законодавчих можливостей призначення цього виду покарання і створення налагодженого механізму його виконання [213, с. 13].

Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як основне і додаткове покарання передбачено в санкціях 114 статей Особливої частини, які включено в 16 розділів Особливої частини КК України. Це зумовлює необхідність розгляду досліджуваного покарання в контексті його кримінально-правової характеристики через призму вивчення його застосування в санкціях статей Особливої частини КК України. Санкція завжди відповідає за результат аналізу диспозиції норми кримінального права, а тому слід приділяти належну увагу їх дослідженню. Зауважимо, що відмінною ознакою санкції має бути її справедливість. Такою визнають санкцію, яка не лише відповідає тяжкості описаного в законі злочинного діяння, а й узгоджується із санкціями, передбаченими за вчинення інших злочинів, крім

того, дає суду можливість індивідуалізувати покарання з урахуванням усіх можливих варіантів учинення злочину в реальній дійсності [61, с. 135].

З огляду на це зазначимо, що позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю належить до покарання, яке, згідно з КК України, може бути призначене як основне, і як додаткове. Залежно від виду санкцій, у них може міститися вказівка на два або більше видів основних покарань, з яких суд може призначити лише одне.

Додаткове покарання може бути абсолютно або відносно визначеним. Додаткове покарання, у тому числі позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, може бути також обов'язковим або факультативним. Питання про необхідність призначення додаткового обов'язкового покарання вирішене в самому законі (санкції) і полягає в тому, що на суд покладено обов'язок його призначення.

При застосуванні таких санкцій відмова від призначення зазначеного в них обов'язкового додаткового покарання допускається лише за наявності підстав, передбачених ст. 69 КК України. Рішення суду про відмову від призначення такого додаткового покарання має бути обов'язково мотивоване у вироку, в якому робиться посилання на ч. 2 ст. 69 КК України. У теорії кримінального права питання про доцільність призначення факультативного додаткового покарання вирішується на розсуд суду з урахуванням обставин конкретної справи, даних про особу винного і з обов'язковим мотивуванням у вироку прийнятого судом рішення.

Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як основного виду покарання передбачається лише в альтернативних санкціях Особливої частини КК України. Як основний вид покарання воно поєднується з такими основними видами покарань, як: штраф, обмеження волі; виправні роботи. Основне покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю в санкціях статей, частин статей Особливої частини КК України поєднується з додатковими покараннями у виді штрафу.

Зважаючи на встановлений у ст. 51 КК України розподіл (класифікацію) усіх видів покарань на менш і більш суворі, у переважній більшості санкцій норм Особливої частини КК України спостерігається позиція законодавця до розташування видів покарань від менш суворого до більш суворого. Переважна більшість санкцій кримінально-правових норм починаються з більш м'якого виду покарань і меншого його розміру, встановленого законодавцем залежно від типової суспільної небезпеки цього злочину, і закінчується суворішим видом та більшим його розміром. У такому випадку суд, обираючи із санкції вид покарання для призначення, може бачити їх порівняльну характеристику та налаштований на вирішення питання щодо призначення менш суворих видів покарань. Однак ця вимога в деяких випадках, пов'язаних із покаранням у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, не дотримується [219, с. 97–98].

Про недосконалість застосування цього виду покарання в санкціях норм Особливої частини КК свідчать зазначають такі вчені, як В.К. Дуюнов та О.Л. Цвєтинович, які вважають, що із санкцій статей Особливої частини КК доцільно виключити наявні там поєднання позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю з основними покараннями, які явно не відповідають вимогам, пропонованим до їх поєднання: наприклад, поєднання цього покарання з виправними роботами й штрафом [44, с. 80].

У санкціях норм Особливої частини КК України види покарань мають бути розташовані відповідно до основних принципів побудови санкцій, ураховуючи систему покарань, визначену в ст. 51 КК України, та виходячи з розміщення видів покарань у цій системі, – від менш суворих до більш суворих та їх розмірів від менших до більших; додаткові покарання в санкціях мають бути зазначені саме після основних також за цим самим критерієм [217, с. 64–68].

Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю належить до спеціальних покарань, оскільки застосовується не до будь-якого суб'єкта, а лише до тих осіб, які на момент вчинення злочину

обіймали ті посади чи займалися тією діяльністю, з якими був пов'язаний вчинений злочин. Це вид покарання як основне та як додаткове може бути призначено лише суб'єктові зі спеціальними ознаками, якими мають бути: обіймання певної посади або заняття певною діяльністю і з якими був пов'язаний вчинений злочин.

Це пояснюється тим, що у складах злочинів, у яких передбачений спеціальний або конкретний суб'єкт, ознаками якого є використання посади, що обіймається, або діяльності, якою займається для вчинення злочину, для суду є можливість позбавити засудженого права на обіймання певної посади або заняття певною діяльністю, якщо він використовував їх для вчинення злочину.

Вчинення злочину загальним суб'єктом без спеціальних ознак, які пов'язуються з обійманням певної посади або зайняттям певною діяльністю, унеможливорює призначення такого покарання, оскільки в цьому випадку відсутня основна підстава його призначення – вчинення злочину з використанням певної посади або у зв'язку з певною діяльністю.

Однак, на думку, Д.С. Шияна, у нормах Особливої частини КК є певна нелогічність. В окремих випадках цей вид покарання встановлено за злочини із загальним суб'єктом і, навпаки, іноді за злочини зі спеціальним суб'єктом він узагалі не передбачений. Учений наводить приклад: «... ч. 1 ст. 323 КК передбачена кримінальна відповідальність за спонукання неповнолітніх до застосування допінгу, і в санкції, крім штрафу, «позбавлення права...» встановлено як основне покарання на строк до трьох років. Однак суб'єкт цього злочину загальний» [219, с. 103].

Чинний КК України містить низку норм зі спеціальними суб'єктами, ознаками яких є використання посади, що обіймається, для вчинення злочину. Проте в санкціях цих норм покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю взагалі не встановлено.

Поряд із нормами, у яких суб'єкт злочину – загальний, у КК України існують норми, у яких суб'єкт злочину може бути як загальним, так і

спеціальним. Такими нормами є насамперед ті, що акумулюють у собі інші частини цієї самої статті КК України, в одних з яких передбачено загальний суб'єкт, а в інших – спеціальний; або в яких, поряд з іншими кваліфікуючими ознаками, містяться ознаки спеціального суб'єкта: вчинення злочину службовою особою чи шляхом зловживання службовим становищем.

До ознак кримінально-правової характеристики можливо віднести й ефективність виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Як слушно зауважують дослідники цього питання, головними причинами наявності проблем із реалізацією вказаного покарання на практиці є недотримання суб'єктами й учасниками виконання покарання своїх обов'язків.

Це виявляється в тому, що, з одного боку, засуджені продовжують займатися забороненою діяльністю або обіймати заборонені посади, найчастіше за згодою посадових осіб підприємств, установ і організацій, які повинні виконувати вимогу вироку; з іншого – працівники кримінально-виконавчих інспекцій формально ставляться до обов'язків контролювати виконання вимог вироку і не здійснюють його на належному рівні, що обумовлює зазначені порушення з боку засуджених; внутрішня причина злочинної поведінки при виконанні покарань без позбавлення й обмеження волі (криміногенна мотивація ухилення від покарання з переважно корисливою або агресивною спрямованістю); зовнішньою причиною злочинної поведінки під час виконання покарань без позбавлення й обмеження волі є криміногенна ситуація бездоглядності, тобто відносно тривалий стан відсутності за засудженим нагляду, контролю, виховного впливу з боку органів, що виконують покарання, тривалість якого часто визначається періодом виконання покарання [33, с. 24; 166, с. 190].

Закінчуючи розгляд кримінально-правової характеристики покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, варто констатувати, що здобутки науки кримінального права мають

зосереджувати в собі прикладний аспект розв'язаного наукового завдання. У цьому контексті при розгляді кримінально-правової характеристики цього виду покарання можна погодитись та підтримати позицію окремих учених, які наголошують на тому, що з метою диференціації кримінальної відповідальності та підвищення ефективності призначення покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю необхідно виходити з положень про те, що воно:

1) як основне або як додаткове покарання має бути встановлено в санкціях тих кримінально-правових норм, у яких воно безпосередньо пов'язане зі складом злочину, тобто коли використання певної посади або певної діяльності при вчиненні злочину або безпосередньо вказане в диспозиції норми, або випливає з її змісту (коли на це вказує суб'єкт злочину або об'єктивна сторона (суспільно небезпечне діяння), визначені в диспозиції норми);

2) як основне або як додаткове покарання має бути встановлено лише в санкціях тих норм, у яких передбачено спеціального суб'єкта, який може вчинити злочин у зв'язку з особливостями суспільно небезпечного діяння лише з використанням певної посади або певної діяльності;

3) як додаткове обов'язкове покарання має бути встановлено за вчинення злочинів, у яких неможлива співучасть, тобто за вчинення необережних злочинів, а як додаткове факультативне – за вчинення злочинів, у яких можлива співучасть, тобто за вчинення умисних злочинів;

4) може бути призначене як додаткове покарання за конкретним кримінальним провадженням з урахуванням його обставин із посиланням на ч. 2 ст. 55 КК України, якщо на це є підстави та якщо позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю не випливає зі складу злочину [219].

3.3. Кримінально-виконавча характеристика засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, та головні напрями її реалізації в діяльності органу пробації

Кримінально-виконавче законодавство на сьогодні, на жаль, не оперує таким поняттям, як «кримінально-виконавча характеристика засудженого». Однак у теорії кримінально-виконавчого права ця характеристика має своє закріплення. Це пояснюється догматичним підходом до існуючих загальноприйнятих юридичних характеристик.

Прийняття у 2003 р. чинного КВК України зумовило розвиток нової віхи у кримінально-виконавчій політиці держави і стало поштовхом для активізації зусиль щодо подальшого реформування системи виконання покарань. Однак, незважаючи на відсутність у кримінально-виконавчому законодавстві зазначеної правової категорії, серед науковців існує думка про необхідність її запровадження в науково-понятійний апарат [14, с. 208].

Серед останніх наукових робіт є певний відсоток тих, які присвячено саме кримінально-виконавчій характеристиці окремих видів покарань [34; 163; 168; 211], що підтверджує її актуальність і значимість для покращення виконання кримінальних покарань. Тому, даючи кримінально-виконавчу характеристику засудженим, які відбувають покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, маємо вирізнити найбільш значимі ознаки в її структурі, для чого необхідно звернутися до її витоків та правової природи.

Історія становлення цього поняття бере свій початок із проведення спеціальних переписів засуджених, які проводилися за часів Радянського Союзу. Саме наукові праці, опубліковані за результатами цих переписів, дають змогу визначити ознаки, притаманні для кримінально-виконавчої характеристики, та з'ясувати її значення для процесу виправлення і ресоціалізації засуджених як кінцевої мети виконання та відбування покарання.

Проаналізувавши основні праці, що збереглися та присвячені характеристиці засуджених, які відбували покарання у виправно-трудових колоніях різних видів режиму, ми помітили певні спільні ознаки, які можемо віднести до елементів характеристики засуджених у процесі відбування ними покарання.

До таких складових належать: місце вчинення злочину; відбуття засудженими строку покарання; трудова зайнятість засудженого; поведінка в період відбування покарання; ставлення засудженого до заборон у період відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

В аспекті вивчення правової природи кримінально-виконавчої характеристики засуджених не можемо не звернути увагу на той факт, що вона впливає безпосередньо на процес виконання покарання і несе в собі відбиток одного з елементів мети покарання – виправлення засудженого. Із цієї позиції вбачається цікавим визначення характеристики засудженого у процесі відбування покарання як пенітенціарної.

Саме такої думки дотримуються О.М. Ігнатова, А.П. Дяченко та О.Б. Борисова. Під нею розуміється підсумковий результат процесу виправлення і перевиховання засуджених, який дає адміністрації виправно-трудової колонії підстави вважати, що процес виправлення повністю завершений і засуджені перевиховані в дусі сумлінного ставлення до праці, точного виконання законів і поваги до правил соціалістичного співжиття [57, с. 30].

На нашу думку, такий підхід є найбільш цікавим, оскільки повною мірою відображає змістовне навантаження, яке повинна містити в собі ця характеристика. Відповідно до того, що засуджені до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю перебувають на обліку органів пробації відносно тривалий проміжок часу, постає, на нашу думку, важлива проблема щодо застосування усіх заходів виховного характеру, передбачених чинним КВК України, до цієї категорії засуджених.

Ми вже зазначали, що кримінально-виконавча характеристика є недостатньо дослідженою порівняно з іншими характеристиками, що використовуються при дослідженні особи, яка вчинила злочин. Проте в інструментарії науковця, який досліджує виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, на сьогодні немає такої категорії, яка дала б уявлення про перебіг цього процесу та поєднання його з виховним впливом на засудженого. Саме тому приділяємо увагу кримінально-виконавчій характеристиці.

Уперше на монографічному рівні професор І.Г. Богатирьов окреслив шляхи розвитку наукових досліджень у галузі кримінально-виконавчого права і наголосив на необхідності введення до науково-понятійного апарату нового поняття – кримінально-виконавчої характеристики кримінальних покарань. В основу такої характеристики покладено два інститути: інститут виконання покарання та інститут відбування покарання, оскільки зміст цих інститутів полягає у визначенні порядку та умов виконання і відбування того чи іншого виду покарання, реалізації мети покарання, повного та всебічного вивчення особи засудженого [15, с. 40–41].

Цікавою є позиція С.В. Царюка, який зазначає, що кримінально-виконавча характеристика повинна охоплювати як суспільні відносини, пов'язані з органами й УВП (виконання), так і безпосередньо засуджених, які відбувають покарання згідно з вироком суду (відбування) [210, с. 75].

Таким чином, цілковито виправдовуючи призначення Міністерства юстиції України як органу, що здійснює єдину державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробації й виконує завдання, зазначені в ч. 1 ст. 1 КВК України [10, с. 37], автор наводить власне визначення та структуру такої характеристики, включаючи до неї такі елементи: соціально-демографічні, соціально-психологічні ознаки засудженого, правовий статус засудженого, умови відбування покарання та ступінь виправлення засудженого.

О.І. Богатирьова вбачає, що кримінально-виконавча характеристика покарання являє собою складний аналітико-пізнавальний процес, метою якого є

усебічне вивчення порядку й умов виконання та відбування покарання. Основними елементами такої характеристики автор визначає місце відбування покарання засудженою особою, ставлення її до суспільно корисної праці, поведінку засудженого під час відбування покарання, ступінь його виправлення.

Доцільність запровадження у діяльність органів пробації такої характеристики на засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, обґрунтовано тим, що це матиме бажані позитивні наслідки у вивченні особи засудженого та забезпечить щодо неї ефективний і тривалий виправний вплив.

Підсумовуючи викладене в контексті розуміння кримінально-виконавчої характеристики окремими дослідниками в галузі кримінально-виконавчого права, можна зробити висновок, що кримінально-виконавча характеристика є важливим інструментом під час проведення нашого дослідження. Запропонована нами модель кримінально-виконавчої характеристики дає можливість з'ясувати ті суперечливі моменти, які викликають труднощі щодо забезпечення дотримання прав засуджених до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Насамперед, ці труднощі виникають тоді, коли засудженій особі не роз'яснюються її права та обов'язки. Так, серед опитаних нами засуджених до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю лише 60,8 % ознайомили з їхніми правами персоналом органів пробації; у 23,6 % випадках – розповіли інші засуджені; 9,4 % – дізналися з інших джерел. Така ситуація свідчить про неналежну організацію роз'яснювальної роботи із цими засудженими персоналом органів пробації.

Отже, правове становище засудженого до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю практично визначає характер правовідносин між персоналом органу пробації, який виконує це покарання, та засудженим, який його відбуває; такі правовідносини

виникають на основі прав та обов'язків, встановлених у кримінально-виконавчому законодавстві.

На цій підставі визначається і зміст усієї діяльності щодо досягнення мети покарання та кримінально-виконавчого законодавства. Правовий статус засуджених до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю має свої особливості, які характеризуються відсутністю у його структурі такого правового інституту, як законні інтереси, оскільки законодавець приділяє значну увагу певному колу правообмежень засудженого, визначеного вироком суду.

Таким чином, розглядаючи умови відбування покарання як складового елементу кримінально-виконавчої характеристики, пропонуємо дотримуватися змісту умов відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Окремі фахівці пропонують введення кримінально-виконавчої характеристики на початковому етапі відбування покарання засудженими [14, с. 158] як складової частини комплексу заходів із початкового вивчення засуджених. Вважаємо таку пропозицію не досить вдалою, оскільки на початковому етапі ще зарано робити висновки про наміри засудженого на майбутнє. На наше переконання, така характеристика триває в часі, тобто поширюється на весь строк перебування засудженого на обліку органу пробачії, а отже, відображатиме зрушення в поведінці засудженого, ставленні до правообмежень у динаміці, а не за короткий проміжок часу.

Тепер розглянемо безпосередньо критерії оцінювання через призму особливостей виконання та відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Перший критерій – це «ставлення засудженого до вчиненого ним злочину». Складаючи кримінально-виконавчу характеристику засудженого, необхідно відображати в її змістовному наповненні зміни, що спостерігаються у свідомості, переконаннях засудженого, а також усвідомлення ним характеру вчиненого діяння, наслідків, які воно завдало суспільству.

Під час проведення дослідження засуджених на запитання, що стосувалося їх ставлення до призначеного судом покарання, 55,5 % відповіли, що вважають вирок суду та призначене покарання справедливим; 18,8 % – несправедливим і ще 14,1 % ставиться байдуже до призначеного судом покарання; 11,7 % не визначилися з відповіддю. Таким чином, більшість засуджених усвідомлює характер вчиненого ними діяння, суспільну шкоду, завдану ними, та справедливість покарання, що, без сумніву, позитивно екстраполюється на заходи виховного характеру, які здійснює персонал органів пробації.

Другий критерій – це «дотримання режиму відбування покарання та наявність у засудженого стягнень і заохочень протягом окремо взятого періоду часу». Причому увагу необхідно звертати не тільки на кількісні показники дисциплінарної практики, а й на якісні. Відомості про стягнення і заохочення засудженого є одним із важливих елементів кримінально-виконавчої характеристики. Від кількості, характеру стягнень і заохочень залежить ефективність процесу виконання покарання.

Водночас, на відміну від інших видів покарань, у тому числі пов'язаних із позбавленням волі, кримінально-виконавча характеристика покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю не містить відомостей щодо заходів заохочення і стягнення унаслідок відсутності відповідних законодавчих норм (зокрема, на рівні КВК України). І це при тому, що у кримінально-виконавчому законодавстві існують такі галузеві принципи: диференціації та індивідуалізації виконання покарань, раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки, поєднання покарання з виправним впливом.

У зв'язку з цим та з урахуванням зроблених раніше висновків, висловлюємо пропозицію (за яку під час проведення анкетування працівників кримінально-виконавчих інспекцій (органів пробації) висловилися 74,8 % респондентів) стосовно доповнення КВК України нормою щодо закріплення заходів заохочення і стягнення до осіб, засуджених до позбавлення права

обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Зокрема, пропонована редакція такої норми може мати таке формулювання:

«Стаття 34-1. Заходи заохочення і стягнення, що застосовуються до осіб, засуджених до позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю

1. Власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган щодо засуджених до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю може застосовувати заходи заохочення і стягнення, передбачені законодавством про працю.

2. Кримінально-виконавча інспекція за зразкову поведінку і сумлінне ставлення до праці щодо засуджених може застосовувати такі заходи заохочення:

подання до суду матеріалів на засудженого щодо умовно-дострокового звільнення;

зарахування часу щорічної відпустки у строк відбування покарання.

3. Подання про умовно-дострокове звільнення засудженого від покарання надсилається до суду кримінально-виконавчою інспекцією з урахуванням характеристики на нього власника підприємства, установи, організації або уповноваженого ним органу за місцем роботи засудженого.

4. За порушення порядку та умов відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю до засудженого може застосовуватися застереження у виді письмового попередження про притягнення до кримінальної відповідальності».

Формулюючи вказані пропозиції, ми зважали на те, що відомості про стягнення і заохочення засудженого є одним із важливих елементів кримінально-виконавчої характеристики. Від кількості, характеру стягнень і заохочень залежить ефективність процесу виконання покарання, адже поведінка засудженого багато в чому свідчить про його ставлення до відбування покарання, правильність застосування основних засобів виправлення і ресоціалізації.

Третій критерій – «поведінка у ставленні до персоналу» – визначає готовність засудженого до спілкування та сприйняття через об'єкт впливу (персонал органу пробачії) заходів виховного, трудового та іншого характеру. До складових цього критерію можемо віднести такі показники: виконання вказівок та вимог персоналу органу пробачії, виконання різних видів доручень, що не суперечать законодавству, культуру поведінки у процесі спілкування з персоналом органу пробачії, власником підприємства, установи, організації або уповноваженого ним органу за місцем роботи засудженого.

Отже, наявність у кримінально-виконавчій характеристиці такого критерію, як оцінка виправлення засудженого до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, є важливим елементом, що формує в персоналу органу пробачії впевненість у правильності їх роботи. Інші критерії цієї характеристики слід визначити як факультативні елементи запобіжної діяльності, спрямованої на недопущення вчинення зазначеною категорією осіб рецидивних злочинів.

Висновки до розділу 3

1. Визначено зміст соціально-демографічної характеристики засуджених до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю та обґрунтовано її суттєві ознаки. Зокрема, встановлено, що перше місце при відбуванні покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю посідають засуджені віком від 18 до 25 років (36,7 %), друге – від 25 до 35 років (31,3 %), третє – від 35 до 60 років (29,7 %). Переважну більшість засуджених становлять жителі міст (57 %), які є громадянами України (83 %). Жителі сільської місцевості становлять 36,7 % від загальної кількості опитаних нами осіб. Щодо сімейного стану, то майже порівну розподілилися частки між одруженими (24,2 %) та неодруженими (31,3 %), ще 17,2 % перебувають у цивільному шлюбі. Незначна частина осіб,

опитаних нами, втратила соціально корисні зв'язки із сім'єю (16,4 %). Серед тих осіб, які зберегли сім'ю, 12,5 % мають дитину, 9,4 % мають двох та більше дітей. За освітнім рівнем серед засуджених до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю найбільший відсоток становлять ті, які мають повну середню освіту (38,3 %), а також особи з професійно-технічною освітою (24,2 %). Неповну вищу освіту мають 8,6 %, а повну вищу – 6,3 % засуджених. Крім цього, виявлено, що серед засуджених до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю спостерігається високий показник загальноосвітнього рівня. Попри це, залишається доволі значний відсоток тих, які мають неповну середню або початкову освіту (17,9 і 3 % відповідно). Щодо трудової діяльності, то представниками робітничих професій є 49,2 %; не працювали та не вчилися 16,4 %; навчалися у вищих навчальних закладах 17,9 %; приватними підприємцями працювали 7,8 %; не надали відповідь 8,6 %. Більшість засуджених до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю мали добрий стан здоров'я (39,1 %); вважають свій стан здоров'я задовільним 29,9 % засуджених. Не визначилися за цим показником 14,8 % опитаних нами осіб. Доволі значний відсоток (10,9 %) становлять інваліди.

2. Зроблено висновок про те, що, на відміну від покарань, покликаних виправляти засуджених на основі залучення до праці, покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю передбачає примусове звільнення засудженого від виконуваної роботи або діяльності. Доведено, що саме в цьому полягає найбільш значима його відмінність від інших покарань, пов'язаних з обмеженням певних прав, а саме: особа, до якої застосовано цей вид покарання, не позбавляється права на працю взагалі, а може бути працевлаштована на іншу роботу чи займатися іншим видом господарської діяльності. При цьому виправний вплив покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю полягає в його змісті й у тому, що засуджений, втративши можливість

продовжувати виконання колишніх службових або професійних функцій, відчуває негативну оцінку своєї протиправної поведінки з боку суспільства.

3. Сформульовано науково обґрунтовану модель кримінально-виконавчої характеристики особи засудженого, яка дасть можливість з'ясувати ті суперечливі моменти, що викликають труднощі стосовно забезпечення дотримання прав засуджених до цього покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Крім цього, встановлено, що правове становище засудженого до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю практично визначає характер правовідносин між персоналом органу пробації, який виконує це покарання, та засудженим, який його відбуває; такі правовідносини виникають на основі прав та обов'язків, встановлених у кримінально-виконавчому законодавстві. Визначено, що лише 60,8 % засуджених до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю ознайомили з їхніми правами персоналом органів пробації; у 23,6 % випадках – розповіли інші засуджені; 9,4 % – дізналися з інших джерел. Щодо ставлення засуджених до призначеного покарання, то 55,5 % засуджених вважають вирок суду та призначене покарання справедливим; 18,8 % – несправедливим і ще 14,1 % ставиться байдуже до призначеного судом покарання; 11,7 % не визначилися з відповіддю.

ВИСНОВКИ

У дисертації вирішено конкретне наукове завдання щодо виконання і відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Викладені в дисертації нові наукові положення та науково обґрунтовані результати дослідження дали змогу дійти таких висновків:

1. Встановлено чотири періоди становлення розвитку та функціонування в Україні покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, а також проведення фундаментальних наукових досліджень, що супроводжували процес виконання та відбування даного покарання, а саме:

1) 1922–1970 рр. – період прийняття першого КК УСРР (1922 р.) та ВТК УСРР (1925 рр.), у яких було закріплено зміст та правові засади виконання і відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, та який закінчився прийняттям КК УРСР (1960 р.) і ВТК УРСР (1970 р.), що дещо розширило правові гарантії та межі застосування зазначеного покарання до засуджених;

2) 1971–2003 рр. – період дії КК 1960 р. та ВТК 1970 р., які створили сучасні правові засади застосування даного покарання в судовій практиці, та який завершився прийняттям КК 2001 р. і КВК України 2003 р.;

3) 2004–2012 рр. – період апробації на практиці положень КК і КВК України та зменшення питомої ваги покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю в загальній структурі покарань в Україні (завершився прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України 2012 р., що суттєво розширив правові можливості застосування даного покарання, ввівши у правовий обіг такі поняття, як «примирення сторін», «правовий компроміс», «кримінальні проступки» тощо);

4) 2013 р. – до сьогодні – період внесення значних змін до чинного законодавства України у сфері боротьби зі злочинністю, у тому числі створення служби пробації, на яку покладено функції з виконання даного покарання, а також переведення Державної кримінально-виконавчої служби України в підпорядкування Міністерства юстиції України, що створило належні правові умови та гарантії, з одного боку, для підвищення ефективності виконання і відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, а з іншого – для збільшення питомої ваги цього покарання в загальній структурі покарань в Україні, що відповідає сучасній позитивній зарубіжній практиці й соціально-економічним та іншим можливостям нашої держави в боротьбі зі злочинністю, зокрема у сфері виконання покарань.

2. З'ясовано сутність та зміст поняття покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю та сформульовано його авторське визначення, а саме: це один із видів кримінальних покарань і такий захід державного примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом та зазначеному в рішенні суду обмеженні прав і законних інтересів особи у сфері певної суспільної діяльності на певний строк, що здійснюється органами пробації.

Визначено такі системоутворювальні ознаки, що становлять зміст цього покарання та мають важливе теоретико-прикладне значення при організації виконання та відбування даного покарання:

а) це покарання входить до переліку виключних покарань, що визначені в ст. 51 КК України;

б) це покарання встановлюється від імені держави лише судом, чим відрізняється від аналогічної діяльності, передбаченої у трудовому законодавстві України;

в) режим правообмежень для даної категорії засуджених чітко визначено в кримінально-виконавчому законодавстві;

г) виконання даного кримінального покарання здійснюють уповноважені на це законом органи пробації;

г) зазначене покарання встановлюється на певний (конкретно визначений у вироку суду) термін та не передбачає звільнення засудженого від його відбування умовно-достроково.

3. Визначено, що законодавство кожної держави має свої особливості виконання та відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, що обумовлено історичними, національними та культурними традиціями, а також відмінностями політичного устрою суспільства, його економічною системою та багатьма іншими факторами.

Встановлено позитивні елементи реалізації в зарубіжній правовій практиці змісту даного покарання, обґрунтовано необхідність їх упровадження в національне законодавство та кримінально-виконавчу діяльність, а саме: а) кримінально-правові заходи у виді покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю досить широко представлено в кримінальному законодавстві зарубіжних держав, багато кодексів передбачають його як основне, так і додаткове покарання, додаткові заходи безпеки та ін.; б) існування таких заходів у КК зарубіжних держав спрямовано на посилення боротьби з певною категорією злочинів. Протягом останніх двох десятиліть у багатьох зарубіжних країнах докладалося багато зусиль для достатнього розвитку альтернативних заходів. Позбавлення прав надає можливість обмежити суспільство від згубного для нього впливу діяльності злочинця, не позбавляючи при цьому його волі; в) огляд видів покарань, пов'язаних із позбавленням прав, за кримінальним законодавством зарубіжних держав (Нідерланди, Швеція, Польща та ін.) надав можливість дійти висновку, що більшість КК містять ширший перелік покарань, пов'язаних з позбавленням прав, ніж КК України. Аргументовано, що, оскільки покарання, пов'язані з обмеженням чи позбавленням певних прав, мають потужну спеціально-превентивну функцію, на відміну від інших видів покарань, що

практично виключає можливість вчинення злочинів певного характеру в певний відрізок часу майбутнього, то додаткового аналізу потребує питання про визначення у КК України розширеного переліку видів прав та діяльності, які можна обмежити; г) у низці держав (Німеччина, Франція, Болгарія та ін.) дозволяється, крім позбавлення спеціальних прав, позбавлення і так званих «особистих» прав, які належать людині від народження, що не відповідає загальним принципам міжнародного права; г) хоча в усіх державах (Голландія, Польща, Білорусь) досліджуваний вид покарання має продовжуваний характер, строки є різними. Вони встановлюються в межах від трьох місяців до довічного позбавлення; д) у більшості держав порядок призначення покарання у виді покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю подібний до того, який передбачено в законодавстві України про кримінальну відповідальність; прослідковується і єдиний підхід у порядку обчислення строків відбування цього виду покарання (Росія, Білорусь, Молдова); е) у деяких державах (Нідерланди, Іспанія, Польща, Франція, ФРН, Швеція), так само як і в Україні, передбачено кримінальну відповідальність за ухилення від відбування досліджуваного покарання. Водночас відсутня така відповідальність за ухилення від відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю у кримінальному законодавстві Болгарії та Росії, що, як свідчить практика, не сприяє кримінально-правовій охороні належного виконання та відбування зазначеного виду покарання.

4. Доведено необхідність суттєвої видозміни організаційно-правових, управлінських, фінансових та інших засад діяльності органів виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, що обумовлено, насамперед, прийняттям Закону України «Про пробацію», значними доповненнями КК та КВК України, а також переведенням Державної кримінально-виконавчої служби України в підпорядкування Міністерства юстиції України.

5. Окреслено основні шляхи удосконалення контролю за діяльністю зазначеного органу з боку громадських формувань та підвищення рівня взаємодії усіх без винятку суб'єктів виконання цього кримінального покарання. Зокрема, названо дві основні форми виконання даного покарання. Перша форма полягає у припиненні трудового договору із засудженим, який обіймає певну посаду, або анулювання дозволу на заняття певною діяльністю. Друга – у відмові засудженому в укладенні трудового договору на обіймання певної посади або у видачі дозволу на заняття певною діяльністю. Саме у відмові засудженому в укладенні трудового договору на обіймання певної посади або видачі дозволу на заняття певною діяльністю реалізується каральний потенціал покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, який відчуває на собі засуджений протягом усього строку виконання-відбування цього покарання. Якщо виконання вироку в першій формі відбувається один раз, відразу після вступу його в законну силу, то у другій – протягом усього визначеного вироком строку покарання. Тому загалом діяльність щодо виконання вимог вироку суду характеризується тривалістю й широким колом суб'єктів, які відмовляють засудженому в укладенні трудового договору на обіймання певної посади або у видачі дозволу на заняття певною діяльністю.

6. Визначено зміст кримінально-правової характеристики засуджених до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, що важливо з огляду на вирішення завдань кримінально-виконавчого законодавства та досягнення мети покарання.

Сформульовано основні доктринальні засади призначення даного покарання та ефективного виконання його на практиці, а саме: 1) як основне або як додаткове покарання його має бути встановлено в санкціях тих кримінально-правових норм, у яких воно безпосередньо пов'язане зі складом злочину, тобто коли використання певної посади або певної діяльності при вчиненні злочину або безпосередньо вказане в диспозиції норми, або впливає з її змісту (коли на це вказує суб'єкт злочину або об'єктивна сторона (суспільно

небезпечне діяння), визначені в диспозиції норми); 2) як основне або як додаткове покарання його має бути встановлено лише в санкціях тих норм, у яких передбачено спеціального суб'єкта, який може вчинити злочин у зв'язку з особливостями суспільно небезпечного діяння лише з використанням певної посади або певної діяльності; 3) як додаткове обов'язкове покарання його має бути встановлено за вчинення злочинів, у яких неможлива співучасть, тобто за вчинення необережних злочинів, а як додаткове факультативне – за вчинення злочинів, у яких можлива співучасть, тобто за вчинення умисних злочинів; 4) якщо позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю не впливає зі складу злочину, то воно може бути призначене як додаткове покарання за конкретним кримінальним провадженням з урахуванням його обставин із посиланням на ч. 2 ст. 55 КК України, якщо на це є підстави.

7. Встановлено зміст кримінально-виконавчої характеристики засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, що є важливим з огляду на ефективність вирішення завдань щодо виконання-відбування даного покарання та запобігання вчиненню зазначеною категорією осіб рецидивних злочинів.

Обґрунтовано необхідність доповнення КВК України ст. 30-1 такого змісту: «Стаття. Заходи заохочення і стягнення, що застосовуються до осіб, засуджених до позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю

1. Власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган щодо засуджених до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю може застосовувати заходи заохочення і стягнення, передбачені законодавством про працю.

2. Кримінально-виконавча інспекція за зразкову поведінку і сумлінне ставлення до праці щодо засуджених може застосовувати такі заходи заохочення:

подання до суду матеріалів на засудженого щодо умовно-дострокового звільнення;

зарахування часу щорічної відпустки у строк відбування покарання.

3. Подання про умовно-дострокове звільнення засудженого від покарання надсилає до суду кримінально-виконавча інспекція з урахуванням характеристики на нього власника підприємства, установи, організації або уповноваженого ним органу за місцем роботи засудженого.

4. За порушення порядку та умов відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю до засудженого може застосовуватися застереження у виді письмового попередження про притягнення до кримінальної відповідальності».

8. Доведено необхідність видозміни правового механізму з питань, що стосуються процесу виконання та відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, а саме запропоновано:

а) нову редакцію ч. 1 ст. 50 КК України: «1. Покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком або іншим рішенням суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого»;

б) доповнити ч. 1 ст. 34 КВК України (у якій зазначено обов'язки засудженого до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю) обов'язком періодично з'являтися на реєстрацію до кримінально-виконавчої інспекції, та внести відповідні зміни до Інструкції. При цьому у відповідних нормах слід зазначити, що кримінально-виконавча інспекція встановлює дні явки на реєстрацію та контролює періодичність явки засуджених до позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на реєстрацію;

в) внести зміни до 1 ст. 389 КК України, виклавши її в такій редакції:

«1. Ухилення від сплати штрафу або позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю особою, засудженою до цих видів покарань, або якій невідбуту частину покарання у виді обмеження або позбавлення волі замінено на штраф чи позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на підставі статті 82 цього Кодексу».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції у 2014 р. (за даними судової статистики) // Вісник Верховного Суду України. – 2015. – № 6 (178). – С. 23–35.
2. Бажанов М. И. Назначение наказания по советскому уголовному праву / Бажанов М. И. – Київ : Вища шк., 1980. – 216 с.
3. Бандоля Л. Г. Кримінально-правова характеристика особи, яка ухиляється від відбування покарання, не пов'язаного із позбавленням волі / Л. Г. Бандоля // Вісник Запорізького нац. ун-ту. Сер. : Юридичні науки. – Запоріжжя, 2011. – № 1. – С. 181–188.
4. Бандурка О. М. Адміністративна діяльність. Частина особлива : [підруч.] / О. М. Бандурка. – Харків : Еспада, 2000. – 368 с.
5. Бандурка А. М. Общая теория социальной адаптации освобожденных от отбывания наказания (правовой и социально-психологический анализ уголовно-исполнительной политики по реабилитации осужденных) / Бандурка А. М., Денисова Т. А., Трубников В. М. – Харьков – Запорожье : НУВД ; ЗГУ, 2002. – 440 с.
6. Батиргареева В. С. Рецидивна злочинність в Україні: соціально-правові та кримінологічні проблеми : [моногр.] / В. С. Батиргареева. – Харків : Право, 2009. – 576 с.
7. Богатирьов І. Г. Кримінальні покарання, не пов'язані з позбавленням волі (теорія і практика їх виконання кримінально-виконавчою інспекцією) : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.08 / Богатирьов Іван Григорович. – Київ, 2006. – 434 с.
8. Богатирьов І. Г. Кримінальні покарання, не пов'язані з позбавленням волі (теорія і практика їх виконання кримінально-виконавчою інспекцією) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / І. Г. Богатирьов. – Київ, 2006. – 32 с.

9. Богатирьов І. Г. Кримінально-виконавче право України : [навч. посіб. для студ., курсантів, слухачів вищ. юрид. навч. закл. освіти III–IV рівня акредитації] / І. Г. Богатирьов. – [2-ге вид., допов. і перероб.] – Дніпропетровськ : Дніпропетров. держ. ун-т внутр. справ, 2007. – 244 с.

10. Богатирьов І. Г. Кримінально-виконавче право України : [підруч.] / І. Г. Богатирьов. – Київ : Правова єдність, 2008. – 352 с.

11. Богатирьов І. Г. Кримінально-виконавча інспекція як суб'єкт запобігання злочинам : [моногр.] / І. Г. Богатирьов, С. І. Халимон. – Харків : Харків юридичний, 2009. – 320 с.

12. Богатирьов І. Г. Поняття кримінально-виконавчих правовідносин в теорії кримінально-виконавчого права України / І. Г. Богатирьов // Держава і закон : теорія, практика, методика : зб. наук. пр. – Івано-Франківськ : ВОНР та РВД ПЮІ ЛьвДУВС, 2007. – Вип. 2. – С. 238–244.

13. Богатирьов І. Г. Теорія і практика виконання кримінально-виконавчою інспекцією покарань, не пов'язаних з позбавленням волі : [моногр.] / І. Г. Богатирьов. – Київ : Атіка, 2005. – 312 с.

14. Богатирьов І. Г. Українська пенітенціарна наука : [моногр.] / І. Г. Богатирьов. – Дніпропетровськ : ДДУВС, 2008. – 318 с.

15. Богатирьова О. І. Виконання кримінальною інспекцією покарань за новим Кримінально-виконавчим кодексом України (кримінально-виконавчий аспект) / О. І. Богатирьова // Юридична Україна. – 2006. – № 8. – С. 63–68.

16. Богатирьова О. І. Кримінально-виконавча інспекція як суб'єкт виконання покарань : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. І. Богатирьова. – Київ, 2009. – 22 с.

17. Богатирьова О. І. Кримінально-виконавча характеристика осіб, які перебувають на обліку КВІ за злочини, вчинені у сфері обігу наркотичних засобів / О. І. Богатирьова // Актуальні проблеми протидії незаконному обігу наркотичних засобів і психотропних речовин у сучасних умовах : матеріали

Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, ДДУВС, 12 жовт. 2007 р.). – Дніпропетровськ, 2007. – С. 225–228.

18. Богатирьова О. І. Взаємодія органів й установ виконання покарань з державними органами та громадськими організаціями / О. І. Богатирьова // Науковий вісник Нац. акад. внутр. справ. – Київ, 2011. – № 5 (78). – С. 92–99.

19. Богатирьова О. І. Кримінально-виконавча інспекція як суб'єкт виконання покарань : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Богатирьова Ольга Іванівна. – Київ, 2009. – 250 с.

20. Богатирьова О. І. Теоретико-прикладні засади впровадження пробації в Україні : [моногр.] / О. І. Богатирьова. – Київ : Дакор, 2013. – 368 с.

21. Борисов В. До питання про сутність кримінально-правової характеристики злочинів / В. Борисов, О. Пащенко // Вісник Академії правових наук України. – Харків, 2005. – № 3 (42). – С. 180–190.

22. Борьба с преступностью в Украинской ССР : в 2 т. / [авт. очерка и сост. док. проф. П. П. Михайленко]. – Киев : КВШ МООП СССР, 1966–1967. – Т. 1 : 1917–1925 гг. – 1966. – 831 с.

23. Ведерникова О. Н. Современные уголовно-правовые системы: типы, модели, характеристика / О. Н. Ведерникова // Государство и право. – 2004. – № 1. – С. 68–76.

24. Виправно-трудовий кодекс УСРР : затв. ВУЦВК від 23 жовт. 1925 р. – Київ : Наркомюст УСРР, 1925. – 127 с.

25. Виправно-трудовий кодекс Української РСР : Закон Української РСР від 23 груд. 1970 р. // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1971. – № 1. – Ст. 6.

26. Вознюк А. А. Поняття та елементи кримінально-правової характеристики злочинів / А. А. Вознюк // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – Київ, 2013. – № 1. – С. 154–160.

27. Гальперин И. М. Дополнительные наказания / И. М. Гальперин, Ю. Б. Мельникова ; отв. ред. В. В. Шубин. – М. : Юрид. лит., 1981. – 116 с.

28. Гальперин И. М. Дополнительные наказания в современных условиях борьбы с преступностью / И. М. Гальперин, Ю. Б. Мельникова // Советское государство и право. – 1978. – № 7. – С. 86–93.

29. Гальперин И. М. Наказание: социальные функции, практика применения / И. М. Гальперин. – М. : Юрид. лит., 1983. – 216 с.

30. Господарський кодекс України : прийнятий 16 січ. 2003 р. № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18, № 19–20, № 21–22. – Ст. 144.

31. Гречанюк С. К. Організаційно-правові засади взаємодії кримінально-виконавчих установ з державними та недержавними організаціями : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / С. К. Гречанюк. – Ірпінь, 2006. – 21 с.

32. Гура Р. М. Виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право» / Р. М. Гура. – Харків, 2003. – 20 с.

33. Гура Р. М. Виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Гура Руслан Миколайович. – Харків, 2003. – 190 с.

34. Гуцуляк М. Я. Кримінально-виконавча характеристика покарання у виді громадських робіт : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / М. Я. Гуцуляк. – Львів, 2010. – 19 с.

35. Давид Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид ; [пер. с фр. и вступ. ст. В. А. Туманова]. – М. : Прогресс, 1988. – 496 с.

36. Давлатов Ш. Б. Зародження і розвиток інституту додаткових покарань у вітчизняному кримінальному праві / Ш. Б. Давлатов // Південноукраїнський правничий часопис. – Одеса, 2007. – № 4. – С. 252–255.

37. Давлатов Ш. Призначення додаткових покарань за кримінальним законодавством зарубіжних країн / Ш. Давлатов // Вісник Львівського ун-ту. Серія : Юридична. – Львів, 2008. – Вип. 46. – С. 203–212.

38. Денисова Т. А. Запобіжна функція кримінального покарання щодо жінок, позбавлених волі / Т. А. Денисова // Аспект : інформ. бюл. – 2004. – № 3. – С. 5–7.

39. Денисова Т. А. Кримінальне покарання та функції його призначення і виконання за законодавством України : [навч. посіб.] / Т. А. Денисова. – Запоріжжя : ГУ «ЗІДМУ», 2004. – 152 с.

40. Джужа О. М. Кримінологія як наука / О. М. Джужа // Кримінологія : [підруч.для вузів] ; відп. ред. Я. Ю. Кондратьєв ; за ред.. О. М. Джужи. – Київ : Юрінком Інтер, 2002. – С. 5–16.

41. Діяльність [Електронний ресурс] // Академічний тлумачний словник української мови : в 11 т. – Київ, 1971. – Т. 2. – С. 311. – Режим доступу :

<http://sum.in.ua/s/dijaljnistj>

42. Діяльність Державної кримінально-виконавчої служби України : адміністративно-правовий аспект : навч. посіб. / [В. П. Петков, С. В. Петков, Є. Ю. Соболь та ін.]. – Київ : КНТ, 2011. – 648 с.

43. Довідник про автореферати виконаних в Україні за 1991-2008 роки дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора і кандидата юридичних наук / [уклад. В. К. Грищук, Б. О. Кирись, О. Ф. Пасєка] ; МВС України ; Львів. держ. ун-т внутр. справ. – Львів : ЛьДУВС, 2009. – 471 с.

44. Дуюнов В. К. Дополнительные наказания: теория и практика / В. К. Дуюнов, А. Л. Цветинович ; отв. ред. С. Г. Келина. – Фрунзе : Илим, 1986. – 240 с.

45. Житник Г. В. Деякі проблемні питання застосування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю / Г. В. Житник // Вісник Запорізького національного університету. – Запоріжжя, 2012. – № 1 (II). – С. 205–211.

46. Житник Г. В. Доктринальні засади визначення мети додаткових покарань / Г. В. Житник // Державна пенітенціарна служба України: історія, сьогодення та перспективи розвитку у світлі міжнародних пенітенціарних стандартів та Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України, затв. Указом Президента України від 8 листоп. 2012 р. № 631 : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (Київ, 28–29 берез. 2013 р.). – Київ, 2013. – С. 194–196.

47. Житник Г. В. Зарубіжний досвід застосування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю / Г. В. Житник // Право та управління. – 2012. – № 2 – С. 347–356.

48. Житник Г. В. Кримінальна відповідальність за ухилення від відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю / Г. В. Житник // Науковий вісник Інституту кримінально-виконавчої служби. – Київ, 2014. – Спец. вип. № 1 : Пенітенціарна ідея Георгія Радова: минуле, майбутнє, сьогодення... : матеріали круглого столу (Київ, 6 лют. 2014 р.). – С. 59–63.

49. Житник Г. В. Правове регулювання застосування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю / Г. В. Житник // Ступенева професійна освіта у вітчизняному та європейському освітньому просторі : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Чернігів, 7 черв. 2012 р.) / Держ. пенітенціарна служба України ; Чернігівський юрид. коледж. – Київ, 2012. – С. 89–94.

50. Житник Г. В. Прокурорський нагляд за додержанням законів під час виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі / Г. В. Житник // Сучасний стан та перспективи розвитку кримінально-виконавчої інспекції : матеріали круглого столу (Київ, 19 лют. 2014 р.) / Держ. пенітенціарна служба України ; Ін-т кримінально-виконавчої служби. – Київ, 2014. – С. 52–54.

51. Житник Г. В. Уголовно-исполнительная характеристика наказания в виде лишения права занимать определенные должности или заниматься

определенной деятельностью / Г. В. Житник // Человек: преступление и наказание. – 2013. – № 2 (81). – С. 164–167.

52. Жук І. Л. Праця засуджених в місцях позбавлення волі / Жук І. Л., Жук Л. А., Неживець О. М. – Київ : Кондор, 2009. – 226 с.

53. Журбелюк Г. В. Кримінальне покарання як комплексна проблема: деякі історико-правові аспекти / Г. В. Журбелюк // Наукові записки НаУКМА. – Київ, 2003. – . –

Т. 21 : Юридичні науки. – 2003. – С. 56–66.

54. Загальна характеристика Державної пенітенціарної служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/628075>.

55. Звіт про роботу прокурора за 12 місяців 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://www.gp.gov.ua>

56. Злобин Г. А. О методологии изучения эффективности уголовного наказания в советском уголовном праве и криминологии / Г. А. Злобин // Вопросы предупреждения преступности. – М., 1965. – № 1. – С. 50–74.

57. Игнатов А. Н. Характеристика осуждённых, отбывающих наказание за преступления против личности. Специальная перепись осужденных 1979 года : в 11 вып. Вып. 9 / Игнатов А. Н., Дьяченко А. П., Борисова О. Б. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1982. – 64 с.

58. Исполнение приговора суда инспекцией исправительных работ : [учеб. пособие] / под ред. С. И. Комарицкого. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1988. – 84 с.

59. Исправительно-трудовой кодекс УССР : утв. Законом Украинской ССР от 23 декабря 1970 г. // Сборник законов Украинской ССР и Указов Президиума Верховного Совета Украинской ССР, 1938–1979. – Киев, 1980. – . – Т. 2. – 1980. – С. 505–557.

60. Інструкція про порядок виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та здійснення контролю щодо осіб, засуджених до таких

покарань [Електронний ресурс] : затв. наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань, МВС України від 19 груд. 2003 р. № 270/1560 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 2, ч. 1–2. – Ст. 90. – Режим доступу :

<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0016-04/>

61. Келина С. Г. Принципы советского уголовного права / С. Г. Келина. В. Н. Кудрявцев. – М. : Наука, 1988. – 173 с.

62. Коваленко П. М. Запобігання шахрайству на фінансових ринках у біржовій торгівлі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / П. М. Коваленко. – Київ, 2005. – 20 с.

63. Кодекс законів про працю України [Електронний ресурс] : прийнятий 10 груд 1971 р. // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1971. – Додаток до № 50. – Ст. 375. – Режим доступу :

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/322-08/>.

64. Козирова В. П. Кримінальні покарання майнового характеру за законодавством України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. П. Козирова. – Київ, 2007. – 20 с.

65. Колб О. Г. Установа виконання покарань як суб'єкт запобігання злочинам : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. Г. Колб. – Київ, 2007. – 32 с.

66. Колб О. Г. Запобігання злочинності у місцях позбавлення волі : [навч. посіб.] / О. Г. Колб. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2005. – 494 с.

67. Комментарии к федеральным законам о внесении изменений и дополнений в Уголовный, Уголовно-процессуальный, Уголовно-исполнительный кодексы и другие законодательные акты Российской Федерации. – М. : Права человека, 2001. – 92 с.

68. Конституція України [Електронний ресурс] : прийнята на п'ятій сесії Верх. Ради України 28 черв. 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. – Режим доступу :

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

69. Концепція державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України [Електронний ресурс] : схв. Указом Президента України від 8 листоп. 2012 р. № 631/2012. – Режим доступу :

<http://www.zakon3.rada.gov.ua/laws/show/631/2012/>.

70. Копотун І. М. Теоретико-прикладні та правові засади запобігання злочинам, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / І. М. Копотун. – Одеса, 2014. – 40 с.

71. Короткевич М. Є. Кваліфікація зайняття забороненими видами господарської діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / М. Є. Короткевич. – Львів, 2006. – 16 с.

72. Крахмальник Л. Г. Исполнение наказаний, не соединенных с исправительно-трудовым воздействием / Л. Г. Крахмальник, А. М. Яковлев // Проблемы совершенствования советского законодательства : тр. ВНИИСЗ. – М., 1977. – № 8. – С. 115–125.

73. Кригер Г. А. О дополнительных мерах наказания / Г. А. Кригер, Г. Л. Кригер // Советская юстиция. – 1972. – № 1. – С. 13–15.

74. Кримінологія : учеб. для учебных заведений МВД Украины / [В. Г. Лихолоб, В. П. Филонов, О. И. Коваленко, А. Е. Михайлов] ; под ред. В. Г. Лихолоба и В. П. Филонова. – Киев – Донецк, 1997. – 398 с.

75. Кримінальне право в запитаннях та відповідях. Загальна частина / за заг. ред. В. А. Клименка. – Київ : Атіка, 2003. – 288 с.

76. Кримінальне право України : Загальна частина : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / [М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.]

; за ред. професорів М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – Київ – Харків : Юрінком Інтер – Право, 2001. – 416 с.

77. Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. / [Ю. В. Александров, В. І. Антипов, О. О. Дудоров та ін.] ; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. – [4-те вид., перероб. та допов.]. – Київ : Атіка, 2008. – 376 с.

78. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс] : прийнятий 5 квіт. 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131. – Режим доступу :

<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/>.

79. Кримінальний кодекс України : наук.-практ. комент. / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.] ; за заг. ред. В. Т. Маляренка, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – [2-ге вид., допов. і перероб.]. – Харків : Одіссей, 2004. – 1152 с.

80. Кримінальний кодекс Української РСР : затв. на 4-й сесії п'ятого скликання Верховної Ради Української РСР від 28 груд. 1960 р. // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1961. – № 2. – Ст. 14.

81. Кримінальний процесуальний кодекс України : прийнятий 13 квіт. 2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9–10, № 11–12, № 13. – Ст. 88.

82. Кримінально-виконавчий кодекс України [Електронний ресурс] : прийнятий 11 лип. 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 3–4. – Ст. 21. – Режим доступу :

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1129-15/>.

83. Кримінально-виконавчий кодекс України : наук.-практ. комент. / А. Х. Степанюк, І. С. Яковець ; за заг. ред. А. Х. Степанюка. – [2-ге вид., допов. і перероб.]. – Харків : Одіссей, 2008. – 560 с.

84. Кримінально-виконавчий кодекс України. Правила внутрішнього порядку установ виконання покарань : станом на 15 січ. 2016 р. – Харків : Право, 2016. – 248 с.

85. Кримінально-виконавче право : підруч. / [В. В. Голіна, А. Х. Степанюк, В. В. Лисодєд та ін.] ; за ред. В. В. Голіни, А. Х. Степанюка. – Харків : Право, 2011. – 328 с.

86. Крылова Е. С. Лишение права занимать определённые должности или заниматься определённой деятельностью как вид уголовного наказания по законодательству России и зарубежных стран : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Крылова Елена Сергеевна. – Казань, 2002. – 203 с.

87. Кузнеченко Н. В. Законодательные пределы применения наказания в виде лишения права занимать определённые должности или заниматься определённой деятельностью / Н. В. Кузнеченко // Проблемы применения наказаний, не связанных с лишением свободы : сб. науч. тр. – М., 1988. – С. 54–66.

88. Кузнеченко Н. В. Лишение права занимать определённые должности или заниматься определённой деятельностью как вид наказания : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право; криминология; исправительно-трудовое право» / Н. В. Кузнеченко. – М., 1988. – 24 с.

89. Кулик О. Г. Злочинність в Україні на початку ХХІ століття : [моногр.] / О. Г. Кулик. – Киев : Юрінком Інтер, 2013. – 272 с.

90. Кулик О. Г. Злочинність в Україні: тенденції, закономірності, методи пізнання : [моногр.] / О. Г. Кулик. – Київ : Юрінком Інтер, 2011. – 288 с.

91. Кулик О. Г. Сучасна кримінальна ситуація в Україні: тенденції і прогноз [Електронний ресурс] / О. Г. Кулик. – Режим доступу :

<http://www.nbuv.gov.ua>.

92. Курс криминології : підруч. : у 2 кн. / [О. М. Джужа, П. П. Михайленко, О. Г. Кулик та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужи. – Київ : Юрінком Інтер, 2001. – . –

Кн. 1 : Загальна частина. – 2001. – 352 с.

93. Лантінов Я. О. Кримінальна відповідальність за порушення порядку зайняття господарською та банківською діяльністю за ст. 202 Кримінального

кодексу України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Я. О. Лантінов. – Харків, 2004. – 20 с.

94. Левченко Ю. О. Запобігання злочинам, що вчиняються у нафтогазовому комплексі України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Ю. О. Левченко. – Київ, 2008. – 17 с.

95. Литвак О. М. Державний контроль за злочинністю (кримінологічний аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. М. Литвак. – Харків, 2002. – 39 с.

96. Лихолоб В. Г. Проблемы эффективности правоприменительной деятельности органов внутренних дел в борьбе с преступностью (криминологический и теоретико-правовой аспект) : автореф. дис. на соискание ученой степени доктора юрид. наук : спец. 12.00.08 « Уголовное право; криминология; исправительно-трудовое право» / В. Г. Лихолоб. – Киев, 1992. – 41 с.

97. Лужбин А. В. Лишение права занимать определённые должности или заниматься определённой деятельностью и его исполнение : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право; криминология; исправительно-трудовое право» / А. В. Лужбин. – Свердловск, 1988. – 19 с.

98. Лужбин А. В. Содержание наказания в виде лишения права занимать определённые должности или заниматься определённой деятельностью / А. В. Лужбин // Уголовно-правовые и криминологические меры предупреждения преступлений : сб. науч. тр. – Омск, 1986. – С. 144–149.

99. Лук'яненко С. О. Кримінологічна характеристика злочинів у кредитно-фінансовій системі та їх запобігання в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та

кримінологія; кримінально-виконавче право» / С. О. Лук'яненко. – Київ, 2006. – 19 с.

100. Лученко Д. В. Гарантии осуществления контрольной деятельности в Украине / Д. В. Лученко // Проблемы законности : [респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій]. – Харків, 2001. – № 46. – С. 118–122.

101. Львовчкін В. А. Проблемні питання діяльності кримінально-виконавчої системи України / В. А. Львовчкін // Аспект : інформ. бюл. – 2002. – № 2 (3). – С. 3–8.

102. Малиновский А. А. Сравнительное правоведение в сфере уголовного права / А. А. Малиновский. – М. : Междунар. отношения, 2002. – 376 с.

103. Матишевський П. С. Кримінальне право України. Загальна частина : [підруч. для студ. юрид. спец.] / П. С. Матишевський. – Київ : Юрінком Інтер, 2000. – 272 с.

104. Матишевський П. С. Кримінальне право України : Загальна частина : [підруч. для студ. юрид. вузів і ф-тів] / П. С. Матишевський. – Київ : А. С. К., 2001. – 352 с. – (Серія «Економіка. Фінанси. Право»).

105. Махоткин В. П. Лишение права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью как вид наказания по советскому уголовному праву : дис. ... канд юрид. наук : 12.00.08 / Махоткин Василий Прохорович. – М., 1971. – 221 с.

106. Махоткин В. П. Лишение права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью / В. П. Махоткин // Наказания, не связанные с лишением свободы : [сб. науч. тр. / под ред. И. М. Гальперина]. – М., 1972. – С. 63–74.

107. Махоткин В. Проблемы исполнения дополнительного наказания / В. П. Махоткин // Социалистическая законность. – 1970. – № 10. – С. 46–47.

108. Мацко А. С. Теоретичні і практичні аспекти діяльності дільничного інспектора міліції органів внутрішніх справ по попередженню рецидиву злочинів серед осіб, засуджених умовно і тих, до кого застосована відстрочка виконання вироку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук :

спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / А. С. Мацко. – Київ, 1995. – 24 с.

109. Мельникова Ю. Лишение права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью / Ю. Мельникова, Н. Алиев // Советская юстиция. – 1980. – № 11. – С. 6–7.

110. Микитчик А. В. Кримінологічні засади запобігання шахрайству з нерухомістю : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / А. В. Микитчик. – Київ, 2008. – 20 с.

111. Митрофанов І. І. Поняття та значення кримінально-виконавчої характеристики наркозалежних засуджених / І. І. Митрофанов // Юридична Україна. – 2008. – № 3. – С. 91–96.

112. Митрофанов І. І. Протидія злочинності наркозалежних осіб у сфері наркообігу : [моногр.] / І. І. Митрофанов. – Кременчук : Щербатих О. В., 2008. – 450 с.

113. Михлин А. С. Лишение права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью / А. С. Михлин // Советская юстиция. – 1984. – № 12. – С. 5–7.

114. Мінімальні стандартні правила ООН відносно заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила) : резолюція 45/110 Генеральної Асамблеї ООН від 14 груд. 1990 р. // Права людини і професійні стандарти для працівників правоохоронних органів в документах міжнародних організацій. – Київ, 2002. – С. 58–66.

115. Навроцький В. О. Чи є караність ознакою злочину, а невідворотність покарання – правовим принципом? / В. О. Навроцький // Кримінально-виконавча політика України та Європейського союзу: розвиток та інтеграція : зб. матеріалів міжнар. наук-практ. конф. (Київ, 27 листоп. 2015 р.) / Ін-т крим.-викон. служби. – Київ, 2015. – С. 66–67.

116. Наказание и его назначение по уголовному праву Украины : учеб. пособие / [В. Н. Бесчастный, В. С. Малышев, Е. С. Назымко, М. В. Палий]. – Донецк : Кальмиус, 2011. – 140 с.

117. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : [у 2 ч.] / під заг. ред. М. О. Потебенька, В. Г. Гончаренка. – Київ : Форум, 2001. – . – Ч. 1 : Загальна частина. – 2001. – 386 с.

118. Науково-практичний коментар Кримінально-виконавчого кодексу України / [Гель А. П., Колб О. Г., Корчинський В. О. та ін.] ; за заг. ред. А. Х. Степанюка. – Київ : Юрінком Інтер, 2008. – 496 с.

119. Неживець О. М. Забезпечення соціальної та трудової реабілітації осіб, звільнених з місць позбавлення волі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Неживець Олена Миколаївна. – Київ, 2005. – 232 с.

120. Новаков О. С. Кримінологічна характеристика та профілактика злочинів, які вчиняються працівниками міліції у сфері службової діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. С. Новаков. – Київ, 2003. – 19 с.

121. Ной И. С. Вопросы теории наказания в советском уголовном праве / И. С. Ной. – Саратов : Саратов. ун-т, 1962. – 162 с.

122. Об утверждении Положения о порядке и условиях исполнения уголовных наказаний, не связанных с мерами исправительно-трудового воздействия на осужденных и Положение о порядке и условиях исполнения уголовных наказаний, не связанных с мерами исправительно-трудового воздействия на осужденных : Указ Президиума Верховного Совета СССР от 15 марта 1983 г. // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1983. – № 12. – Ст. 175.

123. Основы уголовного законодательства Союза СССР и союзных республик : утв. Законом СССР от 25 дек. 1958 г. // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1959. – № 1. – Ст. 6.

124. Оцінка, шляхи подальшого реформування в'язничної системи України : зб. матеріалів вивчення стану установ кримінально-виконавчої системи України, яке проводилося експертами Ради Європи. – Київ : Голов. управління виконання покарань МВС України, 1998. – 288 с.

125. Павлік О. М. Захист прав потерпілого від злочину в кримінально-виконавчому праві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. М. Павлік. – Львів, 2010. – 16 с.

126. Пивоваров В. В. Податкова і кредитно-фінансова злочинність: кримінологічна характеристика та попередження : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. В. Пивоваров. – Харків, 2003. – 20 с.

127. Плохова В. И. Пути повышения эффективности наказания в виде лишения права занимать определённые должности или заниматься определённой деятельностью, применяемого к осуждённым по ст. 92 УК РСФСР / В. И. Плохова // Вопросы повышения эффективности уголовного законодательства в современных условиях : сб. науч. тр. – Свердловск, 1979. – С. 152–159.

128. Познышев С. В. Очерки тюрьмоведения / С. В. Познышев, проф. Имп. Моск. ун-та. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : Г. А. Леман и Б. Д. Плетнев, 1915. – 302 с.

129. Положення про Державний департамент України з питань виконання покарань [Електронний ресурс] : затв. Указом Президента України від 31 лип. 1998 р. // Офіційний вісник України. – 1998. – № 31. – Ст. 3. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/827/98/>.

130. Положення про порядок і умови виконання в Українській РСР кримінальних покарань, не зв'язаних із заходами виправно-трудового впливу на засуджених [Електронний ресурс] : затв. Указом Президії Верховної Ради

Української РСР від 22 черв. 1984 р. // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1984. – № 27. – Ст. 511. – Режим доступу :

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/7193-10/>.

131. Положення про службу дільничних інспекторів міліції в системі України [Електронний ресурс] : затв. наказом МВС України від 11 листоп. 2010 р. № 550. – Режим доступу :

<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1219-10/>.

132. Полтавець В. В. Загальні засади призначення покарання та їх кримінально-правове значення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Полтавець Валерія Володимирівна. – Київ, 2005. – 200 с.

133. Полтавець В. В. Загальні засади призначення покарання та їх кримінально-правове значення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / В. В. Полтавець. – Київ, 2005. – 20 с.

134. Популярна юридична енциклопедія / [кол. авт. : В. К. Гіжевський, В. В. Головченко, В. С. Ковальський (кер.) та ін.]. – Київ : Юрінком Інтер, 2002. – 528 с.

135. Посада [Електронний ресурс] // Академічний тлумачний словник української мови : в 11 т. – Київ, 1976. – Т. 7. – С. 305. – Режим доступу :

<http://sum.in.ua/s/posada>.

136. Постанова Верховного Суду України від 21 листоп. 2011 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу :

[http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/b7407400e48e3f11c2257960004de3b0/\\$FILE/5-25kc11.doc](http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/b7407400e48e3f11c2257960004de3b0/$FILE/5-25kc11.doc).

137. Про виведення Державного департаменту України з питань виконання покарань з підпорядкування Міністерству внутрішніх справ України : затв. Указом Президента України від 12 берез. 1999 р. // Офіційний вісник України. – 1999. – № 11. – Ст. 13.

138. Про внесення змін і доповнень до Кримінального кодексу Української РСР [Електронний ресурс] : Указ Президії Верховної Ради УРСР від 30 черв. 1983 р. № 5466-10. – Режим доступу :

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4571-10>.

139. Про Державну кримінально-виконавчу службу України [Електронний ресурс] : Закон України від 23 черв. 2005 р. № 2713-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 30. – Ст. 409. – Режим доступу :

<http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2713-15/>.

140. Про державну службу : Закон України від 10 груд. 2015 р. № 889-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 4. – Ст. 43.

141. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18 берез. 2004 р. № 1629-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 29. – Ст. 367.

142. Про Концепцію державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України : Указ Президента України 8 листоп. 2012 р. № 631/2012 // Офіційний вісник Президента України. – 2012. – № 31. – Ст. 750.

143. Про Концепцію державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України : Указ Президента України 25 квіт. 2008 р. № 401/2008 // Офіційний вісник Президента України. – 2008. – № 18. – Ст. 589.

144. Про Концепцію реформування кримінальної юстиції України : Указ Президента України 8 квіт. 2008 р. № 311/2008 // Офіційний вісник Президента України. – 2008. – № 12. – Ст. 486.

145. Про ліквідацію територіальних органів управління Державної пенітенціарної служби та утворення територіальних органів Міністерства юстиції : Постанова Кабінету Міністрів України від 18 трав. 2016 р. № 348 // Офіційний вісник України. – 2016. – № 44. – Ст. 1620.

146. Про міліцію [Електронний ресурс] : Закон України від 20 груд. 1990 р. № 565-XII // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1991. – № 4. – Ст. 20. – Режим доступу :

<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/565-12>.

147. Про Національну поліцію : Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580- VIII // Офіційний вісник України. – 2015. – № 63.– Ст. 2075.

148. Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних провадженнях, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян» [Електронний ресурс] : наказ Генерального прокурора України від 12 квіт. 2013 р. № 7гн. – Режим доступу :

<http://www.gp.gov.ua/>.

149. Про практику призначення судами додаткових покарань : Постанова Пленуму Верховного Суду СРСР № 6 від 29 серп. 1980 р. // Бюлетень Верховного Суду СРСР. – 1980. – № 5. – С. 17.

150. Про практику призначення судами кримінального покарання : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовт. 2003 р. № 7 ; у ред. від 6 лист. 2009 р. // Вісник Верховного Суду України. – 2005. – № 1. – С. 13. – Режим доступу :

<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03>.

151. Про пробацію [Електронний ресурс] : Закон України від 5 лют. 2015 р. № 160-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 13. – Ст. 93. – Режим доступу :

<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/160-19>.

152. Про прокуратуру [Електронний ресурс] : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1697-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 2–3. – Ст. 12. – Режим доступу :

<http://www.zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1697-18/>.

153. Про утворення Державного департаменту України з питань виконання покарань : Указ Президента України від 22 квіт. 1998 р. № 344/98 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 16. – Ст. 589.

154. Про утворення кримінально-виконавчої інспекції та її органів : наказ Державного департаменту України з питань виконання покарань від 21 листоп. 2001 р. № 212 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 11. – Ч. 1. – Ст. 70.

155. Прусс В. М. Пенітенціарна система України : [моногр.] / В. М. Прусс, Д. В. Ягунов. – Одеса : Фенікс, 2006. – 252 с.

156. Пташинський О. Б. Правові проблеми реформування пенітенціарної системи в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Пташинський Олександр Борисович. – Київ, 2001. – 185 с.

157. Пузирьов М. С. Концептуальні засади мети покарання у виді позбавлення волі стосовно неповнолітніх засуджених / М. С. Пузирьов // Науковий вісник Інституту кримінально-виконавчої служби : наук. журн. – Київ, 2012. – № 2 (2). – С. 67–77.

158. Розгляд судами загальної юрисдикції справ різних категорій протягом 1990–2000 рр. // Вісник Верховного Суду України. – 2002. – № 1 (29). – С. 12–26.

159. Савченко А. В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство США: комплексне порівняльно-правове дослідження : [моногр.] / А. В. Савченко. – Київ : КНТ, 2007. – 596 с.

160. Саидов А. Х. Сравнительное правоведение и юридическая география мира / А. Х. Саидов. – М. : РАН ИГИП, 1993. – 148 с.

161. Сахарова О. Б. Попередження органами внутрішніх справ злочинів, що вчиняються на ринку цінних паперів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / О. Б. Сахарова. – Харків, 2003. – 18 с.

162. Сахарчук Т. В. Загальні засади призначення покарання за кримінальним правом України та зарубіжних країн: порівняльний аналіз : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08

«Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Т. В. Сахарчук. – Київ, 2006. – 18 с.

163. Селезньов М. О. Кримінально-виконавча характеристика покарання у виді виправних робіт : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / М. О. Селезньов. – Дніпропетровськ, 2010. – 20 с.

164. Смирнова И. Н. Воспитательная работа в механизме предупреждения совершения преступлений осужденными, состоящими на учете в уголовно-исполнительных инспекциях : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / И. Н. Смирнова. – Рязань, 2003. – 23 с.

165. Сравнительное конституционное право / [Ю. А. Юдин, М. А. Никифорова, В. Е. Чиркин и др. ; авт. предисл. Б. Н. Топорнин] ; ред. А. И. Ковлер, В. Е. Чиркин, Ю. А. Юдин ; Ин-т государства и права. – М. : Манускрипт, 1996. – 729 с.

166. Старков О. В. Криминологические проблемы исполнения уголовного наказания : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Старков Олег Викторович. – М, 1998. – 429 с.

167. Статут Ради Європи [Електронний ресурс] : підпис. у Лондоні 5 трав. 1949 р. – Режим доступу :

http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_001.

168. Степанова Ю. П. Кримінально-виконавча характеристика раніше судимих осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі [Електронний ресурс] / Ю. П. Степанова // Часопис Академії адвокатури України. – Київ, 2015. – Т. 8. – № 2. – С. 127–131. – Режим доступу :

http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chaau_2015_8_2_22.

169. Степанюк А. Х. Актуальні проблеми виконання покарань (сутність та принципи кримінально-виконавчої діяльності: теоретико-правове дослідження) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук :

спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / А. Х. Степанюк. – Харків, 2002. – 34 с.

170. Степанюк А. Х. Об'єкт діяльності органів та установ виконання покарань / А. Х. Степанюк // Вісник Академії правових наук України. – Харків, 1998. – Вип. 3 (14). – С. 127–136.

171. Степанюк А. Х. Сущность исполнения наказания : [моногр.] / А. Х. Степанюк. – Харків : Фолио, 1999. – 256 с.

172. Сюрвачик В. Г. Запобігання корисливим злочинам в аграрному секторі економіки України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. Г. Сюрвачик. – Київ, 2007. – 20 с.

173. Тагиев М. Н. Уголовно-правовые средства обеспечения уголовных наказаний, не связанных с лишением свободы : дис. ... канд юрид. наук : 12.00.08 / Тагиев Махир Нариман оглы. – М., 1988. – 193 с.

174. Тимчасова інструкція про порядок виконання кримінального покарання у вигляді позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю [Електронний ресурс] : затв. наказом ДДУПВП та МВС України від 17 лип. 1999 р. // Офіційний вісник України. – 1999. – № 47. – Ст. 2323. – Режим доступу :

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0780-99/>.

175. Тихомиров Ю. А. Курс сравнительного правоведения / Ю. А. Тихомиров – М. : НОРМА, 1996. – 428 с.

176. Ткаченко В. Д. Порівняльне правознавство : [підруч.] / Ткаченко В. Д., Погребняк С. П., Лук'янов Д. В. ; за ред. В. Д. Ткаченка. – Харків : Право, 2003. – 270 с.

177. Ткачова О. В. Виконання покарань у виді виправних і громадських робіт : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ткачова Олена Вікторівна. – Харків, 2006. – 212 с.

178. Ткачова О. В. Виконання покарань у виді виправних та громадських робіт : [моногр.] / Ткачова О. В. – Харків : Право, 2010. – 192 с.

179. Трубников В. М. Уголовно-исполнительное право Украины. Общая часть : [учеб. пособие] / В. М. Трубников. – Харьков : Рубикон, 1998. – 144 с.

180. Тютюгін В. І. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язані з наданням публічних послуг : навч.-практ. посіб. / [Тютюгін В. І, Гродецький Ю. В., Гізимчук С. В.] ; за ред. В. Я. Тація, В. І. Тютюгіна. – Харків : Право, 2014. – 232 с.

181. Тютюгин В. И. Лишение права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью как вид наказания по советскому уголовному праву : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Тютюгин Владимир Ильич. – Харьков, 1974. – 207 с.

182. Тютюгин В. И. Лишение права занимать определенные должности как вид наказания по советскому уголовному праву / В. И. Тютюгин. – Харьков : Вища шк., изд-во при Харьк. ун-те, 1982. – 145 с.

183. Тютюгин В. И. О соотношении видов наказаний по степени их строгости / В. И. Тютюгин // Проблемы социалистической законности : респ. межведом. науч. сб. – Харьков, 1991. – Вып. 26. – С. 47–52.

184. Уголовное законодательство зарубежных стран / под ред. И. Д. Козочкина. – М. : Зерцало, 2001. – 352 с.

185. Уголовное наказание / под ред. Ю. С. Шемшученко. – Киев – Донецк : Редакция газеты «Вечерняя Макеевка», 1997. – 312 с.

186. Уголовное право СССР. Общая часть : учеб. для юрид. вузов и фак / [Ю. В. Александров, А. Ш. Якупов, М. И. Бажанов и др.] ; под ред. В. В. Сташиса, А. Ш. Якупова. – Киев : Вища шк., 1984. – 383 с.

187. Уголовно-исполнительные кодексы. – Донецк : Донец. мемориал, 2004. – 420 с.

188. Уголовно-исполнительный кодекс РФ. – М. : ИНФРА – М, 2006. – 107 с. – (Б-ка Кодексов : Выпуск 14/110).

189. Уголовный кодекс Голландии / [науч. ред. Б. В. Волженкин ; пер. с англ. И. В. Мироновой]. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2000. – 253 с.

190. Уголовный кодекс Испании / [под ред. и с предисл. Н. Ф. Кузнецовой, Ф. М. Решетникова]. – М. : Зерцало, 1998. – 218 с.
191. Уголовный кодекс Китайской Народной Республики / [науч. ред. А. И. Коробеев ; пер. с кит. Д. В. Вичиков]. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – 303 с.
192. Уголовный кодекс Республики Беларусь : принят Палатой представителей 2 июня 1999 г. Одобрен Советом Республики 24 июня 1999 г. / [обзорная статья А. В. Баркова]. – Минск : Амалфея, 2001. – 320 с.
193. Уголовный кодекс Республики Болгария / [науч. ред. А. И. Лукашов ; пер. с болг. Д. В. Милушева, А. И. Лукашова]. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – 298 с.
194. Уголовный кодекс Республики Молдова. – Кишинев, 2009. – 308 с.
195. Уголовный кодекс Республики Польша / [науч. ред. А. И. Лукашов, Н. Ф. Кузнецова ; пер. с польск. Д. А. Барилевич]. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – 234 с.
196. Уголовный кодекс Российской Федерации : принят 13 июня 1996 г. № 63-ФЗ // Ведомости Федерального Собрания Российской Федерации. – 1996. – № 18. – Ст. 792.
197. Уголовный кодекс Франции / [науч. ред. Л. В. Головкин, Н. Е. Крылова]. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – 650 с.
198. Уголовный кодекс ФРГ / [пер. с нем. канд. юрид. наук А. В. Серебренниковой]. – М. : Зерцало, 2001. – 208 с.
199. Уголовный кодекс Швеции / [науч. ред. проф. Н. Ф. Кузнецова и канд. юрид. наук С. С. Беляев ; пер. С. С. Беляева]. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – 320 с.
200. Уголовный кодекс Японии / [науч. ред. и предисл. А. И. Коробеева]. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – 226 с.
201. Участь громадських організацій у сприянні виконання альтернативних позбавленню волі видів покарань [Електронний ресурс] : грант № 30126 / Міжнародний фонд «Відродження». – Режим доступу :

http://www.irf.ua/grants/awarded_grants/uchast_gromadskikh_organizatsiy_u_spriyanni_vikonannya_alternativnikh_pozbavlennyu_voli_vidiv_pokaran/.

202. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / П. Л. Фріс. – Київ, 2005. – 35 с.

203. Фролов Ю. Позбавлення права займати певні посади у системі кримінальних покарань / Ю. Фролов // Радянське право. – 1985. – № 7. – С. 45–49.

204. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : [моногр.] / М. І. Хавронюк. – Київ : Юрисконсульт, 2006. – 1048 с.

205. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / М. І. Хавронюк. – Київ, 2007. – 36 с.

206. Халимон С. І. Запобігання злочинам серед осіб, які перебувають на обліку в кримінально-виконавчій інспекції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Халимон Сергій Іванович. – Дніпропетровськ, 2008. – 255 с.

207. Халимон С. І. Запобігання злочинам серед осіб, які перебувають на обліку в кримінально-виконавчій інспекції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / С. І. Халимон. – Дніпропетровськ, 2008. – 20 с.

208. Хвостова Г. О. Реформування діяльності кримінально-виконавчих інспекцій: погляд практичного працівника / Г. О. Хвостова // Аспект : інформ. бюл. – 2007. – № 1. – С. 40–44.

209. Царюк С. В. Правова природа кримінально-виконавчої характеристики засуджених / С. В. Царюк // Науковий вісник

Дніпропетровського університету внутрішніх справ. – Дніпропетровськ, 2007. – № 3(34). – С. 249–255.

210. Царюк С. В. Вплив кримінально-виконавчої характеристики на процес виправлення і ресоціалізацію засуджених / С. В. Царюк // Південноукраїнський правничий часопис. – Одеса, 2007. – № 3. – С. 75–77.

211. Царюк С. В. Кримінально-виконавча характеристика засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях максимального рівня безпеки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / С. В. Царюк. – Дніпропетровськ, 2009. – 20 с.

212. Цветинович А. Л. Ограничение трудовой правоспособности как элемент уголовного наказания / А. Л. Цветинович, Н. Н. Чекалина // Вопросы осуществления правосудия по уголовным делам : межвуз. сб. науч. тр. – Калининград, 1982. – № 10 – С. 125–144.

213. Черкасов С. В. Кримінологічна концепція альтернативних мір покарання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право» / С. В. Черкасов. – Одеса, 2005. – 19 с.

214. Черненко М. П. Проблемы теории і практики виконання майнових покарань : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Черненко Максим Петрович. – Харків, 2003. – 203 с.

215. Шамсунов С. Х. Теоретические аспекты проблемы социализации личности осужденного к лишению свободы на современном этапе развития российской пенитенциарной системы / С. Х. Шамсунов // Актуальные проблемы пенитенциарной науки и практики : сб. науч. тр. – М., 2009. – С. 124–128.

216. Шаргородский М. Д. Наказание по уголовному праву / М. Д. Шаргородский – М. : Госюриздат, 1957–1958. – . –

Ч. 2 : Наказание по советскому уголовному праву. – 1958. – 239 с.

217. Шиян Д. С. Дотримання окремих принципів побудови санкцій, у яких передбачене покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, у чинному КК / Д. С. Шиян // Реформування законодавства з питань протидії злочинності в контексті євроінтеграційних прагнень України : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., (Запоріжжя, 25–26 трав. 2006 р.) : [у 2 ч.]. – Запоріжжя, 2006. – Ч. I. – С. 64–68.

218. Шиян Д. С. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як вид кримінального покарання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Д. С. Шиян. – Дніпропетровськ, 2008. – 20 с.

219. Шиян Д. С. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як вид кримінального покарання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Шиян Дмитро Сергійович. – Дніпропетровськ, 2008. – 254 с.

220. Яковець І. С. Теоретичні та прикладні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Яковець Ірина Станіславівна. – Харків, 2014. – 416 с.

221. Янчук О. Б. Сучасний стан та пріоритетні завдання реформування кримінально-виконавчої інспекції України в службу пробації / О. Б. Янчук // Державна пенітенціарна служба України: історія, сьогодення та перспективи розвитку у світлі міжнародних пенітенціарних стандартів та Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України, затвердженої Указом Президента України від 8 листопада 2012 року № 631 : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (Київ, 28–29 берез. 2013 р.). – Київ, 2013. – С. 14–17.

222. Яцишин М. М. Періодизація процесу становлення і розвитку сучасної кримінально-виконавчої політики / М. М. Яцишин // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 12. – С. 129–134.

ДОДАТКИ

Додаток А

**Узагальнення результатів анкетування 262 працівників
кримінально-виконавчих інспекцій (органів пробації)**

№ з/п	Зміст інформації	Результат (к-ть) і питома вага, %
1.	Ваша посада Начальник відділу Старший інспектор Інспектор	18 (6,9 %) 43 (16,4 %) 201 (76,7 %)
2.	Стаж роботи (служби) у займаній посаді До 1 року 1–3 роки 3–5 років	132 (50,4 %) 39 (14,9 %) 91 (34,7 %)
3.	Сукупний стаж роботи (служби) у ДКВС України До 1 року 1–3 років 3–5 років 5–10 років	39 (14,9 %) 19 (7,3 %) 168 (64,1 %) 36 (13,7 %)
4.	Чи потребує, на Вашу думку, законодавчого закріплення обов’язок органу пробації залучати засуджених до навчання для підвищення освітнього рівня, здобуття іншої професії, вирішення соціально-побутових проблем тощо?	

	Так Ні Важко відповісти	142 (54,2 %) 109 (41,6 %) 11 (4,2 %)
5.	Чи підтримуєте Ви пропозицію щодо передачі органу пробації функції органів Національної поліції в частині проведення індивідуально-профілактичної роботи за місцем проживання засудженого до покарання у виді ППОППЗПД? Так Ні Важко відповісти	163 (62,2 %) 91 (34,7 %) 8 (3,1 %)
6.	Чи підтримуєте Ви пропозицію щодо доповнення ч. 1 ст. 81 КК України можливістю умовно-дострокового звільнення від відбування ППОППЗПД, призначеного як основне покарання? Так Ні Важко відповісти	159 (60,7 %) 87 (33,2 %) 16 (6,1 %)
7.	Чи підтримуєте Ви пропозицію щодо доповнення Інструкції про порядок виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та здійснення контролю щодо осіб, засуджених до таких покарань, нормами, якими слід детальніше врегулювати порядок переїзду засудженого (до покарань, які виконує кримінально-виконавча інспекція) на нове місце проживання? Так Ні	252 (96,2 %) 3 (1,1 %)

	Важко відповісти	7 (2,7 %)
8.	Чи підтримуєте Ви пропозицію щодо закріплення у кримінально-виконавчому законодавстві переліку заходів заохочення і стягнення, що застосовуються до осіб, засуджених до ППОППЗПД? Так Ні Важко відповісти	196 (74,8 %) 51 (19,5 %) 15 (5,7 %)
9.	Які проблеми Ви вбачаєте в організації виконання покарання у виді ППОППЗПД? Відсутність у засуджених законного інтересу у виді застосування умовно-дострокового звільнення Відсутність у кримінально-виконавчому законодавстві переліку заходів заохочення і стягнення, що застосовуються до осіб, засуджених до ППОППЗПД Неналежне виконання органами Національної поліції обов'язків за напрямками взаємодії (зокрема, інформація, що характеризує поведінку засудженого за місцем проживання, відсутня в особових справах засуджених по три – чотири місяці з моменту їхнього заведення; у тих же випадках, коли такі відомості наявні, вони нерідко мають формальний характер, фіксують результат бесіди з родичами підоблікового і не дають повної картини щодо його поведінки за місцем проживання) Чинним законодавством не передбачено залучення засуджених до покарання у виді ППОППЗПД до	159 (60,7 %) 196 (74,8 %) 103 (39,3 %)

	навчання для підвищення освітнього рівня, здобуття іншої професії, вирішення соціально-побутових проблем тощо	142 (54,2 %)
	Виконання індивідуально-профілактичних функцій щодо засуджених до покарання у виді ППОППЗПД органами Національної поліції	163 (62,2 %)

Додаток Б

Узагальнення результатів анкетування 328 осіб, які відбували покарання у виді ППОППЗПД

Як емпіричну базу дослідження ми провели анкетування 328 осіб, які відбували цей вид покарання, у семи областях України, що становить 74 % від загальної кількості засуджених до ППОППЗПД.

Як логічний підсумок отримано наведені нижче результати.

1. При проведенні дослідження визначено, що найбільшу питому вагу становлять засуджені **віком** від 18 до 25 років (36,7 %), другу – від 25 до 35 років (31,3 %), третю – від 35 до 60 років (29,7 %).

На нашу думку, широке застосування судами цього виду покарання до осіб молодого віку можна пояснити тим, що метою призначення даного виду покарання є відвернення від зайняття тими видами діяльності, з якими пов'язано вчинення злочину, іншими словами, різка й довготривала зміна оточення особи, з метою відчуття нею характеру правообмежень, ефективності виховного впливу, а також запобігання вчиненню нових злочинів у подальшому, що є доцільним саме для цієї вікової групи.

2. Родинні зв'язки завжди пов'язані з місцем народження та проживання засудженого, а наявність постійного місця проживання є одним зі стабілізуючих антикриміногенних факторів. У результаті анкетування зазначеної категорії осіб виявлено, що переважну більшість засуджених становлять жителі міст (57 %), які є громадянами України (83 %). Жителі сільської місцевості становлять 36,7 % від загальної кількості опитаних нами осіб.

3. Щодо **сімейного стану**, то майже порівну розподілилися частки між одруженими (24,2 %) та неодруженими (31,3 %), ще 17,2 % перебувають у цивільному шлюбі. Незначна частина осіб, опитаних нами, втратила соціально

корисні зв'язки із сім'єю (16,4 %). Серед тих осіб, які зберегли сім'ю, 12,5 % мають дитину, 9,4 % мають двох та більше дітей.

Як видно із результатів анкетування, відбування покарання у виді ППОППЗПД не позбавляє особу можливості підтримувати постійний зв'язок із рідними та близькими, друзями, родичами.

4. Освітній рівень є складовим елементом характеристики особи засудженого, який відбуває покарання у виді ППОППЗПД, адже освіта відіграє важливу роль у формуванні не тільки моральних, вольових, а й розумових якостей і значною мірою визначає інтелектуальний та культурний рівень особи. Урахування освітнього рівня засудженого як одного з важливих елементів соціально-демографічних ознак дає змогу дійти певних висновків щодо ефективності застосування основних засобів виправлення і ресоціалізації.

Як свідчать отримані під час анкетування результати, серед засуджених до покарання у виді ППОППЗПД найбільший відсоток становлять ті, які мають повну середню освіту (38,3 %), а також особи з професійно-технічною освітою (24,2 %). Неповну вищу освіту мають 8,6 %, а повну вищу – 6,3 % засуджених. Таким чином, серед засуджених до покарання у виді ППОППЗПД спостерігається високий показник загальноосвітнього рівня. Водночас залишається доволі значний відсоток тих, які мають неповну середню або початкову освіту (17,9 % і 3 % відповідно).

5. Щодо трудової діяльності, то представниками робітничих професій є 49,2 %; не працювали та не вчилися 16,4 %; навчалися у вищих навчальних закладах 17,9 %; приватними підприємцями працювали 7,8 %; не надали відповідь 8,6 %. Як видно з наведених результатів проведеного дослідження, соціальний статус засуджених до покарання у виді ППОППЗПД свідчить про те, що ці засуджені є добре соціально адаптованими, натомість нестійкі соціальні переконання сприяють тому, що вони вчиняють злочини.

6. Важливого значення для характеристики осіб, засуджених до покарання у виді ППОППЗПД, набуває стан їх здоров'я. При узагальненні матеріалів дослідження встановлено, що більшість засуджених до покарання у

виді ППОППЗПД мали добрий стан здоров'я (39,1 %); вважають свій стан здоров'я задовільним 29,9 % засуджених. Не визначилися за цим показником 14,8 % опитаних нами осіб. Серед опитаних нами засуджених доволі значний відсоток (10,9 %) становлять інваліди.

Таким чином, засуджені до покарання у виді ППОППЗПД характеризуються нормальним фізичним станом.

7. Серед опитаних нами засуджених до покарання у виді ППОППЗПД лише 60,8 % ознайомили з їхніми правами персоналом органів пробації; у 23,6 % випадках – розповіли інші засуджені; 9,4 % – дізналися з інших джерел.

Така ситуація свідчить про неналежну організацію роз'яснювальної роботи з цими засудженими персоналом органів пробації.

8. Щодо *ставлення засуджених до призначеного покарання* 55,5 % засуджених вважають вирок суду та призначене покарання справедливим; 18,8 % вважають покарання щодо себе несправедливим і ще 14,1 % ставляться байдуже до призначеного судом покарання; 11,7 % не визначилися з відповіддю.

Таким чином, склалася ситуація, коли більшість засуджених усвідомлює характер вчиненого ними діяння, суспільну шкоду, завдану ними, та справедливість покарання, що, без сумніву, позитивно екстраполюється на заходи виховного характеру, які здійснює персонал органів пробації.

Додаток В

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ

Комітет з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності

01008, м. Київ-8, вул. М. Грушевського, 5, тел.: 255-35-06

№ 04-18/12-2287

"04" листопада 2016 р.

Проректору Національної академії
внутрішніх справ
Чернявському С.С.

Шановний Сергію Сергійовичу!

Повідомляємо, що підготовлені ад'юнктом кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ Житник Галиною Валентинівною пропозиції до проекту Закону України «Про превентивні і компенсаційні засоби у зв'язку з катуванням, нелюдським чи таким, що принижує гідність, поводженням або покаранням щодо засуджених та осіб, узятих під варту, та запровадження інституту пенітенціарних суддів», (реєстр. № 4936 від 08.07.2016 р.) за результатами дисертаційного дослідження на тему: «Виконання та відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (за матеріалами органів пробації)» Комітетом отримані, є слушними, мають необхідний теоретичний і методологічний рівень, практичну значимість, є науково обґрунтованими та можуть бути враховані у законодавчій роботі народних депутатів України – членів Комітету.

З повагою

Голова Комітету

А. Кожем'якін

**Бориспільський міськрайонний відділ кримінально-виконавчої
інспекції управління ДПтС України в м.Києві та Київській області**

14.12.16 № 25/1435

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

**Начальник Бориспільського МРВ
КВІ управління ДПтСУ в м.Києві та
Київській області**

Л.М. Дрижакова

14.12.2016 року

Акт

**впровадження в практичну діяльність результатів
дисертаційного дослідження Житник Галини Валентинівни
«Виконання та відбування покарання у виді позбавлення права
обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (за матеріалами
органів пробації)» (спеціальність 12.00.08 – кримінальне право та
кримінологія; кримінально-виконавче право)**

14.12.2016 р.

м. Бориспіль

Комісія у складі: голови – заступника начальника Бориспільського МРВ КВІ управління ДПтСУ в м.Києві та Київській області капітан вн. служби Берізко М.М. та членів комісії – старший інспектор Бориспільського МРВ КВІ управління ДПтСУ в м.Києві Київській області майор вн. служби Дудка С.В., старшого інспектора Бориспільського МРВ КВІ управління ДПтСУ в м.Києві Київській області капітана вн. служби Угро В.М., склала зазначений акт про те, що результати дисертаційного дослідження Житник Галини Валентинівни «Виконання та відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (за матеріалами органів пробації)» (спеціальність 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право) впровадженні у практичну діяльність працівників Бориспільського МРВ КВІ управління ДПтСУ в м. Києві та Київській області та використовуються при проведенні занять з цими особами по службовій підготовці.

Голова комісії

Члени комісії

М.М. Берізко

С.В. Дудка

В.М. Угро

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор Національної академії
внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор

С.С. Чернявський

2016 р.

АКТ

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
ад'юнкта кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права
Національної академії внутрішніх справ Житник Галини Валентинівни
«Виконання та відбування покарання у виді позбавлення права
обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (за матеріалами
кримінально-виконавчої інспекції)» у науково-дослідну діяльність та
навчальний процес Національної академії внутрішніх справ**

Комісія у складі ученого секретаря Секретаріату вченої ради, кандидата юридичних наук, професора **Василевича**; завідувача кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права, кандидата юридичних наук, доцента **Левченка Ю.О.** та начальника відділу організації науково-дослідної роботи, кандидата юридичних наук, доцента **Брателя С.Г.** склала цей акт про те, що комісією вивчені матеріали підготовлені ад'юнктом Національної академії внутрішніх справ Житник Галини Валентинівни «Виконання та відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (за матеріалами кримінально-виконавчої інспекції)» за спеціальністю 12.00.08.

1. Результати дисертаційного дослідження Житник Г.В. відображені у навчально-методичних матеріалах з кримінально-виконавчого права та кримінології для курсантів, студентів та слухачів магістратури, зокрема:

– Житник Г. В. Деякі проблемні питання застосування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю / Г. В. Житник // Вісник Запорізького національного університету. – 2012. – № I (II). – С. 205–211.

– Житник Г.В. Зарубіжний досвід застосування покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю / Г. В. Житник // Право та управління [Електронний ресурс]. – 2012. – № 2. – С. 347–356. Режим доступу до статті: http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/prtup/2012_2/29gitn.pdf

– Житник Г. В. Уголовно-исполнительная характеристика наказания в виде лишения права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью / Г.В. Житник // Человек: преступление и наказание. – 2013. – № 2 (81). – С. 164–167.

– Житник Г. В. Актуальність дослідження покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю / Г.В. Житник // Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю неповнолітніх: вітчизняний та міжнародний досвід (м. Дніпропетровськ, 27-28 квітня 2012 р.). – Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2012. – С. 226–228.

– Житник Г. В. Кримінально-виконавча характеристика покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю / Г.В. Житник // Протиправна поведінка: погляд крізь призму юридичної науки (м. Ніжин, 24 лютого 2012 р.). – Ніжин, 2012. – С. 62–64.

– Житник Г.В. Правове регулювання застосування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю / Г.В. Житник // Ступенева професійна освіта у вітчизняному та європейському освітньому просторі (м. Чернігів, 7 червня 2012 р.). – Чернігів, 2012. – С. 89–94.

– Житник Г.В. Доктринальні засади визначення мети додаткових покарань / Г.В. Житник // Державна пенітенціарна служба України: історія, сьогодення та перспективи розвитку у світлі міжнародних пенітенціарних стандартів та концепції державної політики у сфері реформування державної кримінально-виконавчої служби України: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 28–29 березня 2013 р.). – Київ: Державна пенітенціарна служба України, 2013. – С. 194–196.

– Житник Г. В. Деякі аспекти умовно-дострокового звільнення від відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю / Г. В. Житник // Сучасна наука – пенітенціарній практиці: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 24 жовтня 2013 року). – Київ: Інститут кримінально-виконавчої служби, 2013. – С. 205–207.

– Житник Г.В. Прокурорський нагляд за додержанням законів під час виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі / Г.В. Житник // Сучасний стан та перспективи розвитку кримінально-виконавчої інспекції: матеріали круглого столу (м. Київ, 19 лютого 2014 року). – Київ: Інститут кримінально-виконавчої служби, 2014. – С. 52–54.

– Житник Г.В. Кримінальна відповідальність за ухилення від покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю / Г.В. Житник // Пенітенціарна ідея Георгія Радова: минуле, сьогодення, майбутнє...: матеріали круглого столу (м. Київ, 6 лютого 2014 року). – Київ: Інститут кримінально-виконавчої служби, 2014. – С. 59–63.

– Запобігання ухиленням від відбування покарань (ст. 389, 390, 393 КК України): метод. Рекомендації [Пузирьов М. С., Янчук О. Б., Василенко К.І., Житник Г. В.]. – К.: Інститут кримінально-виконавчої служби, 2014. – 43 с.

– Житник Г.В. Кримінально-виконавча характеристика засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю // Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення, 25 березня 2015 року : збірн.

тез наук.-теорет. конф. – К.: Національна академія внутрішніх справ, 2015 – С. 249 – 253.

2. Матеріали підтвердили належний теоретичний рівень і практичну обґрунтованість за результатами використання під час підготовки та проведення усіх видів занять з курсів «Кримінально-виконавче право» та «Кримінологія», а також у рамках перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів прокуратури та поліції.

Члени комісії дійшли спільного висновку, що представлені ад'юнктом **Житник Галини Валентинівни** матеріали щодо розроблення на основі законодавства, наукових джерел результатів науково обґрунтованих правових та організаційних засад діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України виявили належний науковий та практичний рівень, ґрунтуються на значній кількості опрацьованих автором під час дослідження законодавчих, наукових та емпіричних джерел.

Члени комісії:

учений секретар

Секретаріату вченої ради НАВС

кандидат юридичних наук, професор

В.В. Василевич

завідувач кафедри кримінології та

кримінально-виконавчого права НАВС,

кандидат юридичних наук, доцента

Ю.О. Левченко

начальник відділу організації

науково-дослідної роботи НАВС

кандидат юридичних наук, доцент

С.Г. Братель